

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİMDALİ
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIMLARIN SEKTÖRLERE DAĞILIMI
VE
ENERJİ SEKTÖRÜNÜN İNCELENMESİ**

Süyündük KENCALİ UULU

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Ali Nejat BİLGİNER

İZMİR - 2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2009801365

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Süyündük Kencali UULU
Tez Başlığı : Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörlere Dağılımı ve Enerji Sektörünün İncelenmesi

Savunma Tarihi : 16.10.2012

Danışmanı : Doç.Dr.Mehmet Ali Nejat BİLGİNER

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Mehmet Ali Nejat BİLGİNER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Esin KÜHEYLAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Mustafa ÖZATEŞLER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği

Oy Çokluğu ()

Süyündük Kencali UULU tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörlere Dağılımı ve Enerji Sektörünün İncelenmesi**" başlıklı Tezi / ~~Projesi~~ kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörlere Dağılımı ve Enerji Sektörünün İncelenmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Süyündük KENCALİ UULU

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

“Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörlere
Dağılımı ve Enerji Sektörünün İncelenmesi”

Süyündük KENCALÍ UULU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İşletme Anabilim Dalı

Uluslararası İşletmecilik Programı

Bu çalışmada öncelikle doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili teorik bilgilere değinilecek ve daha sonra Kırgızistan’da doğrudan yabancı yatırımları ve bu yatırımları belirleyen etkenler üzerinde durularak enerji sektörü incelenecektir.

Çalışmanın Birinci Bölümünde, doğrudan yabancı yatırımlarının tanımı, önemi ve sınıflandırılması yapılarak, işletmeleri uluslararası doğrudan yatırımlara yönelten nedenler ve başlıca yeni gelişmeler detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, hızla değişen teknoloji, artan belirsizliğin getirdiği risk ve küreselleşen rekabet koşullarında işletmelerin uluslararası faaliyette bulunma yolları çizilmiştir. Devlet kısıtlamaları, üretim kaynaklarının yetersizliği ve artan maliyetler gibi olumsuz etkilerden kurtulmak için ya da rekabet güçlerini koruyabilmek için işletmeler, özellikle çok uluslu işletmeler, ne tür işbirliği stratejilerini uygulamaları gerektiği tartışılmıştır ve doğrudan yabancı yatırım kavramına ilişkin, yaklaşım ve modeller ele alınmıştır.

İkinci Bölümde genel olarak Dünya’da doğrudan yabancı yatırımların tarihsel gelişimi, ülke ve bölgelere dağılımı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde durumu ve değişim sürecindeki Orta Asya ülkelerinde genel durumu anlatılmıştır.

Daha sonra Kırgızistan’ın yatırım ortamı incelenmiştir. Kırgızistan’ın Ulusal Yatırım Politikası hakkında bilgi verilerek, amaç ve görevleri

anlatılmaktadır. Kırgızistan'ın yatırım politikasının uygulandığı alanlara da yer verilmektedir. Ayrıca Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımları için gerekli olan kanun ve mevzuatlar açıklanmaktadır. Kırgızistan'daki yatırım ortamı incelenerek, doğrudan yabancı yatırımların ekonomi sektörlerine ve bölgelere göre dağılımı anlatılmakla birlikte, yatırım akımlarının geldiği ülkeler ve Kırgızistan'da faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kırgızistan'da enerji sektörünün yapısı, enerji kullanımının durumu ve yatırım olanakları, elektrik enerjisi potansiyelini oluşturan faktörler, enerji üretimi, enerjiye talep ve enerji tüketim potansiyeli, enerji üretiminin enerji kaynaklarına göre dağılımı, enerji üretiminde ve kullanımında öne çıkan kaynaklar ve Kırgızistan'da faaliyette bulunan bazı enerji şirketlerinin tanımı ve finansal analizi yapılacaktır. Ayrıca Kırgızistan'da üretilen elektrik enerjisinin maliyet analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Kırgızistan, Orta Asya, Enerji Sektörü, Hidro Elektro Santraller, Maliyet Analizi.

ABSTRACT

Master's Degree Thesis

Sectoral Distribution of Foreign Direct Investments and Investigation of Energy

Sector in Kyrgyzstan

Suiunduk KENJALY UULU

Dokuz Eylöl University

Graduate School of Social Sciences

Department of Business Administration

International Business Administration Program

The study starts with the description the theoretical information about foreign direct investments, then analyze focused on foreign direct investment developments in Kyrgyzstan and its determinants and in the last chapter investment in the energy sector will be discussed.

In the first chapter of the study, definition, importance and classification of foreign direct investments and reasons why businesses directed to foreign direct investment and the major recent developments explained in detail. Also, in the conditions of rapidly changing technology, globalized competition and the risks associated with increasing uncertainty, the ways have been drawn for entrepreneurs to be active in international businesses. In order to avoid of negative effects, such as state constraints, the lack of production resources, and increased costs or to maintain the competitiveness, what kind of cooperation enterprises, especially multinational companies should apply have been discussed. Also the models and approaches related to concept of foreign direct investment have been discussed.

The second chapter starts with the analyzing the historical development of foreign direct investment in the world, the distribution by regions and countries and overall situation of direct investments in Central Asian countries and later presented the investment environment of Kyrgyzstan. Then Kyrgyzstan's National Investment Policy, the objectives and tasks are described. Kyrgyzstan's investment policy is applied fields will be discussed. In

addition, the laws and regulations necessary for foreign direct investment in Kyrgyzstan are described. Examining the regional distribution of foreign direct investment and economic sectors will be discussed by Kyrgyzstan's investment climate. It will also be considered a company with foreign capital operating in Kyrgyzstan and countries which invest in economy of Kyrgyzstan.

In the third chapter will be investigated the structure of the energy sector in Kyrgyzstan, status of using energy and opportunities of investment, the factors that constitute the potential of electrical energy, energy demand and energy consumption potential, energy distribution according to energy production. Significant sources of energy production and use, description of some of the energy companies operating in Kyrgyzstan and financial analysis will be performed. In addition, will be analyzed the cost of electricity produced in Kyrgyzstan.

Keywords: Foreign Direct Investment, Kyrgyzstan, Central Asia, Energy Sector, Hydro-Electric Power Plants, Cost Analysis.

KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖRLERE DAĞILIMI VE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN İNCELENMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xvii
TABLolar LİSTESİ	xviii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xx
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM KAVRAMINA GENEL BAKIŞ VE BU TÜR YATIRIMLARIN ÜLKE EKONOMİLERİNE KATKILARI

1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI, ÖNEMİ VE TÜRLERİ	3
1.1.1. Yabancı Yatırım Kavramı ve Yabancı Yatırım Tanımı	3
1.1.2. Yabancı Yatırımların Türleri	4
1.1.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	4
1.1.2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tanımı ve Önemi	4
1.1.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri	9
1.1.2.1.2.1. Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	9
1.1.2.1.2.1.1. Ortak Girişimler ve Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirketler (Joint Ventures and Full- Ownership)	9

1.1.2.1.2.1.2.	Şirketler arası Birleşmeler ve Satın almalar	10
1.1.2.1.2.1.3.	Stratejik Birlikler (Strategic Alliances)	10
1.1.2.1.2.2.	Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	11
1.1.2.1.2.2.1.	Yeşil Alan Yatırımlar (Greenfield Investments)	11
1.1.2.1.2.2.2.	Kahverengi Alan Yatırımlar (Brownfield Investments)	11
1.1.2.1.2.2.3.	Satın alma Yoluyla Yatırımlar (Holdingleşme)	11
1.1.2.1.2.3.	Yapılan Yatırımın Üretim Zincirindeki Yerine Göre Doğrudan Yabancı Yatırım	12
1.1.2.1.2.3.1.	Yatay Yatırımlar (Horizontal Investments)	12
1.1.2.1.2.3.2.	Dikey yatırımlar (Vertical Investments)	12
1.1.2.1.2.4.	Amacına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	13
1.1.2.1.2.4.1.	Yatırılan Kazançların Yeniden Yatırıma Yönlendirilen Yatırım Türleri (Reinvested Earnings)	14
1.1.2.1.2.4.2.	Transfer Fiyatlandırması Olanğı Tanyacak Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Transfer Pricing)	14
1.1.2.2.	Uluslararası Portföy Yatırımları	14
1.1.2.2.1.	Uluslararası Portföy Yatırımlarının	

Tanımı ve Özellikleri	15
1.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Uluslararası Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar	16
1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN NEDENLERİ	17
1.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Nedenleri	18
1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Politik Nedenleri	19
1.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yasal Nedenleri	19
1.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kurumsal Kültürel ve Psikolojik Nedenleri	20
1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARDA KAYNAK ÜLKE TERCİHLERİNİ VE EV SAHİBİ ÜLKE TALEPLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	21
1.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Kaynak Ülke Açısından Yatırım Tercihlerini Belirleyen Faktörler	21
1.3.1.1. Yatırım Yapılan Ülkede Kar Maksimize Edilebilmesi Olanakları	22
1.3.1.2. Yatırım Yapılan Ülkedeki Maliyet Minimize Edilebilmesi Olanakları	22
1.3.1.3. Yatırım Yapılan Ülkede Ölçek Ekonomilerinden Yararlanılabilme Olanakları	22
1.3.1.4. Yatırım Yapılan Ülkedeki Ucuz İşgücü Bulunabilmesi Olanakları	23
1.3.1.5. Yatırım Yapılan Ülkede Vergilerdeki ve Yasal Mevzuattaki Farklılıkların Getirdiği Avantaj ve Dezavantajlar	24
1.3.1.6. Yatırım Yapıldığı Ülkede Hammaddede Sağlanabilmesi Olanakları	24
1.3.1.7. Yatırımcı Firmanın Kendi Ülkesindeki Tarife ve Kotalardan Kaçınması	25
1.3.1.8. Yatırımcı Firmanın Mevcut Piyasalarını Koruma veya Yeni Pazarlar Bulma İsteği	25
1.3.1.9. Yatırım Yapılacak Ülke Pazarında Lider Olma İsteği	26
1.3.1.10. Yatırımcı Firmanın Uluslararası Yatırımların Çeşitlendirmek İstemesi	26
1.3.1.11. Yatırımcı Firmanın Rekabet Gücünün Korunması ya da Arttırılması İsteği	27

1.3.1.12. Yatırım Yapılan Ülke Pazarındaki Ulaşım ve Üretim Esneklikleri .	27
1.3.1.13. Diğer Belirleyici Faktörler	28
1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkeye Etkileri	29
1.3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkeye Olumlu Etkileri	
1.3.2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ulusal Gelirini Arttırıcı Etkileri	29
1.3.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Olumlu Etkileri	31
1.3.2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki İstihdamı Arttırıcı ve Dengeleyici Etkileri	33
1.3.2.1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülke Kaynaklarının Verimli Kullanımı Üzerindeki Etkileri	34
1.3.2.1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ücretler Genel Düzeyi Üzerindeki Dengeleyici Etkileri	35
1.3.2.1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Transfer Edilen Teknolojilerin Yatırım Yapılan Ülke Ekonomisi Üzerindeki Olumlu Etkileri	35
1.3.2.1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkenin İşgücü Niteliği Üzerindeki Etkileri	37
1.3.2.1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ekonomik Kalkınması ve Büyümesi Üzerindeki Olumlu Etkileri	39
1.3.2.1.8.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülke Ekonomik Kalkınmasına Etkileri	39
1.3.2.1.8.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ekonomik Büyümesine Etkileri	40
1.3.2.1.9. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkenin Rekabet Yapısı ve Geliştirilmesi Üzerindeki Etkileri	41
1.3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Yatırım Yapılan	

Ülke Ekonomisi Üzerindeki Olumsuz Etkileri	43
1.3.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ödemeler Dengesini Bozucu Etkileri	44
1.3.2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Nitelikli İşgücü Oluşumunu ve İstihdamı Olumsuz Yönde Etkilemesi	45
1.3.2.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Yerli Firmaların Uluslararası Pazarlardaki Rekabet Güçlerini Olumsuz Yönde Etkilemesi	46
1.3.2.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Döviz Birikimini Olumsuz Etkilemesi (Döviz Çıkışının Artması)	46
1.3.2.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımı Gerçekleştiren Firma Veya Firmaların Yatırım Yapılan Ülkedeki Transfer Fiyatlandırması Uygulamalarının Ülke Ekonomisini Olumsuz Etkilemesi	47
1.3.2.2.6. Teknoloji Transferini Engellemesi	47

1.4. YATIRIM YAPILAN ÜLKELERDE DOĞRUDAN YABANCI	
YATIRIMLARI YÖNLENDİREN GENEL EKONOMİK GÖSTERGEL	48
1.4.1. Üretim Faktörlerinin Sağlanabilmesi Olanakları ve Talep Koşulları	48
1.4.2. Ülke Pazarının Büyüklüğü ve Ülke Ekonomisinin Dışa Açılım Düzeyi	49
1.4.3. İşgücü Niteliğinin ve Maliyetlerinin Kullanıma Elverişliliği (Düşük Ücretli İşgücü)	51
1.4.4. Ev Sahibi Ülkede Uygulanan Vergi Politikası	52
1.4.5. Yatırım Yapılacak Ülkelerdeki Genel Anlamda Karşılaşılan Riskler	52
1.4.5.1. Politik Risk	52
1.4.5.2. Finansal Risk	54
1.4.5.3. Transfer Riski	54
1.4.5.4. Kur Riski	54
1.4.6. Yatırım Yapılan Ülkede Sosyal Yapıyı ve Toplumun Psikolojik	
1.4.7. Yapısının Etkileyen Faktörler	55
1.4.8. Yatırıma Taraf Ülkelerin Sosyal Yapılarının ve	
1.4.9. Geleneklerinin Birbirlerine Benzemesi	56
1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA İLİŞKİN MODELLER	57
1.5.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dayandığı Modeller	57
1.5.1.1. Heckscher-Ohlin Modeli	59
1.5.1.2. Ürün Devreleri Modeli	60
1.5.1.3. Yatay Entegrasyon Yatırımları (YEE)	60
1.5.1.4. Dikey Entegrasyon Yatırımları (DEY)	61
1.5.1.5. Oligopolistik Tepki Kuramı (Lideri İzle Metodu)	61
1.5.1.6. OLI Paradigması (Eklektik Metodu)	62
1.5.1.6.1. Sahip Olabilmenin Özgün Avantajı (O=Ownership-Specific Advantage)	62
1.5.1.6.2. Yerleşim Yeri Avantajı (L=Locational Advantage)	63
1.5.1.6.3. İçselleştirme Avantajı (I=Internalization Advantage)	64

İKİNCİ BÖLÜM
KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ
VE
SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

2.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN	
DÜNYA BAZINDA DURUMU	65
2.1.1. Dünya’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi	65
2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya Bazında Ülke ve	
Bölgelere Dağılımı	73
2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya Bazında Sektörlere Dağılımı	78
2.1.4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı	
Yatırımların Durumu	79
2.2. DEĞİŞİM SÜRECİNDEKİ ORTA ASYA ÜLKELERİNDE	
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL DURUMU	82
2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kazakistan’daki Genel Durumu	82
2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Özbekistan’daki Genel Durumu	85
2.3. KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI	
YATIRIMLARIN ÖZELLİKLERİ, GELİŞİM TRENDLERİ	
VE SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI	87
2.3.1. Kırgızistan Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Yeri	87
2.3.2. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Gelişim Süreci	89
2.3.3. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı	90
2.3.4. Kırgızistan’a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak	
Ülkeler Bazında Dağılımı (Kırgızistan’a Yatırım Yapan Ülkeler)	91
2.3.5. Kırgızistan’da Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli	
Şirketlerin Performansları, Yabancı Yatırımların Sektörlere	
Ve Bölgelere Göre Dağılımı	93
2.3.5.1. Türkiye Kaynaklı Doğrudan Yabancı Yatırımların	
Kırgızistan Ekonomisindeki Yeri ve Gelişim Trendi	96

2.4.	KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR AÇISINDAN ALT YAPI OLANAKLARI	102
2.4.1.	Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikası	102
2.4.1.1.	Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Amaç ve Hedefleri	103
2.4.1.2.	Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Uygulanması ve Kapsamı	104
2.4.1.3.	Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Kurumsal Amaçları	106
2.4.2.	Kırgızistan'da Yabancı Yatırımları Yönlendiren Kuruluşlar, Hukuki ve Yasal Mevzuat	108
2.4.3.	Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Düzenlemeler, Uygulanan Teşvikler ve Bunları Etkileyen Faktörler	116
2.4.3.1.	Vergi Üzerinden Uygulanan Teşvikler	116
2.4.3.2.	Diğer Teşvikler	118
2.4.4.	Kırgızistan'da Şirketlerin Kurulması Süreci, Prosedürler ve Şirket Türleri	119
2.4.5.	Kırgızistan'da Yabancı Yatırımların Özendirilmesinde Serbest Bölgelerin Rolü	122
2.4.6.	Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları	123
2.4.6.1.	Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları	124
2.4.6.1.1.	Kırgızistan'ın Yeraltı Kaynaklarının Zenginliği	124
2.4.6.1.2.	Ülkenin de İçinde Bulunduğu Orta Asya Pazarının Büyüklüğü	125
2.4.6.1.3.	Kırgızistan'ın Eğitimli, Deneyimli ve Nitelikli İşgücüne Sahip Olması	126
2.4.6.1.4.	Kırgızistan'da İşgücü Maliyetlerinin Yabancı Yatırımlar İçin Çok Uygun Olması	127
2.4.6.2.	Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Dezavantajları	128
2.4.6.2.1.	Coğrafik Yerleşim Olanaklarının Kısıtlı Olması	129
2.4.6.2.2.	Altyapı Yetersizliği Yolların Kötü Durumda Olması	130
2.4.6.2.3.	Ülkede Hala Yaygın Olan Yolsuzluk Ve Bürokrasi Sorunu	131

2.4.6.2.4. Makroekonomik ve Politik Koşullarının Dengesizliği	134
--	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GENEL DURUMU VE YAPISAL ANALİZİ

3.1. KIRGIZİSTAN’DA ENERJİ SEKTÖRÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ VE MEVCUT ENERJİ REZERVLERİNİN POTANSİYELİ	137
3.1.1. Kırgızistan’da Enerji Sektörünün Tarihi Gelişimi	137
3.1.2. Kırgızistan’da Mevcut Enerji Rezervlerin Potansiyeli	140
3.1.2.1. Kırgızistan’daki Yeraltı Enerji Kaynaklar (Yakıt Enerji Kaynakları)	140
3.1.2.1.1. Kömür Yatakları	140
3.1.2.1.2. Petrol Yatakları	142
3.1.2.1.3. Doğal Gaz Yatakları	143
3.1.2.2. Kırgızistan’daki Yenilenebilir Enerji Kaynaklar	144
3.1.2.2.1. Biokütle Enerjisi	144
3.1.2.2.2. Güneş Enerjisi	145
3.1.2.2.3. Rüzgâr Enerjisi	146
3.2. KIRGIZİSTAN’DAKİ HİDROENERJİ KAYNAKLARI VE BU KAYNAKLARIN ÖZELLİKLERİ, ÜLKE EKONOMİSİ VE YATIRIMCILAR AÇISINDAN PERSPEKTİFLERİ	147
3.2.1. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Sektörünün Ülke Ekonomisi Açısından Önemi	147
3.2.2. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Sektörünün Yapısı	149
3.2.3. Kırgızistan’da Faaliyette Bulunan Önemli Hidroelektrik Santraller	150
3.2.3.1. Toktogul Hidroelektrik Santrali	150
3.2.3.2. Kürpüsay Hidroenerji Santrali	151
3.2.3.3. Taşkömür Hidroenerji Santrali	151
3.2.3.4. Şamaldısay Hidroenerji Santrali	151

3.3.KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETEN “ELEKTRİK SANTRALLER” ŞİRKETİ TARAFINDAN ÜRETİLEN ELEKTRİK ENERJİSİNİN MALİYET ANALİZİ	152
3.3.1. Kırgızistan’da Elektrik Enerjisinin Üretimi	152
3.3.2. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Tüketimi	153
3.3.3. Kırgızistan’da Üretilen Elektrik Enerjisinin Maliyet Analizi	154
3.4.KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNDEKİ YATIRIM OLANAKLARI VE GEREKÇELERİ	170
3.4.1. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Sektöründe İş Ve Yatırım Olanakları	170
3.4.1.1. Kambarata 1 ve 2 Santral İnşaatı	170
3.4.1.2. Üçkurgan Santrali Rekonstrüksiyonu	171
3.4.1.3. Atbaşı Santrali Rekonstrüksiyonu	172
3.4.1.4. Yukarı Narın Bölgesi Hidroelektrik Santral Kompleksleri Projesi	172
3.4.1.5. Mikro-Hidroelektrik Santralleri Projesi	173
3.4.2. Kırgızistan’da Hidroelektrik Santrali, Elektrik İletim Ağı İnşa Ve İşletmesi ile Elektrik Satışı İçin Gerekli Lisans ve Onaylar	174
3.4.3. Kırgızistan’da Elektrik Enerjisi Sektöründeki Projelerle İlgili Temas Kurulabilecek Kuruluşlar	175
3.5.ORTA ASYA ÜLKELERİNDE HİDROELEKTRİK ENERJİSİ ALANINDAKİ DENGELER	176
3.5.1. Kırgızistan’ın Hidroenerji İhracat Potansiyeli	177
SONUÇ	179
KAYNAKÇA	184

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Yapılan Yatırım Amacına Göre Yatırım Çeşitleri	s.13
Tablo 2: Küresel Rekabet Sıralaması (2011 WEF)	s.43
Tablo 3: I. Dünya Savaşı Öncesi Toplam (Direkt ve Portföy) Yabancı Sermaye Yatırımları (%)	s.67
Tablo 4: İki Dünya Savaşı Arasında Yabancı Yatırımlar, Net Yabancı Sermaye İhracı (Milyon USD)	s.69
Tablo 5: 1929 Yılında Doğrudan ve Dolaylı Yabancı Yatırımlar	s.70
Tablo 6: En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Çeken On Ülke 2008 -2011 (Milyar Dolar)	s.75
Tablo 7: En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Stoku Olan On Ülke (2011)	s.76
Tablo 8: DÜNYADA YENİ (GREENFIELD) YATIRIMLAR 2009 (PROJE SAYISI)	s.76
Tablo 9: Yüzde (%) olarak Bölgelere UDY Akımının Dağılımı	s.77
Tablo 10:Uluslararası Doğrudan Yatırımların Giriş ve Çıkışları (2007-2009)	s.81
Tablo 11: Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkeler Bazında Dağılımı (2000-2010)	s.91
Tablo 12: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketler (Genel Göstergeleri)	s.93
Tablo 13. Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Türk Firmaları İle İlgili Bazı Veriler	s.96
Tablo 14: Kırgızistan'daki Türk Firmalarının Faaliyet Sahaları	s.98
Tablo 15: Türkiye'den Kırgızistan'a İhraç Edilen Çeşitli Ürünler	s.100
Tablo 16: Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthal Ettiği Ürünler	s.101
Tablo 17: Kırgızistan'da Şirketlerin Kurulması Süreci, Prosedürler	s.122
Tablo 18: Orta Asya Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir	s.125
Tablo 19: Kırgızistan'da Sektörlere Göre İşçilerin Ortalama Aylık Ücretleri (2010 yılı verilerine göre)	s.128
Tablo 20: Kırgızistan'da Kurulan Büyük Hidro Elektro Santraller	s.139
Tablo 21: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Maliyetlerin Ön Hesaplaması	s.154
Tablo 22: Kırgızistan'ın Bazı Enerji Şirketlerinin Gelir Gider Tablosu (Senaryo I)	s.156

Tablo 23: Kırgızistan'ın Enerji Şirketlerinin Kar Ve Zarar Cetveli 2009-2010	s.161
Tablo 24: Kırgızistan'daki HES'lerin Yenilenme Maliyetleri	s.164
Tablo 25: Kırgızistan'da Elektrik Dağıtım Sisteminin Yenilenme Maliyeti	s.165
Tablo 26: Kırgızistan'ın Bazı Enerji Şirketlerinin Gelir Gider Tablosu (Senaryo II)	s.166
Tablo 27: Senaryoların Karşılaştırılması	s.170

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünyada Politik Risk Endeksi 2012	s.53
Şekil 2: Dünyada Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (2000-2012)	s. 74
Şekil 3: Bölgelerin Uluslararası Doğrudan Yatırımlardan Aldığı Paylar (%)	s.77
Şekil 4: Sınır-Ötesi Birleşme ve Satın almalar (2000-2011)	s.78
Şekil 5: Uluslararası Doğrudan Yatırım Stokunun Sektörel Dağılımı (2008-2011)s.79	
Şekil 6: Ülke Gruplarına Göre Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri (UDY Milyar \$)	s.80
Şekil 7: Ülke Gruplarına Göre Ülke Dışında Yapılan Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (UDY Milyar \$)	s.80
Şekil 8: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Aldıkları Paylar	s.80
Şekil 9: Kazakistan'da Toplam Doğrudan Yabancı Yatırımların hacmi, (milyon ABD dolar)	s.82
Şekil 10: Kazakistan'da Büyük Yatırımcı Ükelere Göre Dağılımı (1993-2ç 2011 yy., Milyon ADB Dolar)	s.83
Şekil 11: Kazakistan'da Sektör Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımların Hacmi, (milyon ABD dolar)	s.83
Şekil 12: Özbekistan'da Toplam Doğrudan Yabancı Yatırımların hacmi, milyon (ABD dolar)	s.86
Şekil 13: Kırgızistan'da Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1995-2011)	s.89
Şekil 14: Kırgızistan'da Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı (1995-2010)(milyon ABD doları)	s.90
Şekil 15: 1995-2010 Yıllar Arasında Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı.	s.90
Şekil 16: 1995-2003 Yıllarda Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı	s.92
Şekil 17: 2000-2010 Yıllar Arasında Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı (%)	s.92

Şekil 18: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Ülkelere Göre Dağılımı	s.94
Şekil 19: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı (şirket sayısı 2010)	s.94
Şekil 20: Kırgızistan'daki Yabancı Sermayeli Şirketlerin Bölgelere Göre Dağılımı (şirket sayısı 2010)	s.95
Şekil 21: Kırgızistan'da Türkiye'den Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	s.97
Şekil 22: Kırgızistan'da Yolların Durumu	s.131
Şekil 23: Dünyada Yolsuzluk Düzeyi	s.133
Şekil 24: Orta Asya Ülkelerinde Yolsuzluk Düzeyi	s.133
Şekil 25: Haritada Kırgızistan'da Bulunan Kömür Yatakları	s.140
Şekil 26: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Kömür Üretimi (1960-2010)	s.141
Şekil 27: Kırgızistan'da Yıllara Göre Petrol Üretimi ve Tüketimi	s.142
Şekil 28: Kırgızistan'da Doğal Gaz Üretimi Ve Tüketimi	s.143
Şekil 29: Kırgızistan'ın Güneş Haritası	s.145
Şekil 30: Kırgızistan'ın Rüzgâr Haritası	s.147
Şekil 31: Kırgızistan'ın Elektrik Enerji Sektörünün Yapısı	s.150
Şekil 32: Toktogul Barajındaki Su Seviyesinin 2006-2010 yıllarına Göre Dinamiği (Milyar m.3)	s.152
Şekil 33: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik Üretimi (1992-2010)	s.153
Şekil 34: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik Tüketimi	s.153
Şekil 35: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Tüketimi	s.154
Şekil 36: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Sektöründeki Giderler Yapısı	s.159
Şekil 37: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan ve Kurulması Planlanan Büyük HES'ler	s.174
Şekil 38: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik İhracatı (Kayıplar Hesaplanmadığında)	s.178
Şekil 39: Kırgızistan'ın 2010 Yılına Göre Hasaplanan Elektrik Enerji Denge Yapısı	s.178

GİRİŞ

Eski Sovyetler Birliğindeki Merkezi Planlı Ekonomiden kurtulup serbest piyasa ekonomisine geçme aşamasındaki ülkelerden biri olan Kırgızistan, uyguladığı ekonomik reformlar ile gelişmeye başlamaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra eski Sovyet ülkeleri kendilerine belli programlarla ekonomik bir yol bulmak zorunda kalmışlardır. Ülkelerin uyguladıkları programların en önemlilerinden biri doğrudan yabancı yatırımlarını ülkelere çekmek olmuştur. Ülkeler yabancı sermayeleri çekebilmek için bazı atılımlar yapmışlardır. En önemli atılımlar ise ülkelerinde uygun yatırım ortamı hazırlamak, özelleştirmenin gerçekleştirilmesi, mevcut tesislerin dış yatırımcılara verilmesi ya da onlarla işbirliğine gidilmesi olmuştur.

Geçiş süreci yaşayan Kırgızistan'da ekonomiyi yeniden canlandırmak için ekonominin her sektöründe birbirine bağlı birçok problemin çözülmesi gerekmektedir. Ekonominin gelişmesini engelleyen politik, sosyal, hukuki ve ekonomik eksiklikler, problemler yatırım ortamını olumsuz yönde etkilemektedir. Yatırımları engelleyen sorunlara çözüm yolları bulunmazsa ekonomik gelişmeden söz edilemez.

Günümüz Kırgızistan'da hem yatırım miktarı azdır hem de bu yatırımların etkinliği düşüktür. Ekonominin gelişmesinde yerli ve yabancı yatırımcıların katkısı yetersizdir. Oysa Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duydukları sermaye birikimini sağlamada, üretim ve istihdamın artmasında, yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama katkısı ve ihracat imkânı gibi yararlarıyla yabancı yatırımların önemi büyüktür. Ayrıca, devletler dış borç yerine yabancı yatırımları ülkelere çekerek sermaye yetersizliklerini giderebilirler.

Yerel yatırımcıları ve yabancı yatırımları çekebilmek için siyasi ve hukuki istikrarın sağlanması, altyapının iyileştirilmesi, uygun vergi sisteminin oluşturulması, yatırımcılara güvenlik ve teşviklerin verilmesi, bürokrasinin ve yasal olmayan uygulamaların önlenmesi kaçınılmazdır. Kırgızistan'da dış yatırımcılar açısından bazı üretim faktörlerinin ticari faaliyetlerini gerçekleştirmeleri için elverişliyen; bazı ekonomik, sosyal ve siyasi olumsuz etkenler dış yatırımları engellemektedir.

Bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları etkileyen faktörler araştırılarak gelişen piyasalardan biri olan Kırgızistan'ın ekonomik gelişmesine doğrudan yabancı yatırımların incelenmesi ve ayrıca bu yatırımların Kırgızistan'ın enerji sektörüne katkılarının neler olabileceğini tartışmaya ortaya sunacağız. Kırgızistan'da faaliyetini sürdüren yabancı ve yerli yatırımcıların karşılaştığı ekonomik, sosyal ve politik sorunlara çözüm yolları bulmak, ayrıca ileri teknoloji, işletmecilik bilgisi, finansman vb. kaynakları beraberinde getirecek yatırımcıları çekmede katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Özellikle Kırgızistan'ın enerji sektörüne çekilen ve çekilecek olan doğrudan yabancı yatırımların üzerinde durulacaktır ve onların faaliyet göstermesine uygun ortamın yaratılmasıyla ilgili önerilerin sunulması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM KAVRAMINA GENEL BAKIŞ
VE
BU TÜR YATIRIMLARIN ÜLKE EKONOMİLERİNE KATKILARI

1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI, ÖNEMİ VE TURLERİ

1.1.1. Yabancı Yatırım Kavramı ve Tanımı

Dünyada küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen yabancı sermaye, bugün kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla, sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiş ve tüketici alışkanlıklarında benzerlikler görülmeye başlamıştır.¹

Öncelikle yabancı sermaye yatırımlarının tanımını yapmakta fayda vardır. Ayrıca bu başlık altında bu tür yatırımlara ilişkin bazı tanımlar incelenecektir.

Yabancı sermaye, dışarıda yerleşik durumda bulunan kişi ve kuruluşların ülke içinde mali ya da fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmaları şeklinde tanımlanabilir.² Yabancı sermaye, bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna, başka bir ülkenin sahipliğini ifade etmektedir.³ Yabancı yatırım ise, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınması olarak tanımlanabilir.⁴ Bir ekonomide yatırım bir “akım değişken” olup, sermaye stokundaki zaman içindeki değişmedir.⁵

¹Suna Oksay, “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 8, Ocak 1998, s. 3.

²Haluk Tandırıcı Oğlu, Özen, Ahmet, “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermayeyatırımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt: 5, Sayı: 4, 2003, s. 105.

³Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2002, s.639.

⁴Emrah Akın, “Çok Uluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergisel Teşvik”, **Yaklaşım dergisi** Sayı: 148, Nisan 2005, s.67.

⁵Rıdvan Karluk, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Dergisi**, s. 98.

1.1.2. Yabancı Yatırımların Türleri

Yabancı yatırım kavramının bazı tanımları verildikten sonra, bu yatırımların türleri incelenecektir. Yabancı yatırımları iki başlık altında inceleyebiliriz, bunlar:

- a) Doğrudan Yabancı Yatırımları
- b) Uluslararası Portföy Yatırımları

Aşağıda yabancı yatırımların bu türleri tek tek incelenecektir.

1.1.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Herhangi bir ürünün üretilmesi için yapılan ve bu faaliyetin sonucunda yatırımcının servetinin maksimum kılınmasını amaçlayan yatırımlardır.⁶ Diğer bir ifade ile yatırım, ülkenin üretim gücüne yapılan eklemelerdir.⁷ Bu yatırımlar, gittiği ülkede uzunca süre kaldığı, yatırıma katkıda bulunduğu, istihdam yarattığı için arzu edilen bir sermaye hareketi şeklindedir.⁸

1.1.2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Tanımı ve Önemi

Bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının ötesine yaymak üzere ana merkezinin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması bir doğrudan yabancı yatırımdır.

Doğrudan yabancı yatırımlarının en önemli özelliklerinden birisi, bunların yurt dışındaki işletmenin mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olmaları ve aynı zamanda onun yönetim ve denetimini ellerinde bulundurmalarıdır.⁹

Yabancı bir pazara girmeyi düşünen bir şirketin önünde farklı üç seçenek bulunmaktadır. Birincisi, malları kendi ülkesinde üretip, yabancı bir ülkeye satmak ve böylece ihracat yapmak, ikincisi, piyasasına girmek istediği ülkedeki bir firmaya kendi teknolojisini ve marka ismini kullanmasına izin vererek, lisans anlaşması

⁶Gürel Konuralp, **Sermaye Piyasaları: Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi**, Alfa Yayınları, Mart 2005. s.3.

⁷Oktay Güvemli, **Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi ve Değerlendirilmesi ve Yapılabilirlik Raporu Esasları**, Proje Danış Yayınları No:1, Baskı, İstanbul, 1988, s.3.

⁸Nahit Töre, "Dünyada Sermaye Akımları", **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Dergisi**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001, s.1.

⁹Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, 2001, s. 664.

yapmak ve üçüncüsü ise, piyasaya doğrudan yabancı yatırımı yapmak kaydıyla girmektir. Üçüncü alternatifi seçen bir şirket, üretimini ana merkezinin bulunduğu ülke sınırları dışına yaymak amacıyla yabancı ülkelerde yalnız ya da ortaklarla üretim tesisi kurması veya mevcut tesisleri satın alması ya da mevcut tesislerle birleşmesi “Doğrudan Yabancı Yatırımları” (DYY) olarak adlandırılır. Dolayısıyla bir ana merkeze bağlı olarak yurt dışında faaliyet gösteren şirketlere de “Yabancı Sermaye Şirketi” denir.¹⁰

Günümüz dünyasında, gerek sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini hızlandırabilmeleri için yurt içindeki mevcut kaynaklarına ek olarak yabancı kaynaklara da ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun sebebi yabancı sermayenin, bu ülkelerin ekonomilerine sağlamış olduğu sermaye (dış kaynak), yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama katkısı ve ihracat imkânı gibi yararlarıdır. Küreselleşmenin gittikçe hızlandığı günümüzde mal ve hizmetlerin, ülkeler arasında serbest dolaşımı da giderek daha fazla olmaktadır. Bu iki gruba katılan bir diğer üretim faktörü de sermayedir. Yani malların ve hizmetlerin yanında sermaye hareketlerinin de çeşitli engellerden arındığını, ülkeler arasında çeşitli sermaye hareketleri türlerinin serbest dolaşıma kavuştuğunu, özellikle enformasyon teknolojisindeki gelişmelerden de yararlanarak istediği yere, istediği miktarlarda, istediği biçimlerde gidebildiğini görmekteyiz. Dünyada, küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen yabancı sermaye, bugün bu yatırımların ülke ekonomisini kalkındırmaya yardımcı olabileceğini anlayan, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler yabancı yatırım çekmeye özen göstermektedirler.

Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiştir. Gelişmiş ülkeler, rekabet güçlerini arttırmada gerekli olan daha ucuz işgücü, ucuz hammadde, uygun yasal düzenlemeler ve vergilendirme sistemini ve şartlarını elde edebilmek için sermaye ve teknoloji transferi yoluna gitmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin ise en önemli sorunları sermaye ve teknoloji yetersizliğidir. Düşük satın alma gücü ve iç tasarruflardaki eksiklikler ve döviz darboğazı yerli sanayinin gelişimini ve rekabet gücünün artmasını engellerken, gelişmiş ülkelerin standartlarına göre, esnek

¹⁰ Nurhan Aydın, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Ve Ortak Girişimler**, Eskişehir 1997,s.12.

mevzuat, ucuz işgücü ve diğer uygun koşullarda yabancı sermaye için uygun bir ortam hazırlamaktadır.¹¹

Hem kıt sermayenin çok sayıda ülke tarafından paylaşılmak istenilmesi, hem de yabancı sermayenin ülke ekonomisine ve kullanılmasına yaptığı katkıların gün geçtikçe daha iyi anlaşılması nedeniyle, ülkeler bugün yabancı sermayeden aldıkları payı artırabilmek için her geçen gün çok daha cazip koşullar hazırlamaya çalışmaktadırlar.

Yabancı yatırımcıyı çekmek isteyen ülkeler bunun için gerekli ortamı hazırlamak zorundadırlar. Bir yatırımcının bir ülkeye gelmeye karar vermesini etkileyen çok sayıda unsur vardır. İlk akıla gelenler, ülkenin ekonomik açıdan istikrarlı olması, cazip bir pazar olması, hammadde kaynaklarının uygun olması, alt yapı ve taşımacılık gibi unsurlardır. Buna yatırım iklimi de denebilir. Ama yatırım iklimi sadece ekonomik bir iklim değildir. Aynı zamanda hukuki bir iklimdir. Yatırımcı kendisini hukuken güvende hissedebileceği bir ortam yani ev sahibi ülkeye geldiği zaman, nasıl bir muamele göreceğini bilmek ister. Yatırımcı, yatırımı ile ilgili uyuşmazlık çektiği takdirde, örneğin malları kamululaştırıldığı veya mallarına el konduğu ya da yatırımı yaptıktan sonra, kârlarını transfer etmesine engel olunduğu zaman yargı yoluna başvurabileceğini ve başvurduğu yargı yolunun da adil olduğunu bilmelidir. Ekonomik açıdan yatırım iklimi ne kadar elverişli olursa olsun, eğer hukuki iklim elverişli değilse, yabancı yatırımcının o ülkeye gelmesi mümkün olamaz.¹²

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları uluslararası sermaye akışı demektir: ya yabancı bir ülkede bir firma kurulur, ya da yabancı ülkedeki bir şirkete sermaye yatırılarak, ana firma büyür. Burada, yabancı ülkede edinilen şirkete “yabancı sermaye şirketi”, “tabi şirket”, veya “şube” denmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli özelliklerinden biri, bunların yalnızca tabi şirketin mülkiyetini elinde bulundurmakla kalmamaları, aynı zamanda onun yönetimlerini denetimleri altında bulundurmalarıdır. Tabi şirketler, genellikle ana şirketin elinde bulunan teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret unvanı ve diğer kolaylıklardan yararlanma özelliğine sahiptir. Bu bakımdan, yabancı sermaye

¹¹Mehmet Turan: “Kırgızistan’da Faaliyet Gösteren Türk Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunların Araştırılması”, Bişkek-2003, Yayınlanmamış Çalışma, s. 4.

¹²Turan, s.7.

yatırımları kaynak, teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır.

Doğrudan yabancı yatırımları, öncelikle ülkeye ciddi bir sermaye akışı sağlamaktadır. Bu sayede, DYY'ları ülkenin yatırım ve tasarruf açığının giderilmesi açısından önemlidir. Hükümetler bu yatırımları kendi ülkelerinde eksik buldukları alanlara teşvik ederek ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar. Bu yatırımların önemi daha çok gelişmekte olan ülkeler tarafından bilinmekte ve teşvikler ona göre yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise, rekabet güçlerini artırmada gerekli olan daha ucuz işgücü, daha ucuz hammadde, daha uygun yasal düzenlemeleri, vergilendirme sistemini ve şartlarını elde edebilmek için sermaye ve teknoloji transferi yoluna gitmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin, kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları sermaye birikimini sağlamada, dış borç yerine yabancı sermayelere yönelmeleri çok daha akılcı bir yoldur.¹³

Bunların yanında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları geçmişte;

- Sermaye açığını kapatmakla,
- Ucuz hammadde kullanmakla,
- Üretimi artırmakla,
- İşsizliğe çözüm getirmekle,
- Üretim maliyetlerini düşürmekle ve taşıma giderlerinden yararlanmakla,
- İşletme değerini dolayısıyla paydaşların servetlerini arttırmakla,
- Döviz rezervlerini genişletmekle büyük öneme sahiptir.

Günümüzde ise, yabancı sermayelerin ülke ekonomisine katkıları daha da artmıştır;

- Yatırımların çoğu uzun vadeli olmasından dolayı istikrarı destekleyici bir etki yapar,
- Promosyon,
- Ülkeye ileri teknoloji ve knowhow transferini kolaylaştırmakta,
- Sağladığı üstünlüklerle ülkenin rekabet gücü artışına katkı sağlamakta,
- Ana sanayilerle birlikte yan sanayilerin oluşmasına destek olmakta,
- Gelişmiş ülkelerin politik ve ekonomik desteğini almakta,

¹³ "Ekspert v Upravlenii Finansami", **Ekspert Dergisi**, Eylül-Ekim, 2003, Sayı:37, s.390.

-Çevre korunmakta,

-Ülkede istihdamın ve toplam yatırımın ve ihracatın artışına katkı sağlamaktadır.

Ekonominin büyümesinde ve büyüme hızının artırılmasında başrolü oynayan doğrudan yatırımlar, ulusal ekonominin yeni küresel ekonomiye entegrasyonu için de önemli bir anahtardır.¹⁴ Uluslararası doğrudan yatırımlarda KOBİ'lerin artan rolü bunların büyümelerine, hatta çok uluslu işletmeler haline gelmelerine neden olmaktadır. Büyüyen pazarlar karşısında gelişmekte olan ülkelere tam mülkiyetli doğrudan yatırım yapmak yerine, daha az başarılı rakip firmaları satın almak, birçok işletme için uygun yol olmaktadır.

Hammaddelerin daha bol ve ucuz olduğu ülkelere yatırımların yapılması durumunda maliyet avantajı sağlanabileceğinden bir firma için DYY cazip bir seçenek olmuştur. DYY'nın ilk örnekleri, gelişmiş ülkelerdeki firmaların kullandığı hammaddeleri sağlamak üzere bunların bulunduğu ülkelere yatırım yapılması şeklindeydi. Bu tür yatırımlar, başta petrol olmak üzere, daha çok madenler ve tarım alanında görülmektedir. Ancak bu amaçlarla yapılan yatırımların ev sahibi ülke açısından pek faydalı olmayacağı düşünülmektedir. Hammadde ihtiyacını karşılamak üzere yapılan bu tür yatırımların ev sahibi ülke ekonomisiyle bütünleşemeyeceği ve bunların daha çok yabancı ekonomilerin yararına olacağı ileri sürülür.¹⁵ Oysa doğrudan yabancı yatırımları ihracat çeşitliliğini sağlar, istihdamı artırır, yabancı ülkelere sağlanan uzun vadeli kredilere karşılaştırmalı olarak ülkenin dış borçları kısalar ve aynı zamanda dövizlerin dışa çıkması önlenir. Bu yüzden, gelişmekte olan ülkeler DYY'ları ülkelere çekebilmek için her tür çabaları harcamaktadırlar. Ama bu ülkeler DYY'ları çağırma sarf ettikleri çaba kadar bu yatırımların rasyonel bir şekilde kullanılmasıyla da müdahale etmelidirler. Gelişmekte olan ülkelerin DYY'ları çağırma yapması gereken önemli atılımların birisi de özelleştirme. Özelleştirme, genel olarak devlet yönetimindeki birimlerin özel sektör yönetimine ve kontrolüne bırakılmasıdır. Özellikle, Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde devlet yönetiminde olan sektörler geçiş ekonomisi aşaması ile artık kendini özel yerli ve yabancı sektörlere bırakmaya başlamışlardır. Özelleştirmenin bir diğer yararı ise, piyasadaki rekabetten yararlanarak, kaynak kullanımının verimliliğinin artırılmasını

¹⁴S.Oksay, "İş Dünyası Asya'ya İyi Baksın!" **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, 2000, Sayı: 4, s.3

¹⁵Halil Seitoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 1994, s.406.

amaçlamaktadır. Özelleştirme aynı zamanda mali sistemin gelişimini hızlandırmakta, özellikle sermaye piyasalarının oluşumunu ve gelişmesini sağlamakta ve ülkenin mali yönden güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Hükümetler özelleştirme kapsamında yeniden yapılanma ve yapısal reform vasıtasıyla etkinliğin artırılması ve ekonomide rekabetin yerleştirilmesini amaçlayan politikalar uygulamaktadırlar. Yapısal reform ise sıklıkla iç piyasanın yeniden düzenlenmesi ve çok sayıda sektörün uluslararası rekabete açılmasını kapsamaktadır.¹⁶

1.1.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri

Doğrudan yabancı yatırımlar yapılan yatırımın:

- a) Mülkiyet durumuna göre,
- b) Yapılan yatırımın yeni işletme yaratmasına göre,
- c) Yapılan yatırımın zincirindeki yerine göre,
- d) Yapılan yatırımın amacına göre
- e) Farklı diğer değişkenlere göre

Kendi içinde çeşitlere ayrılırlar. Yukarıda sayılan doğrudan yabancı yatırım türleri aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.1.2.1.2.1. Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1.1.2.1.2.1.1. Ortak Girişim ve Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket (Joint Ventures and Full-Ownership)

Ortak girişim bir veya daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek ev sahibi ülkede diğer bir veya birkaç yerli yatırımcı ile ortak bir işletme kurmasıdır. Tam mülkiyete dayalı bağlı şirket kurma ise bir veya daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek kendi başına bir işletme kurmasıdır. Aralarındaki fark, mülkiyette ev sahibi ülkeden bir yatırımcının olup olmamasıdır

¹⁶Söner Altınmakas: “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kırgızistan Örneği”, Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2004.

Yabancı yatırımcının bu iki seçenekten hangisini seçeceği de ev sahibi ülkedeki piyasa, gelenek görenek, din, tüketim kalıpları, iş bağlantıları, yabancı düşmanlığı, üretim teknolojisi, patent, lisans ve mülkiyet haklarına göre değişebilmektedir.¹⁷

1.1.2.1.2.1.2. Şirketler arası Birleşmeler ve Satın almalar

Şirketler arası birleşmeler veya satın almalar yabancı bir pazara girmede en kolay yol olmasıyla, daha iyi bir teknolojiye araştırmageliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine girmeden ulaşma ve ölçek ekonomilerinden faydalanma imkânlarıyla son zamanlarda doğrudan yatırımcıların tercih ettikleri bir yöntemdir. Bu yöntemin kültür, milliyet, din, gelenekgörenek farklılıklarından doğan güçlükler, yabancı bir şirketin yerli bir şirketle birleşmesi veya onu satın almasından doğan siyasi olumsuzluklar ve birleşme veya satın alma sonrasında istihdam, ücretler veya sözleşmelerdeki aleyhte değişiklikler gibi olumsuz etkileri olabilir.¹⁸

1.1.2.1.2.1.3. Stratejik Birleşmeler (Strategic Alliances)

Son yıllarda geniş uygulama alanı bulan diğer bir DYY yapma şekli de stratejik birleşmelerdir. Bu yöntemde ana amaç çok yüklü olan Ar-Ge faaliyetlerini paylaşmak, piyasaya doğru zamanlama ile girebilmek, ortak pazarlama ve hizmet sunmanın faydalarından yararlanmak olarak sıralanabilir.¹⁹

¹⁷H. Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Kurtiş Matbaası, İstanbul, Ekim 1999, s. 670.

¹⁸Seyidoğlu, 1999, s. 672.

¹⁹Seyidoğlu, 1999, s. 672.

1.1.2.1.2.2. Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

1.1.2.1.2.2.1. Yeşil Alan Yatırımları (Greenfield Investments)

Yapılan yatırım ev sahibi ülkede yeni bir iş yaratıyorsa bu tip yatırımlara yeşil alan yatırımları adı verilmektedir.²⁰ Bu tip yatırımlar daha ziyade Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) iş hayatında nişlerin bulunduğu ortamlarda yoğunluk kazanırlar. Bu tip yatırımlarda yabancı yatırımcının amacı tamamen kendi teknolojisi, üretim metodu ve yönetim anlayışıyla yeni bir işletme açmaktır. Bu sayede kar maksimize edilmeye çalışılmaktadır. Bu tip yatırımların dezavantajı ise ev sahibi ülke pazarına girişin yavaş olmasıdır

1.1.2.1.2.2.2. Kahverengi Alan Yatırımları (Brownfield Investments)

Kahverengi alan yatırımları yeşil alan yatırımları ile satın almalar arasında hibrid bir yatırım çeşididir. Bu tip yatırımlarda bir satın alma gerçekleşir fakat işletmenin şekillenmesinde ev sahibi ülkedeki işletmenin üretim faktörlerinden ziyade yabancı yatırımcının getirdikleri faktörler etkindir.²¹

1.1.2.1.2.2.3. Satın almalar (Holdingleşme)

Bu tip yatırım da yukarıda belirtildiği gibi ev sahibi ülkedeki bir işletmenin yabancı bir veya daha fazla yatırımcı tarafından satın alınmasıdır. Yabancı yatırımcı işletmede düzenlemeye veya genişlemeye gitmediği sürece yeni iş yaratma etkisi olmayan bir yatırım şeklidir.

²⁰UNCTAD, World Investment Report: “**Transnational Corporations and Competitiveness, United Nations Conference on Trade and Development Division on Transnational Corporations and Investment**”, New York and Geneva, 1995.

²¹K, Meyer. ve Estrin, “Entry Mode Choice in Emerging Markets Greenfield, Acquisition, and Brownfield”, **Center for East European Studies, Copenhagen Business School**, Working Paper No. 18, February 1998.

1.1.2.1.2.3. Yapılan Yatırımın Üretim Zincirindeki Yerine Göre Doğrudan Yabancı Yatırım

1.1.2.1.2.3.1. Yatay Yatırımlar (Horizontal Investments)

Uluslararası ticaretin önünde engellerin olduğu ve taşıma ücretlerinin pahalı olduğu durumlarda kullanılan bir metottur. Bu metoda göre yabancı yatırımcı kendi ülkesinde üretim yapıp ev sahibi ülkeye ihracat yapamıyorsa veya yapsa bile rekabet edemiyorsa bu gibi durumlarda ev sahibi ülke pazarını ele geçirebilmek için ev sahibi ülkede yatırım yapma yoluna gider. Bu sayede ev sahibi ülke pazarına da satış yapabilme imkânı bulur.²² Bu tip yatırımlarda yabancı yatırımcı aynı tip üretimi değişik ülkelerde uygular.

1.1.2.1.2.3.2. Dikey yatırımlar (Vertical Investments)

Haberleşme ve ulaşırmadaki ilerlemelere, tüm liberalleşme akımlarına rağmen halen daha ülkeler arasında faktör fiyatları ve faktör donatımlarında farklılıklar mevcuttur. Bu durumda farklı faktörleri gerektiren üretim şekillerinde üretim aşamalara ayrılır ve her bir aşama kendi faktörünün ucuz olduğu ülkelere kaydırılır. Sermaye yoğun aşama sermayenin ucuz, emek yoğun aşama ise emeğin ucuz olduğu yerlere kaydırılarak maliyet minimize edilmeye çalışılır.²³

²²G. H. Hanson, "Should Countries Promote Foreign Direct Investment?", **United Nations Conference on Trade and Development, United Nations ve Center for International Development, Harvard University**, G -24 Discussion Paper Series No. 9, February 2001.

²³Hanson, 2001, s. 10.

1.1.2.1.2.4. Amacına Göre Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Tablo 1. Yapılan Yatırım Amacına Göre Yatırım Çeşitleri

Yabancı Yatırımın Amacı	Ev Sahibi Ülkede Aranılan Özellikler
<i>Piyasaya Yönelik (Yatay Yatırım)</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Piyasa büyüklüğü✓ Piyasanın büyüme oranı✓ Bölgesel ve küresel piyasalara erişim✓ Ülkeye has tüketici tercihleri✓ Piyasaların yapıları✓ Yerli iş hayatının gücü
<i>Verimliliğe Yönelik (Dikey Yatırım)</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Emegın üretkenliğine göre ayarlanmış kaynak ve varlık maliyetleri✓ Ulaştırma ve ara ürünler gibi diğer girdi maliyetleri✓ Ölçek ekonomileri için bölgesel bir birliğe üyelik
<i>Kaynağa Yönelik</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Hammaddeler✓ Düşük maliyet, vasıfsız emek
<i>Varlığa Yönelik</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Vasıflı emegın varlığı✓ Kaliteli üniversite ve araştırma kuruluşlarının varlığı✓ Mezun işçi arzının genişliği✓ Yenilikçi kapasite, teknolojik adaptasyon, pazarlama ağları, teknik beceriler, iş ve kültürel tutumlar ve kümelenmeleri içeren yaratılmış varlıklar✓ ArGe ve DYY küme ve eşik büyüklüğü

Kaynak: Loewendahl, H Ve E. Ertuğrul Loewendahl, "Turkey's Performance in Attracting Foreign Direct Investment Implications of EU Enlargement", **European Network of Economic Policy Research Institutions**, Working Paper No. 8, November 2001

Bu tip çeşitleme için literatürde “Yatırım Güdüleri” kavramı da kullanılmaktadır.

Piyasaya yönelik yatırım çeşidi aynı zamanda yatay yatırım diye de adlandırılabilir çünkü piyasaya yönelen yatırımın gerekleri ile yatay yatırımın gerekleri birbiri ile aynıdır. Aynı şekilde, verimlilik arayan yatırım da dikey yatırım diye adlandırılabilir.

1.1.2.1.2.4.1. Yatırılan Kazançların Yeniden Yatırıma Yönlendirilen Yatırım Türleri (Reinvested Earnings)

Bu tip yatırımlar daha önceden yapılmış DYY sonucu elde edilmiş kazançların kar payı olarak dağıtılmayan kısmının tekrardan yatırıma dönüştürülmüş halidir.²⁴ Bu durumun sebebi kazançların ev sahibi ülke dışarısına çıkarılmasındaki kısıtlamalar olabileceği gibi ölçek büyütme veya yeni iş alanlarına yatırım yapma isteği de olabilir.²⁵

1.1.2.1.2.4.2. Transfer Fiyatlandırması Olanğı Tanıyacak Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Transfer Pricing)

Transfer fiyatlandırması birden fazla ülkede şubesi olan firmaların karlarını maksimize etmek için şubeleri arasında mal, yarı mal, hizmet ve teknoloji alışverişi ve bu alışveriş sırasında fiyatları istedikleri gibi belirleyebilmeleridir. Bu sayede firmalar istedikleri ülkede fonlarını toplayabilir, gelir vergilerini en az olan ülkede ödeyebilir, gümrük tarifeleri ve kotalardan en az şekilde etkilenebilir ve spekülatif amaçla beklenen kur değişmelerinden yararlanabilirler.²⁶

1.1.2.2. Uluslararası Portföy Yatırımları

Menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle hükümet tahvilleri ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse

²⁴IMF ve OECD, “Foreign Direct Investment Statistics: How Countries Measure FDI”, 2001, Washington, DC, 2003, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fdis/2003/fdistat.pdf>>, s.157.

²⁵Seyidođlu,1999, s. 672.

²⁶Seyidođlu,1999, s. 673.

senedi satın alınması şeklinde gerçekleşir. Ayrıca, son yıllardaki para piyasası araçları ile finansal türevler araçları işlemleri de bu hesaplarda izlenmektedir.

Portföy yatırımlarının azalıp artmasında dış âlemdeki ve yurt içindeki faiz oranları ile birlikte ülkelerdeki politikalar etkili olmaktadır. Portföy yatırımcıları öncelikle kendi parasal kaynaklarının güvenli ve garantili bir karşılığının olmasını isterler.²⁷

1.1.2.2.1. Uluslararası Portföy Yatırımlarının Tanımı ve Özellikleri

Portföy yatırımları hisse senedi ve borç senetlerine yapılan yatırımları içermekte ve doğrudan yatırımların aksine, hisse senedine toplam olarak yüzde 10'un altında yaptığı yatırımla yatırımcı, bu senetleri ihraç eden kuruluşun yönetiminde etkin olmamaktadır. Doğrudan yatırımlarda yatırımcı, yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirirken, portföy yatırımlarında yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkısı bulunmamaktadır.²⁸

Portföy yatırımları temel olarak hisse senetlerine yönelik yatırımlar ile sabit finansal araçlara yönelik yatırımlar olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Bununla birlikte portföy yatırımlarının sahip oldukları yüksek getiri ve risk faktörü, onu diğer yabancı sermaye yatırımlarından ayıran en önemli iki ana unsurdur.

Portföy teorisi, uluslararası portföy yatırımlarının açıklanmasında önemli bir görev görmektedir. Bu teorinin yaptığı açıklamaya göre; portföy yatırımcısı elindeki mevcut fonu çeşitli menkul değerler arasında belirli bir risk düzeyinde en yüksek getiriyi sağlayacak biçimde dağıtacaktır. Yatırımcı amacı olan en yüksek getiriyi hedeflerken mevcut fonlarının tamamını tek bir menkul değere yatırımın oluşturacağı risk ihtimalinden korunmak amacıyla yatırım araçlarında çeşitlendirmeye gidecek ve yatırımcı bu nedenle yerli menkuller ile birlikte bir miktarda yabancı menkul alma yoluna gidecektir.²⁹

²⁷ Zeki Bildirici, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Portföy Yatırımları ve Sıcak Para” makalesi, 2008.

²⁸ T.C. Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, “Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması” <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/veriyay/takvim.html>

²⁹ Seyidoğlu; 1993; s. 257.

Portföy yatırımlarının miktarında meydana gelen artış ve azalışlarda gerek yurtiçi gerekse de yurtdışındaki birçok faktör etkili olabilmektedir. Portföy yatırımcıları için önemli olan sermayelerinin güvende olması ve yatırım sonucunda elde edecekleri kazançtır. Oldukça yüksek likidite oranlarına sahip olan portföy yatırımları diğer yabancı sermaye yatırımlarına oranla çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapının temel nedeni portföy yatırımlarından elde edilen kazancın ülkenin makro ekonomik yapısına çok fazla bağımlı olmasıdır. Döviz kurunda ya da faiz oranlarında meydana gelecek küçük bir hareketlilik, portföy yatırımlarında bir anda çok yüksek bir hareketliliğe neden olabilir. Portföy yatırımlarıyla bir ekonomiye giren yabancı sermayenin o ekonomide kalacağı süre bir takım makro ekonomik faktörlere bağlıdır.

En önemli özelliği, yüksek likidite olan portföy yatırımları zaman zaman makroekonomik istikrarsızlığa katkıda bulunmaktadır. Bu yatırımlarda gerçekleşen aşırı dalgalanmalar özellikle sermaye piyasaları çok gelişmemiş ve sığ olan gelişmekte olan ülkeleri ciddi anlamda tehdit eder.³⁰

1.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Uluslararası Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar

Portföy yatırımları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında önemli farklılıklar şu şekilde sayılabilir:³¹

- Doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımları arasındaki en önemli farklılık yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi konusuyla ilgilidir. DYY’nda yurtdışında kurulan firma ana firmanın doğrudan denetimi altındadır. Çoğu zaman bu firmanın üst yönetimi ana firmadan gönderilen kişilerce oluşturulur. Gerçekte DYY denilirken kullanılan doğrudan ifadesi, firma yönetimindeki yabancı etkinliği ifade etmektedir. Portföy yatırımlarında ise menkul değerlerine yatırım yapılan firmaların yönetimine doğrudan müdahale etme amacı yoktur. Hisse senedi satın alındığında genel kurallara katılarak oy kullanma, firma yönetimine doğrudan katılmak anlamına gelmemektedir.

³⁰Emin Hüseyin, Çetenak; “Yabancı Portföy Yatırımlarının Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi: IMKB Üzerine Bir Uygulama” Y.Lisans Tezi; 2006; ss. 19-20.

³¹Seitoğlu, 1994, s. 583.

- DYY’nda yabancı yatırımcının sermayeden başka üretim teknolojisi, yönetim bilgisi, marka gibi değerlerini de getirir. Portföy yatırımlarında ise yatırımcı sadece sermaye getirmektedir.
- Üçüncü farklılık, yatırımcıların nitelikleriyle ilgilidir. Portföy yatırımlarında yatırımcılar gerçek kişiler de olabilirken DYY’nda yatırımcılar genellikle büyük firmalardır.
- DYY’yla portföy yatırımları arasında diğer önemli farklılık yatırımların getirileriyle ilgilidir. Portföy yatırımları tahvillerle ilgili ise, faiz ve anaparanın ödenme koşulları önceden belirlenmiştir. Portföy yatırımları hisse senetleriyle ilgili ise, getirisi kâr payı ve değer artış kazançları şeklinde olabilecektir. DYY’nda ise getiriler, kâr payı ve sermaye kazancı dışında imtiyaz hakkı ücreti, servis ücretleri, komisyonlar, transfer fiyatlandırması gibi çok çeşitlilik gösterir.³²

1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN NEDENLERİ

Dünya’daki yeni gelişmeler işletmelerin strateji, misyon ve vizyonların değiştirmeye başlamıştır. Eskiden işletmelerin çoğu sadece ulusal düzeyde üretim yapmakla yetinirken, şimdi ise firmaların çoğu uluslararası arenada boy gösterdiğini görülmektedir, ayrıca birçok işletme global pazarlara yönelik üretim yapmaktadırlar. Gerçek şu ki, eğer bu firmalar sadece yurtiçi üretim yapacaklarsa pazarda rekabet etme ve yaşama şansını kaybederler.

Şirketlerin üretimlerini artırmak, daha fazla kâr sağlayabilmek ve ticari faaliyetlerini devamlı sürdürebilmek, ya da rekabeti kazanabilmek için hızlı değişim gösteren teknolojik, ekonomik, sosyal, politik koşullarda global piyasalara açılarak çok uluslaşmanın yollarını aramaktadırlar.

Son otuz yılda gelişen bu süreçte şirketler ihracat, lisans veya yönetim sözleşmesi yerine daha çok doğrudan yabancı yatırım yoluna gitmektedirler. Aşağıdaki uluslararası faaliyette bulunan firmaların doğrudan yabancı yatırımları tercih nedenlerini değişik başlıklar altında yer verilmektedir.

³² <http://www.spf.gov>

1.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Nedenleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırım kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi bu yatırımların yapılacağı ülkedeki ekonomik istikrardır. Sürdürülebilir bir ekonomide, ekonomik istikrarın temeli; ekonomik kalkınma ve büyüme, istikrarlı fiyatlar, döviz ile faiz politikaları ve serbest rekabet koşullar tarafından şekillendirilmektedir.³³

Doğrudan yabancı sermaye yatırımcısının yatırım yaptığı ülkede aradığı diğer ekonomik istikrar ve denge faktörleri; pazarın büyüklüğü, doğal kaynakların bolluğu ve ucuzluğu, gümrük tarifeleri ve ticari kısıtlamalardan kurtulma, ucuz işgücünün varlığı” olarak dikkate alınmaktadır.

Pazar arayan doğrudan yabancı yatırımları için ev sahibi ülkedeki pazar genişliği, pazarın gelişme hızı, bölgesel ve küresel pazarlara erişim olanağı, ülkeye özgü tüketici tercihleri, pazar yapısı ve yerel ticaretin gelişmişliği özel önem taşımaktadır. Çünkü yabancı yatırımcı açısından pazar genişliği ve gelişme hızı daha fazla talep ve daha fazla kârlılık anlamına gelmektedir.³⁴

Yabancı yatırımcılar, maliyetlerini alabildiğince düşürmekte dolayısıyla kârlarını maksimize etmek amacıyla bol ve kolay hammadde edinebildikleri, enerji ulaşımiletişim gibi altyapının yeterli düzeye ulaştığı ve işgücünün ucuz olduğu ülkelerde yatırım yapmayı tercih etmektedirler.

Günümüzde bir ülkedeki hammadde zenginliği o ülke için avantaj olma özelliğini hala sürdürmektedir. Ancak hızla emek tasarrufu sağlayan yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve bunların ulus ötesi şirketler tarafından yoğun biçimde kullanılması sonucunda ucuz işgücü göreceli olarak önemini yitirmektedir. Toplam maliyetler içinde işgücü maliyetinin yüzde 10-15 gibi düşük düzeyde seyretmesi bu eğilimi destekler görünmektedir. Buna karsın gelişmiş ülkelerde üst düzey yöneticilerin maliyetlerinin hızlı artışı, uluslararası yatırımcıların iyi eğitilmiş insan gücüne sahip gelişmekte olan ülkeleri tercih etmesine neden olmaktadır. Ulusötesi

³³İzmir Chamber of Commerce Publication, “**Worldwide Direct FDI, Development in Turkey and İzmir’s Change**”, (İzmir: No:58, 1998), s.9-10.

³⁴Birol Efe, “Küreselleşme Sürecinde DYSY’nin Analizi; İzmir Örneği”, **İzmir Ticaret Odası**, İzmir: 2002, s.15.

şirketler, dünya çapında rekabetin hızla arttığı ve ürün geliştirilme ve yüksek becerili işgücüne sahip ülkeleri tercihe yönelmişlerdir.³⁵

1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Politik Nedenleri

Bir ülkede siyasi otoritenin izlemekte olduğu iç ve dış politikanın istikrarlı olması yabancı yatırımlar konusunda oldukça önemlidir. Politik istikrar yatırımların rizikosunu azaltacak kriterlerden biridir. Çünkü politik istikrarın bozulması durumunda, yabancı kurumları sınırlayan önlemler alınabilmektedir, örneğin, yatırımların kamulaştırılması, kâr transferinin engellenmesi gibi.

Politik faktörler, yatırım kararlarını birçok yönden etkilemektedir.³⁶ Bunlardan birincisi, ekonomik politikaların iktidarda bulunanların politik ideolojilerine göre şekillenmesidir. İkincisi, sermaye ithalatçısı ülkede göze çarpan politik ideolojilerin yatırım yapma ile ilgili kararlarda etkili olmasıdır. Üçüncüsü, uluslararası çevrenin bir parçası olarak yatırımcılar, kendilerinin yabancı olma pozisyonlarını uluslararası yasalar, anlaşmalar ve BM ile kuruluşlarının hareketleri sonucunda koruyacak güvenceleri de göz önünde bulunduracaktır.

1.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yasal Nedenleri

Yasal düzenlemeler, yatırımcıları iki boyutlu olarak etkilemektedir. Birincisi, yatırımcının ülkesindeki vergilendirmeye ilişkin yasalar ve tröstleşmeyi önleyici politikalar, dış ülkeye yatırım yapılması ile ilgili kararlarda çok önemli bir etkiye sahiptir. Şirketlerin ülke içinde büyümelerini önleyici mahkeme kararları ile elverişsiz iç vergi yasaları, dış ülkelere yatırım yapılmasını teşvik edicidir.³⁷

Yasal düzenlemelerin diğer bir boyutu da, sermaye ithalatçısı ülkede; vergilendirme, kâr ve anapara transferleri konusundaki uygulamalar, yatırımcıların yatırım yapma kararlarını etkilemektedir. Vergi sistemi karışık, adalet mekanizması

³⁵ DPT, “**Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, (Ankara: 2000), s.5.

³⁶ Ayhan Akman, **YS Yatırım Neden ve Etkileri**, (YASED, 1988), s.35.

³⁷ Suat Tekin, **Dünyada ve Türkiye’de YSY ve Beklentiler**, (YASED, Yayın No: 33, 1988), s.231.

iyi işlemeyen ve yabancı sermayenin tabi olacağı yasal düzenlemelerin iyi belirlenmediği ülkelere karşı yabancı sermaye çekingen davranmaktadır.

1.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların KurumsalKültürel ve Psikolojik Nedenleri

Yabancı sermaye yatırımlarında ekonomik ve politik nedenler daha önemli roller oynuyor olsalar da, ekonomik ve politik istikrarın sağlanması durumunda bile, kurumsal ve kültürel yapıdan kaynaklanan problemlerin var olması, yatırımcıyı caydırıcı yönde etkilemektedir.

Bu kurumsal/kültürel faktörler; şeffaflık, bürokrasinin işlerliği, kurumsal altyapı ve sosyokültürel yapıdan oluşmaktadır.

Şeffaflık kavramı, kamu yönetiminde rüşvet ve yolsuzluk olmaması, hukukun üstünlüğü, ekonomik politikaların (mali, vergisel) belirlenmiş olması ve mevzuatın açık, tutarlı ve keyfiliğe yol açmadan uygulanıyor olması şeklinde tanımlanmaktadır.³⁸

Bürokratik işlemler kısa sürede sonuçlandırılmalıdır. Yabancı yatırımcı yatırımlarını makul bir süre içinde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu süreçte yapılacak işlemler açık, basit ve anlaşılabilir olmalıdır. Bazı ülkelerde bu işlemlerin gerçekleştirilmesi için rüşvet verilmesi, bürokrasinin yoğun ve çok uzun olması ulus ötesi şirketlerin yatırım kararını olumsuz etkilemektedir.

Kurumsal altyapı, doğrudan yatırım yapacak olan uluslararası yatırımcılar için ortaklık kuracakları veya stratejik işbirliği içine girecekleri kurumlar ile ilgili önemli bir faktördür.³⁹ Örneğin, yapacağı yatırımın risk ve getirisini önceden bilmek isteyen yabancı yatırımcı için birlikte çalışacakları kurumun isteklerini yerine getirebilecek bir alt yapıya sahip olup olmaması çok önemlidir.

Sosyo-kültürel yapı içinde, yazılı olmayan kurallar, iş yaşamına ilişkin davranışlar ve alışkanlıklar değerlendirilebilir.

Yabancı yatırımcılar, kendilerini yabancı hissetmeyecekleri bir ortamda çalışmak istemektedirler. Halkını tanıdıkları, kültürüne yabancı olmadıkları,

³⁸İSO, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye: Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, 1. Baskı, (İstanbul: İSO Yayınları, 2002), s.26.

³⁹ İSO, s.27.

alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım, üretim ve satış daha kolay olmaktadır. ABD'nin en çok yatırım yaptığı ülkeler arasında hem yerleşim hem de dil açısından benzer özellikler taşıyan Kanada ve İngiltere'nin bulunması sosyokültürel yapının etkisine örnek verilebilir.⁴⁰ Ayrıca yatırım yapılacak ülke halkının yabancı sermaye konusundaki düşünceleri ve tutumları yabancı yatırımcının kararını etkileyebilmektedir.

1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARDA KAYNAK ÜLKE TERCİHLERİNİ VE EV SAHİBİ ÜLKE TALEPLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, gerek kaynak ülke gerekse ev sahibi ülke açısından büyük önem taşımaktadır, elbette ki doğrudan yabancı yatırımların taraflara etkisi olacaktır. Aşağıda hem kaynak ülke hem ev sahibi ülke açısından doğrudan yabancı yatırımların etkileri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Kaynak Ülke Açısından Yatırım Tercihlerini Belirleyen Faktörler

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermayeden aldıkları payları artırmak için uyguladıkları politikalar, doğrudan yabancı sermayeyi çekebilmek için tek başına belirleyici ve yeterli değildir. Yabancı sermaye yatırımında, yatırım yapılacak ülkedeki koşulların uygun olmasının yanı sıra, yatırım yapacak şirketin o ülkede gözettiği belli koşullarında var olması gerekmektedir.⁴¹

⁴⁰ Tekin, s.232.

⁴¹Burhan Ormanoğlu, "Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslar arası Tahkim", **Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu**, Mart 2004, s.13.

1.3.1.1. Yatırım Yapılan Ülkede Kar Maksimize Edilebilmesi Olanakları

Kar maksimizasyonu, belirli bir üretimi en az maliyetle ya da en yüksek üretimi en az maliyetle gerçekleştirmektir. Başka bir tanıma göre, bir işletmenin üretimini ve toplam kazancını en üst düzeye çıkartmak için yaptığı faaliyet.

Yatırımlarının yapılmasını sağlayan ve işletmeleri yatırıma teşvik eden en önemli faktör kar maksimizasyonudur. Başka bir ülkede yatırımda bulunulması kararı verilirken, en azından yatırımının kârlılığı kadar, bu kârlılığın devamlılığı da aranmaktadır. Kârın devamlılığını sağlayan en önemli etken ise geniş kapsamlı bir istikrardır.⁴²

1.3.1.2. Yatırım Yapılan Ülkede Maliyet Minimizasyonu Olanakları

Yatırıma karar vermek için maliyet önemli bir faktördür. Yatırımın yapılmasıyla birlikte, eğer doğrudan dış yatırımın türü satın alma ya da birleşme şeklinde değil de yeni bir şube açma ya da yeni bir tesis kurma şeklinde ise; yeni üretim teçhizatı, dağıtım sistemi maliyetleri gibi sabit maliyetler ortaya çıkabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişiyle oluşan yüksek sabit maliyetler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çıkışını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan ise değişken maliyetlerde bazı düşüşler gözlemlenebilmektedir. Bu düşüşlerin nedenleri şu şekilde sıralanabilir: ölçek ekonomileri, ucuz işgücü, vergi farklılıklarından yararlanma, hammadde sağlamada kolaylık ve düşük ulaşım masrafları.⁴³

1.3.1.3. Yatırım Yapılan Ülkede Ölçek Ekonomilerinden Yararlanılabilme Olanakları

Bir firma ya da sanayi dalında tesisler genişleterek, üretim hacmini veya üretim fonksiyonunu değiştirerek, teknolojik yenilikler getirerek veya dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü faktörlerden yararlanılarak produktivitenin

⁴² Candemir Aykan, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler**, s. 661.

⁴³ Dunning, J. H. **Multinational Enterprises and the Global Economy**. New York: Addison-Wesley. 1993 s.60.

arttırılması, diğer bir deyişle maliyet masraflarının düşürülmesi yoluyla elde edilen kazançlar.⁴⁴

Bir diğer kaynağa göre, Ölçek ekonomileri, fabrika veya firmaların üretim kapasitelerinde meydana gelen artışlar sebebiyle birim üretim maliyetinde azalmalar şeklinde ortaya çıkan yararlar veya tasarruflardır. İncelediğimiz diğer kaynağa göre Ölçek ekonomileri: Üretim ölçeğindeki artış nedeniyle firmanın sağladığı tasarrufları ya da maliyet avantajını ifade eden pozitif ölçek ekonomilerine ölçek ekonomisi denilmektedir.⁴⁵

Bu tanımlardan hareketle, Ölçek Ekonomileri: Bir firma ya da fabrikanın üretimini arttırmak için, üretim tesis ölçeğini genişleterek elde edeceği maliyet avantajları, verimlilik artırımı, yararlanmalar veya tasarruflar şeklinde tanımlanabilir. Ölçek ekonomilerinin firmalara ve fabrikalara sağladığı avantajların endüstriyel ölçek ekonomisini de beraberinde getirdiği bilinen bir gerçektir. Başka bir deyişle söz konusu fabrika veya firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanarak totalde, büyük bir üretim ölçeğini meydana getirdiği olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda yeni endüstri ilişkilerinin doğmasına ya da mevcut endüstri ilişkilerinin yeniden yapılanmasına zemin hazırlamaktadır.

Günümüzde firmalar sadece yurtiçinde değil aynı zamanda doğrudan yabancı yatırım yoluyla yurtdışında yatırım yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanmakta. Ev sahibi ülkede bulunan kaynaklardan faydalanarak ölçek ekonomilerinin avantajlarını yakalamak daha da kolay olabilir, bu yüzden ölçek ekonomilerinin son zamanlarda giderek önemi artmıştır.

1.3.1.4. Yatırım Yapılan Ülkedeki Ucuz İşgücü Bulunabilmesi Olanakları

Nüfus artışındaki hızlı artışa bağlı olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha ucuz emek vardır. Emeğin ucuz olması, yatırımcı

⁴⁴ ekodialog.com

⁴⁵ Burhan Berberoğlu, C. N. **İktisat Teorisi**. Açıköğretim Fakültesi Yayını no: 773, Eskişehir, 2006. s.96.

işletme maliyetlerini düşürücü bir etki yaratır. Bu şekildeki bölgeler, maliyetler açısından nisbi çekiciliğe sahiptirler.⁴⁶

1.3.1.5. Yatırım Yapılan Ülkede Vergilerdeki ve Yasal Mevzuattaki Farklılıkların Getirdiği Avantaj ve Dezavantajlar

Her ülkenin vergi mevzuatları farklıdır, bu yüzden doğrudan yabancı yatırım yapmayı düşünen bir firma karar alırken bu faktörü de dikkate almalıdır. Bazı gelişmekte olan ülkeler özellikle vergi oranları düşük tutarak yatırım çekmek isterler. Vergi oranları düşük ülke, yatırımcı firmalar tarafından yatırım yapılması için tercih edilecektir.

Bazı gelişmekte olan ülkelerin bütçesinin önemli bir kısmı vergi ödemelerinden oluşmaktadır, bu halde vergi oranları düşük olduğunda, ev sahibi ülke için olumsuz bir etki de olabilir, çünkü devlete ödenen vergi miktarı azalacaktır, bu da devlet bütçesi için bir olumsuz etki olur.

1.3.1.6. Yatırım Yapıldığı Ülkede Hammadde Sağlanabilmesi Olanakları

Yabancı sermaye hareketlerinin çıkış noktasını oluşturan hammadde kaynakları yeryüzüne dengeli biçimde dağılmış değildir. Bu kaynaklara sahip olmayan, büyük miktarda üretimde bulunan firmalar, hammaddeleri dış pazarlardan sağlamaktadırlar. Bu durum, iki nedenden dolayı firmaların hammadde kaynaklarının bulunduğu ülkelerde DYY yapmasını gerektirmektedir. Bunlardan birincisi, mamul malın üretiminde kullanılan hammadde ithalinin ticari kısıtlamalar veya siyasi nedenlerle ülkeye gelişinin engellenmesidir. Diğeri ise, üretimde kullanılan hammaddeyi üreterek daha fazla kâr yaratmaktır. Örneğin petrol rezervlerinin bulunduğu ülkelerde ham petrolü işlemek amacıyla yatırım yapan yabancı firmaların kazancı büyük olacaktır.⁴⁷

⁴⁶ D. Lal, **Appraising Foreign Investment in Developing Countries**, London: Heinemann. 1975, s.34.

⁴⁷ Aykan Candemir, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama**, Cilt:1, YASED, İstanbul: Euromat,2006,s. 62.

1.3.1.7. Yatırımcı Firmanın Tarife ve Kotalardan Kaçınması

Bir ülkenin kalkınması için mutlaka mal ve hizmetler üretmesi şarttır. Bundan dolayı bazı ülkeler yerli sanayisini korumak için, başka ülkelere gelen mallara kısıtlamalar getirirler. Bu durumda söz konusu ülkeye ihracat yapan yabancı firmaların önünde pazar kaybetme tehlikesi doğar. Pazarı kaybetmemek için yabancı firmalar, kota ve tarifelerden kaçınarak, söz konusu ülkeye doğrudan yabancı yatırımda bulunurlar ve ülkede üretime başlarlar. Böylece Pazar payını korumuş olurlar.

1.3.1.8. Yatırımcı Firmanın Mevcut Piyasalarını Koruma veya Yeni Pazarlar Bulma İsteği

Bir işletmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapmasının nedenlerini iki kategoriye ayrılabilir: Saldırgan ve savunmacı doğrudan yabancı sermaye yatırımları. Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan işletmenin rakipleri karşısında bir avantaj elde etmesini; diğeri ise rakiplerin işletme karşısında elde edebileceği avantajlardan korunmayı amaçlar. Yatırımcı ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmelerinin önemli nedenlerinden birisi, kendi ülkelerinde yatırım fırsatının az olmasıdır. Çünkü gelişmiş ülke piyasalarında üretim yapan işletmelerin birçoğunun, piyasalardaki doygunluk ve verimlilik artışı nedeniyle karlılıkları düşmüştür. Yani işletmelerin, yatırımlardan elde ettikleri gelirler azalmıştır. Kendi ülkelerinde yatırım fırsatlarının az olması, yatırımlardan elde edilen gelirlerin düşmesi, özellikle temel endüstrilerde ileri derecede doygunluk ve normalin üstünde kapasitelerin kar tıkanıklığı yaratması göz önüne alınırsa doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla yeni piyasalara açılmak, işletmelere daha yüksek kar olanakları sağlamaktadır.⁴⁸

⁴⁸ İ. Özalp, **Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s.32.

1.3.1.9. Yatırım Yapılacak Ülke Pazarında Lider Olma İsteği

Sınâî örgütlenme teorisine göre, rakiplerinin sahip olmadıkları üretim bilgi ve becerilerini elinde bulunduran işletmeler dış piyasalara açılma bakımından avantajlı durumdadır. Bu görüşe göre tüm bilgi, kaynak ve mallar tam olarak hareketli olsalar ve bunlara istendiği an sahip olunabilseydi, hiçbir piyasada monopolcü yapılara rastlanmazdı.

Ancak gerçek piyasalarda bu koşullar sağlanamamaktadır. Bazı ayrıcalıkları dolayısıyla bir piyasadaki belirli işletmeler diğerlerine göre üstünlük elde ederler. Örneğin teknolojiyi ele alınırsa, bir teknolojiye yalnız kendisi sahip olan işletme, iç ve dış piyasalarda bu avantajını kullanabilmektedir. Teknoloji yeni bir mal, üretim süreci, pazarlama veya finansman yöntemi ile ilgili olabilir. Dolayısıyla bu alanlarda rakiplerine göre üstünlüğe sahip olan bir işletme bu avantajını kullanarak uluslararası piyasalara daha kolayca açılabilir.⁴⁹

1.3.1.10. Yatırımcı Firmanın Uluslararası Yatırımların Çeşitlendirmek İstemesi

Dış yatırımlar, hissedarlar açısından dolaylı olarak portfolyo çeşitlenmesi sağlar. Üretim tek bir piyasa ile sınırlı bulunması durumunda, nakit akımları göreceli bir istikrarsızlık gösterir. İşletme, ürün çeşitlendirmesi ile bir ölçüde dengelemeye çalışabilir. Fakat aynı ülkedeki tüm ürünlerin satış koşullarının benzer yönde etkilenmesi normaldir. Yani çeşitlendirme ile sistematik risk giderilemez. Oysa işletme, üretimini uluslararası düzeyde çeşitlendirerek bu riski bir ölçüde azaltabilir. Çünkü tüm ülke ekonomileri aynı yönde dalgalanmazlar.⁵⁰

⁴⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 304.

⁵⁰ Seyidoğlu, s. 301.

1.3.1.11. Yatırımcı Firmanın Rekabet Gücünün Korunması ya da Arttırılması İsteği

Dünyada artan küreselleşme ile rekabetin önemi de artmaktadır. Zamanla işletmeler tecrübeye dayalı teknik bilgi birikimine sahip olacaklardır. İşletmeler, teknoloji, pazarlama ve yönetim gibi konulardaki değerli bilgilerini başka işletmelerle paylaşmak istememektedirler.⁵¹ Bu nedenle yabancı işletmeler doğrudan kontrol güçlerini korumak için doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla piyasaya girmeyi tercih edeceklerdir. Bu işletmeler ve benzerleri kontrol gücünü ellerinde bulundurmamak istediklerinden lisans anlaşmasına olumlu bakmamaktadırlar.⁵²

Rekabet gücünü arttırmanın yanı sıra, var olan rekabet gücünün kaybolmaması için de doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılabilir. Bu nedenle belirli bir endüstri dalından birkaç işletme, ülke dışında doğrudan dış yatırım yaptığı takdirde; aynı endüstrideki diğer işletmelerde rekabet imkânlarını koruyabilmek amacıyla doğrudan dış yatırımlara yönelirler. Rakip işletmelerin savunma nitelikli yatırımlara girişimlerinin nedenlerinden biri var olan ve gelecekte olası piyasalarını yitirmemek, diğeri de dış yatırıma giden işletmenin farklı piyasalarda edindiği bilgi ve deneyim nedeniyle iç piyasada üstünlük kurmasını engellemektir.⁵³

1.3.1.12. Yatırım Yapılan Ülke Pazarındaki Ulaşım ve Üretim Esneklikleri

Malların dış ticaret yoluyla ihracatçıdan ithalatçıya taşınması, belli ulaşım maliyetleri getirecektir. Bu durum özellikle birbirine coğrafi yönden uzak olan ülkeler arasında önemli bir ticaret engeli oluşturur. Çünkü bir malın dış ticaretinin yapılabilmesi ticaret öncesinde ülkeler arasındaki fiyat farkının, malı bir ülkeden diğeri ülkeye ulaştırmak için gerekli olan ulaşım maliyetinden büyük olması şartına bağlıdır. Son dönemlerdeki hızlı teknolojik gelişmeler nedeniyle ulaşım giderleri

⁵¹D.Lal, **Appraising Foreign Investment in Developing Countries**, London: Heinemann. 1975, s.22.

⁵² D. Salvatore, **International Economics**, New- York: Prentice-Hall., 1999, s. 350.

⁵³ J. S. Lizondo, **Foreign Direct Investment**, Cambridge: M.I.T. Press.Loungani, P. And Razin, A, **“How Beneficial is FDI for Developing Countries”**, Finance and Development, 38 (2), 2001, (June), s.99.

nispeten düşmüş olmasına karşın, hala önemini korumaktadır. Ulaşım giderleri malların ülkeler arasındaki fiyatlarının farklı olmasına yani ithalatçı ülkede mal fiyatının yükselmesine, ihracatçı ülkede de mal fiyatının düşmesine neden olabilir. Bu durum ticareti olumsuz etkiler ve söz konusu ulaşım maliyetinin olumsuz etkisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılarak aşılmaya çalışılır. Üretilen malı piyasaya taşımak, girdileri taşımaktan daha zordur. Dolayısıyla üretimin belli bir kısmından sonraki aşamalar, genellikle de nihai aşama malın tüketiciye ulaşabileceği yerde gerçekleştirilir.⁵⁴

1.3.1.13. Diğer Belirleyici Faktörler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kaynak ülke açısından diğer belirleyici faktörleri şöyle belirtilebilir.⁵⁵

- Üretilen Malın Uluslararası Niteliği: Bazı sektörler tabiatı gereği uluslararasıdır: petrol ve maden istihracı gibi. Dolayısıyla bu tür sektörlerde faaliyet çokuluslu işletmelerce yürütülmektedir.
- Kaynak Ülkede Ücretlerin Yüksek, Diğer Sosyal Hakların Gelişmiş Olması: Köken ülkeler gelişmiş sanayi ülkeleri olduğu için buralarda ücret maliyetleri yüksektir. Bu nedenle rekabette avantaj sağlamak için işletmeler ücret maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere yönelmektedirler.
- Kaynak Ülkenin Vergi Mevzuatı: Köken ülkede vergilerin yüksek olması, işletmelerin faaliyetleri ulus ötesi alanlara kaydırmasına neden olmaktadır.
- Kaynak Ülkenin Yeniden Kolaylıklar Sağlaması: Kaynak ülkenin ithalatta kolaylıklar sağlaması, yerli işletmelerin üretimlerini maliyet avantajları için yabancı ülkede yaparak iç piyasaya satış yapmasına neden olabilmektedir.

⁵⁴ A. T. Pugelt, and Lindert, P. **International Economics**, McGraw-Hill, 2000, s. 60-78.

⁵⁵ G. Kutsal, **Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler**. İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.22-35.

- Kaynak Ülkede Üretimin Daha Rasyonel İşletmecilik Uygulamasına İmkân Vermemesi: Gerek hammaddenin köken ülkeye getirilmesi, gerekse ürünlerin çeşitli ülkelere ihracatı sırasında oluşan maliyetler, üretimin ve satışın hammaddelerin bulunduğu yerlerde yapılmasını daha kârlı hale getirebilmektedir. Ayrıca çevre ile ilgili faktörler de yatırımların başka ülkelere kaydırılmasına neden olabilmektedir.

1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkeye Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeyi nasıl etkileyeceğini aşağıda incelemeye çalışırız. Etkilerin olumlu olmasının yanı sıra olumsuz da olabileceğini görmekteyiz, dolayısıyla aşağıda doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeye olan olumlu ve olumsuz etkileri ele alınacaktır.

1.3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkeye Olumlu Etkileri

1.3.2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ulusal Gelirini Arttırıcı Etkileri

Yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi durumunda, ülke içinde üretimin gerçekleşmesi ile birlikte ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Ancak, yabancı sermayeli yatırımın ülke ekonomisine net katkısı, doğrudan yatırımın çıktısından, girdilerin düşülmesi ile bulunur. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus yerli üretim faktörlerinin (işgücü gibi fırsat maliyetlerinin) de dikkate alınması gerekir. Bu durumda yabancı sermayeli yatırımların net katkısı doğru bir şekilde tespit edilebilir.⁵⁶

Yabancı sermayeli yatırımların dolaylı gelir etkileri de vardır. Yabancı sermayeli firmaların rekabeti, yerli kuruluşlarda verimliliğin artmasını ve yerli girişimcinin yaratma gücünü kamçılar. Bu durumda dışsal ekonomiler söz

⁵⁶Muhammet Akdiş, **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, YASED Yayınları, 1985, s: 99.

konusudur. Ancak, bunun tersi de söz konusu olabilir. Yerli firmalar rekabet şanslarını yitireceklerinden dışsal eksi ekonomiler söz konusu olabilmektedir.⁵⁷

Yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin milli gelirine katkılarının ne olduğu oldukça sık tartışılan bir konudur. Tabii ki yabancı sermaye yatırımlarını ülke içinde yaptığı ve sonucunda gayri safi milli hâsılasına katkı yaptığı için yabancı sermayenin ülke milli gelirine katkısı;⁵⁸

Katkı = H-G Burada; H: Hâsıla G: Girdi olarak belirtir.

Ancak burada faktörlere ödenen ücret maaş faiz, rant ve karlar; ve kar'dan müteşebbislik hizmetleri karşılığı transfer edilen miktarı kapsar:

Katkı = H - G = F + R Burada;

F = Faktörlere ödenen ücret, faiz, rant, kar

R = Müteşebbis hizmetleri karşılığı transfer edilen miktarı gösterir.

Yabancı sermayenin ülkeye maliyeti kar, faiz, yönetim ücret, patent olarak yapılan transferlerdir. Yabancı yatırımın sosyal katkısı belki kendi sosyal maliyetinden daha düşük olabilir. Aynı durum dâhili yurtiçi yatırımlar için de geçerli bulunmaktadır. Kısacası yabancı sermayenin milli gelire katkısı iki başlık altında inceleyebiliriz.

Doğrudan Etkiler:

Ülkeye yeni teknoloji gelmesi, yeni iş sahalarının açılması, istihdam seviyesine yükselmesidir.

Dolaylı Etkiler:

Yabancı yatırımlar sadece kendi yatırımlarının değil, yurt içindeki diğer kuruluşların da verimliliğini arttırarak milli gelire katkıda bulunabilir. Çünkü yeni yönetim, organizasyon ve teknik bilgi zaman içinde diğer şirketler tarafından da

⁵⁷ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul, s.502.

⁵⁸ Karluk, s.502.

benimsenebilir. Böylece verimlilik artar, milli gelire dolaylı olarak olumlu bir katkı yapılmış olur

1.3.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Olumlu Etkileri

Direkt yatırımlar, ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde etkiler yaratırlar.

Olumlu Etkileri;

Ülkeye gelen ilk direkt yatırım sermayesi ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunur. Direkt yatırım üretime başladığı zaman gerek ithal ikamesi, gerek ihracat yoluyla ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi sürecektir.

Olumsuz Etkileri;

Direkt yatırımcı üretim girdilerinin bir kısmını yurt dışından ithal etmek zorundadır. Bu ithalat için ödeyeceği bedel ödemeler dengesini, olumsuz etkiler. Yabancı şirketin yabancı üretim faktörlerine ödemiş olduğu faktör gelirleri, ev sahibi ülkenin dış dengesini olumsuz yönde etkileyecektir. Yabancı sermayenin amortismanı veya geri ödemesi için, girişimci ülkenin ödemeler dengesi cari hesabında bir açık, ev sahibi ülke ödemeler dengesi cari hesabında bir fazlalığın (artı değer) yaratılmış olması lazımdır. Cari hesaptaki denkleştirme mekanizması, durumlara uygun olarak birçok yöntemle yapılabilir.⁵⁹

Doğrudan Etkiler;

Döviz geliri olarak, getirilen yabancı sermaye değeri ve yatırımın ithal ikamesi etkisi, döviz gideri olarak, üretime gerekli olan kapital, aramalı ithalatı ile kar, lisans ücreti gibi yatırım gelirleri transferleri ödemeler dengesindeki doğru etkiler oluşturur.⁶⁰

⁵⁹Halil, Seyidoglu **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, 13. Baskı, Kurtis Matbaası, İstanbul 1999,s, 592.

⁶⁰Seyidoglu, s, 592.

Ödemeler bilançosu açısından yabancı sermayeli kuruluşlardan beklenen doğrudan etkiler, bir yandan ürettiği ürünleri dış ülkelere pazarlayarak ihracat gelirlerini arttırması, diğer yandan daha önce ithal edilen mallar için ithal ikamesini gerçekleştirerek ödemeler bilançosunun ithalatla ilgili döviz ödemeleri yükünü azaltmasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Gelişmekte Olan Ülkelerde faaliyette bulunan yabancı şirketlerin ülke ekonomisine olumlu bir katkı sağladıklarını söylemek güçtür.⁶¹

Üretimin çoğunlukla montaj düzeyinde olması nedeniyle dış alım talepleri sürekli olarak artmaktadır. Değişik sektörlerle ilişkin veriler değerlendirildiğinde yabancı sermayeli üretim ithal girdilere bağımlılığının ortalama %40 civarında olduğu görülür ki bu da oldukça yüksek bir orandır.

Yabancı sermayenin ödemeler dengesi üzerine olumlu etkinin süreklilik kazanabilmesi için, yabancı sermayenin uzun dönemde döviz kazandırıcı özelliğini koruması gerekir. Aksi takdirde yatırımların ithal girdilere bağımlı olması ve transferlerin getirilen sermayeyi asması durumunda olumsuz etkiler doğurur.⁶²

Yabancı şirketlerin toplam satışları içinde dış satımın teşkil ettiği payda önemsenmeyecek düzeydedir, iç pazarın cazibesi karşısında bu şirketlerin yatırımları genellikle iç talebi karşılamaya yönelik olmuştur. Dışa dönük faaliyetleri bulunan firmalarsa, şirket sistemine hammadde ve ara mal sağlama amacıyla olup GOÜ'ün ihracatını arttırmak asıl amaç değildir. Bu ve benzer nedenlerle GOÜ' de yabancı kuruluşların toplam satış hâsılatları içinde ihracattan gelen pay oldukça düşüktür.⁶³

Dolaylı Etkiler;

Zaman içinde alınan kararlara ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkacak yan etkilerdir. Yabancı şirket ev sahibi ülkede üretimini durdurduğu zaman bir defaya mahsus olmak üzere ülkeye getirmiş olduğu sermayeyi ülke dışına çıkaracağı için ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkide bulunabilir.

Yabancı sermayenin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini formül yardımıyla göstermek istersek.⁶⁴

⁶¹Seyidoglu, s. 593.

⁶²Akdis,1985, s.100.

⁶³Akdis, s. 101.

⁶⁴Karluk, s.490.

Ödemeler Dengesine Katkı

$$\text{Ö.D.K.} = K + X + S$$

K: Ev sahibi ülkeye yapılan ilk sermaye akısı

X: Bağlı şirketler tarafından gerçekleştirilen ihracat

S: İthal ikamesi'dir.

Ödemeler Dengesinde Maliyet:

$$\text{Ö.D.M.} = (R2 + F1) + (M1 + M2) + D$$

R2: Ülkeden çıkan kar transferi

F1: Yabancı üretim faktörlerine yapılan bütün ödemeler

M: İthalatı

M1: Marjinal tüketim meyline bağlı olarak, bölgesel yüksek gelir tarafınca uyarılmış ithalatı

D: Yatırımlarda meydana gelebilecek herhangi bir çözülmeyi ifade etmektedir.

Bu iki denklemden hareketle “Net Fayda Maliyet” oranı:

$$\text{Net}^F/M = \frac{K + X + S}{(R2 + F1) + (M + M1) + D}$$

Sonuç olarak; Kısa dönemde, ev sahibi ülkedeki üretim faktörlerinin yeterli kadar hareketli (mobil) olmaması ödemeler dengesinde bir açığa sebep olabilir. Ekonomi, yabancı sermaye şirketleri için gerekli olan döviz harcamalarını finanse etmek için ihracat sağlamak amacıyla dâhili pazar için üretimden, ihracat üretimine veya ithal ikamesine hemen kayamaz. Ancak kısa dönemde şirketlerin faaliyetleri sebebiyle mal ve hizmet ithalatı artabilir ve bu nedenle ödemeler dengesinde açık oluşur. Bu da yabancı sermayenin girdiği an ödemeler dengesinde meydana gelen olumlu etkiyi ters yönde etkiler.

1.3.2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki İstihdamı Arttırıcı ve Dengeleyici Etkileri

Az gelişmiş ekonomi açısından fayda maliyet analiz yapılırken üzerinde önemle durulacak faktörlerden biri, yatırımın yaratacağı istihdam etkisidir. Yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelerin istihdam sorununun çözümüne ne ölçüde katkıda

bulunacağını tartışmadan önce yabancı yatırımın geliş şekli ve üretim yaptığı sektöre göre bir ayırım yapmak gerekir. Yabancı şirket mevcut bir yerli şirketle birleşerek veya yerli şirketi tamamen satın alarak geliyorsa ilave bir istihdam yaratması söz konusu olmayacaktır. Bunun yanında yabancı sermaye doğal kaynakların işletilmesi için maden sektörüne geldiğinde yaratılacak istihdam sınırlı olacaktır. Bununla birlikte doğal kaynakların işletilmesinde çalışan yabancı şirketlerin dolaylı olarak yaratabilecekleri istihdama dikkati çekmek gerekir. Devlet gerek doğal kaynakların ihracatından sağlanan gelirlerden aldığı payı ve gerekse yabancı şirket karlarından elde edilen vergi gelirlerini yeni iş sahalarının yaratılmasında kullanabilir. Bu durumda yabancı şirket istihdama dolaylı yoldan olumlu bir katkı sağlamış olacaktır.⁶⁵

1.3.2.1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülke Kaynaklarının Verimli Kullanımı Üzerindeki Etkileri

Literatürde pek çok çalışma, yabancı firmalarda çalışan işçilerin yerel firmalardaki işçilere göre daha verimli olduklarını ortaya koymuştur. Örneğin Harrison (1996), Fas ve Cote d'Ivoire üzerine yaptığı çalışmada, yabancı firmalarda çalışanların daha verimli olduklarını ortaya koymuştur. Fas üzerine yapılan çalışma sonucunda, 12 endüstriden 8'inde; yabancı şirketlerde çalışanların daha verimli oldukları ileri sürülmüştür. Çalışmada Fas için verimlilik farklılığı ise; elektronik endüstrisinde %50'lere, metal olmayan mineral endüstrisinde %130'lara kadar ulaştığı gözlemlenmiştir. Cote d'Ivoire' için ise, 12 endüstriden 3'ünde yabancı firmalarda çalışanlar daha verimli olarak bulunmuştur. Bu ülkede Kimya endüstrisinde verimlilik farkı %50'ye ve petrolde %500'e kadar çıkmaktadır. Ramachandran ve Shah (1998) yaptıkları çalışmada, Kenya için bu oranı %59, Zimbabve için %178 ve Gana için % 1422 olarak bulmuştur.⁶⁶

⁶⁵ Karluk, s.494.

⁶⁶ Asiedu, s.6.

1.3.2.1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ücretler Genel Düzeyi Üzerindeki Dengeleyici Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri arasında en tartışmalı olanı, ücretlerdir. Ucuz işgücünün yabancı yatırımlar için bir cazibe unsuru olduğu genel kabul gören bir görüş olmasına karşın, bazı araştırmalar, daha yüksek ücretlerin doğrudan yabancı yatırımları caydırdığını göstermektedir.⁶⁷

Gelişmiş sanayi ülkelerinde işçi ücretlerinin yüksek seviyelerde olması sonucu yatırımcılar; işgücü ücret seviyelerinin daha düşük olduğu bölgeleri araştırmaya ve o bölgelerde yatırım yapmaya yöneltmektedir. Toplam sabit maliyetlerin aynı olması durumunda değişken maliyetleri düşürme çabası içine giren yatırımcı daha ucuz işgücüne sahip gelişmekte olan ülkeleri yatırım alanı olarak seçebilmektedir. Özellikle Çin doğrudan yabancı yatırımları kendine çeken bir ülke olma özelliğini ucuz işgücüne borçludur. Ücret verimlilik doğrudan yabancı yatırımlar zincirinde J.M.C. Rollo, “düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır” diyerek, konuyu özlü biçimde dile getirmiştir.⁶⁸

1.3.2.1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Transfer Edilen Teknolojilerin Yatırım Yapılan Ülke Ekonomisi Üzerindeki Olumlu Etkileri

Teknoloji konusunun önem kazanması büyük ölçüde sanayinin yapısındaki değişikliklere bağlanabilir. Sanayi yatırımlarının konu bakımından çeşitlenmesi, yatırımların büyüklük kazanması, tüketim malları üretiminden ara malı ve yatırım malı üretimine geçiş, ihracat olanakları ve zorunlulukları, iç ve dış piyasadaki rekabet nedeniyle kalite ve maliyet unsurunun ön plana çıkması sanayi kesiminde teknolojinin önemini arttırmıştır.

Az gelişmiş ülkelerin üretimlerini arttırabilmek ve dünya pazarlarında rekabet gücü olan mallar üretebilmek için yeni teknolojilere ihtiyaçları vardır. Fakat kendileri

⁶⁷ http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/yab_ser.doc. (24.02.2012).

⁶⁸ <http://sbe.dpu.edu.tr/16/271-282.pdf>. (25.02.2012).

yeni teknoloji üretemeyen bu ülkeler daima teknoloji ithalatçısı durumundadır. Yani teknoloji “dışsal” bir faktördür. Dolayısıyla yabancı şirketin getirdiği teknoloji zaten ülkenin ithal etmesi gereken bir teknoloji ise ülke ekonomisine ek bir fayda sağlamayacaktır.⁶⁹

Sanayi kesiminde normal koşullarda iç ve dış pazarlarda rekabet gereği enileri teknolojinin seçimini zorunlu kılmaktadır. Aksi halde diğer ülkelerin sanayi ürünleriyle rekabet edebilecek kalite ve fiyatta bir üretimin gerçekleştirilmesi mümkün olmayacaktır. Burada ilk karşılaşılan sorun ihtiyaç duyulan teknolojinin temini konusunda ortaya çıkmaktadır. Teknoloji ya yurt içinde üretilecek veya yurt dışından ithal edilecektir.⁷⁰

Teknoloji bugün genel anlamıyla bir mal gibi alınıp satılmaktadır. Fakat teknolojiyi transfer etme durumunda olan ülkeler özellikle gelişmekte olan ülkeler, satın alınacak, transfer edilecek teknolojinin seçiminde güçlüklerle karşı karşıyadır. Güçlükler transfer edilecek teknoloji hakkında tam bir karşılaştırmaya elverişli bilgiye sahip olmamak noktasında düğümlenmektedir. Bir yanda teknolojinin özelliklerinden olan gerilik unsuru, öte yandan satın alma durumunda olanların satın almak istedikleri şey konusunda tam bir açıklık içinde bulunmamaları, mukayese olanaklarının sınırlılığı, güçlükler yaratan nedenlerdir. Bunlara ek olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansman sorunlarına dayalı olarak çoğu kez iyi yerine ucuz teknoloji satın alma zorunlulukları eklenince, transfer edilen teknolojinin uzun dönemde sanayileşme amaçlarına ters düşmesi ihtimal, büyük bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi kesiminde teknoloji transferinde tek imkân yabancı sermaye yatırımları değildir. Lisans anlaşmaları ile diğer teknik yardım anlaşmaları ve makine ithali yoluyla teknoloji transfer edilebilir.⁷¹

Ekonomik kalkınma sürecinde önemli darboğazlardan biri olan teknoloji sorununa çözüm ancak faydalı teknolojiyi seçme yeteneğine sahip olunacak girişimlerde bulunarak ve teknoloji ithalinde, ülkenin ekonomik yapısına uygun kullanılabilir teknolojilerin seçimi ile mümkündür. Yabancı sermaye ile birlikte ithal edilen teknoloji, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından cazip gibi görünse de,

⁶⁹ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. b. İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s. 50.

⁷⁰ Kazgan, s. 50.

⁷¹ Güngör Uras, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Form Matbaası İstanbul, 1979, s. 50-51.

ülke şartlarına uygun olmayan teknolojinin sahibi ülkeye girişi dolaylı olarak olumsuz etkiler yaratabilir.⁷²

1.3.2.1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkenin İşgücü Niteliği Üzerindeki Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri arasında işgücünün niteliğine yapılan katkılarda gösterilebilir. İşgücünün niteliğine yapılan katkılar genel olarak olumlu yönde ve işgücünün niteliğini artırıcı yönde gerçekleşmektedir. Bu katkılar, genellikle eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve kalifikasyonun artırılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların işgücü verimliliğini artırdığı söylenebilir.⁷³

Doğrudan yabancı yatırım girişleri sonucu iş gücü verimliliğinin artmasıyla, geleneksel sektörlerden sanayi ve hizmet sektörlerine iş gücü akışı olabilmektedir.⁷⁴ Çokuluslu şirketler esas itibariyle ileri teknolojik yeniliklerin uygulandığı işkollarında faaliyet gösterdikleri için yüksek vasıflı işgücüne olan talep miktarı geleneksel kesimlerde faaliyet gösteren şirketlerin talep miktarına göre daha fazla gerçekleşmektedir.⁷⁵

Çokuluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülkelerde yerli personelin kalitesini artırmak ve onları nitelikli hale getirmek için, üretim aletlerinin bakımını yapabilecek ve bunları işler halde muhafaza edebilecek bir düzeye ulaşmalarını sağlayacak eğitim atölyeleri ve eğitim kursları açtığı belirtilmektedir. Bununla birlikte yatırımcı şirketlerin, yatırım yapılan ülkede veya ana ülkede mesleki eğitim merkezleri de açtığına tanık olunmaktadır.⁷⁶ Örneğin 2000 yılında Vietnam'da faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların kendi bünyesinde çalışan işgücüne eğitim faaliyetleri uyguladığı belirtilmektedir. Yabancı sermayeli firmalarda çalışan %26,74 oranında vasıflı ve %70,34 oranında bulunan vasıfsız işgücü eğitim faaliyetlerine tabii

⁷³ E. Lipsey, Robert; **Home and Host Country Effects of FDI**, *NBER Working Paper*, No:9293, 2002;

⁷⁴ Metin Kamil, Ercan, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki," **Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2001, s.89.

⁷⁵ Gülten Kutsal, **Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler**, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 1982; s.114.

⁷⁶ UNCTAD; **"World Investment Report: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development"**, United Nations, New York and Geneva, 2000; s.181.

tutulmuştur. Ayrıca 2000 yılında 3 yabancı firma personelini eğitim için yurtdışına göndermiştir.⁷⁷Böylelikle; çokuluslu şirketler, bir taraftan kendi üretim merkezlerinde çalışanların verimliliğini artırırken, diğer taraftan da faaliyet gösterdikleri ülkelerin emek piyasasında ileride ihtiyaç duyacakları elemanların bulunabilmesine katkı sağlamaktadır. Bu faaliyetlerin yapılmasındaki bir baksa amaç ise yabancı ülkelere getirilen personelin zamanla yerli personelle değiştirilmesine olanak sağlamak olduğu da söylenebilir.⁷⁸

Yabancı yatırımcılar tarafından eğitime tabi tutulan işçilerin yabancı şirketlerden ayrılıp yerli şirketlerde çalışmaya başlamaları durumunda ekonomi açısından yabancı sermayeli şirketlerin, işgücünün eğitime net bir katkı sağlamış olduğu söylenebilir.⁷⁹ Bu akış süreci içerisinde yer alan yerli işçiler daha kalifiye hale gelebilmektedir. Bu gibi gelişmeler sonucunda çokuluslu şirketlerin ana kuruluşun en üst seviye yönetim kadrosunda faaliyet gösterilen uluslardan yöneticilere yer verdiği görülmektedir. Bu faaliyetler gelişmekte olan ülkelere yönetim becerisinin artmasına imkân vermektedir.⁸⁰

Yapılan bazı araştırmalara göre ev sahibi ülkede faaliyet gösteren yabancı firmaların yönetsel pozisyonlarına ev sahibi ülke vatandaşlarından da kişiler atayabilmektedir. Bunun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Hükümetler, ÇUS'lara birtakım kolaylıklar sağlama karşılığında ev sahibi ülke vatandaşı yöneticilerin istihdamını destekleyebilmektedir. Yerli yöneticiler, işletmenin dış çevresi ve yakın ilişkileri hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmektedirler. Üretim tesisi bünyesinde aynı dili konuşan ve aynı kültürü paylaşan kişilerin bulunması çalışanların daha başarılı olmasını desteklemektedir. Son olarak ana ülke veya üçüncü ülke vatandaşlarına oranla bu kişilere ödenen ücretler daha düşük seviyededir.⁸¹

⁷⁷Pham Diem, Quynh, Nguyen Thi Hong ve Bui Quang Tuan **A Study of Trade, Foreign Direct Investment and Labour in Vietnam**, Mekong Economics, Hanoi, 2002, ss.50-51.

⁷⁸Kutal, 1982 s.119.

⁷⁹UNCTAD, **“World Investment Report: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development”**, United Nations, New York and Geneva, 2000, s.181

⁸⁰ T. Uras, Güngör, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Formül Matbaası, İstanbul, 1979, s.59.

⁸¹ R. Hodgetts ve Luthans F. **International Management**, McGraw Hill, New York, 1991, s.178.

1.3.2.1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkenin Ekonomik Kalkınması ve Büyümesi Üzerindeki Olumlu Etkileri

1.3.2.1.8.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülke Ekonomik Kalkınmasına Etkileri

Az gelişmiş ülkelerin çözmek zorunda oldukları temel sorunlardan biride ülkenin coğrafi bölgeleri arasında mevcut bulunan ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi farklılığını azaltmaktır. İster gelişmiş, ister gelişmekte olan ülke olsun, bölgelerarası sosyal ve ekonomik yönden gelişmişlik düzeyi farklılığı söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerde, gelişmemiş bölgelere tevsikler ne kadar arttırılırsa arttırılsın yabancı sermayeli yatırımları o bölgelere katalize etmek oldukça güçtür. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş bölgelerine eşdeğer özellik taşıyan gelişmiş ülkelerin gelişmemiş bölgeleri, yatırımcı için daha cazip gelebilir.⁸²

Yabancı şirketler yatırım yapacakları ülkeyi seçerken dikkatle aldıkları, alt yapı hizmetleri, hammadde kaynakları pazar büyüklüğü gibi faktörleri, bir ülkenin belli bir bölgesinde yatırım yapmaya karar verirken de dikkate alacaklar ve üretilen malın özelliğine göre, yatırım yapılacak bölgeyi seçmede bu faktörlere belli ağırlıklar vereceklerdir. Yabancı yatırımcının amacı yukarıda değinilen faktörlerin üretim maliyeti yönünden en uygun olduğu bölgede yatırım yapmaktadır. Yatırımın yapıldığı ülke hükümeti ise, ekonomik kalkınması açısından yabancı yatırımdan en fazla faydayı sağlamak için, çeşitli mali ve ekonomik teşvik tedbirleri ile bu yatırımlar ülkenin sosyal ve ekonomik yönden daha geri olan bölgelerine kaydırmak isteyecektir. Burada üzerinde durulmak istenen nokta, teşvik tedbirlerinin yabancı yatırımcılar, ülkenin geri bölgelerine çekmekte ne derece etkili olduğu veya yabancı yatırımcıların teşvik tedbirlerine ne ölçüde duyarlık gösterecekleridir. Yabancı yatırımcıları geri bölgelere çekmek için verilecek teşvik tedbirlerinin yatırımcının yalnızca bu bölgede yatırım yapması nedeniyle yüklendiği ilave maliyet farkını değil, fakat belli bir süre için katlanacağı belirsizlik maliyetinde karşılmalıdır. Verilecek teşvik tedbirlerinin etkinliğinde her yatırım için aynı olmayacağı açıktır. Örneğin sermayenin yoğun olarak kullanıldığı bir yatırımda, yabancı şirketin tevsik tedbiri

⁸² Akdiş, s.101

olarak yatırım indirimine, diğer teşvik tedbirlerinden daha fazla duyarlılık göstermesi beklenebilir.

Gerçekle yabancı yatırımların gelişmiş ülkelerde ger; bölgelere kaydırmadan olasılığı az gelişmiş ülkelere nazaran daha fazladır. Bu olasılık verilen teşvik tedbirlerinin niteliğinden değil, az gelişmiş ülkelerin ÇUS karşısındaki pazarlık güçlerinin zayıf olmasından ileri gelmektedir.

1.3.2.1.8.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülke Ekonomik Büyümesine Etkileri

Yabancı sermayenin büyüme üzerinde etkisinin değerlendirilmesi açısından, yönetim ortaklığına bağlı olarak, yatırım alanı ve teknoloji tercihi ön plana çıkar. Ekonomik büyümeyi hızlandıran sektörler ve üretim teknolojilerinin büyümeyi hızlandırması söz konusudur. Dönemsel dalgalanmalar dikkate alınmazsa, büyüme ekonominin üretim kapasitesinin genişlemesi olarak tanımlanabilir. Bu durumda üretim kapasitesinin temel unsurlarından biri olan sabit sermayeye net katkılar, yeni yatırımlar, büyümenin temel belirleyicilerinden biridir. Genel yatırım düzeyi ile büyüme arasındaki ilişkiyi daha yakından görmek için yatırımların sektörel dağılımına bakmak gerekir. Yüksek yatırım düzeyi ile hızlı büyümenin bir arada görüldüğü ekonomilerde, yatırımların ağırlıklı olarak makine ve teçhizat yatırımları olduğu buna karşılık yatırım düzeyi yüksek olmasına rağmen hızlı büyümenin gerçekleşmediği ekonomilerde ise inşaat sektörü yatırımlarının yoğun olduğu görülmüştür. Bu sektörlerdeki yatırımların büyümeyi daha az etkilemesinin temel nedeni, verimliliğin her sektörde farklı hızda artmasıdır. Gözlemler hizmetler sektöründe verimliliğin mal üretimine göre daha az oranda arttığını göstermektedir. İnşaat yatırımları genel olarak hizmet sektörüne yöneliktir. Hizmet sektöründeki yavaş verimlilik artış hızına bağlı olarak, inşaat yatırımlarının büyümeye katkısı sınırlı olmaktadır. Buna karşılık makine ve teçhizat doğrudan mal üretimi ile ilgilidir.⁸³

⁸³Suat Dogruel, "Ekonomik Büyüme ve Yabancı Sermaye, Türkiye'de 1980 sonrası Bir Değerlendirme"; **Maliye Yazıları**, Temmuz-Aralık Sayı: 19-21, 1989, s: 77-78.

Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisi fazla olması için daha çok imalat sanayi yatırımlarına yönelmesi gerekmektedir.

1.3.2.1.9. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkenin Rekabet Yapısı ve Geliştirilmesi Üzerindeki Etkileri

Dünya ekonomisini yönlendiren ve dünya gelirinden aslan payını alan her zaman güçlü ekonomiler olmuştur ve dünyada her alanda meydana gelen gelişmeler sadece ekonomik gücün kaynağını değiştirmektedir. Çağımızda yaşanan teknolojik devrim bilgiyi ekonomik gücün kaynağı konumuna getirmiştir. Bugün dünya ticaretinin büyük bir kısmını gerçekleştiren gelişmiş ülkeler, sermaye yoğun üretim tekniğinden bilgi yoğun üretim tekniğine geçmiş olan ülkelerdir ve ekonomik globalleşme sürecinde uluslararası büyük rekabet yarısı bu ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu noktada dünya ekonomisi ile bütünleşmenin tek başına bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Önemli olan dünya ekonomisinin bel kemiğini oluşturan gelişmiş ülkelerle birlikte globalleşme sürecinde yer almak ve büyük rekabet yarışına katılabilmektir. Yarış eşitler arasında olur. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin yapmaları gereken şey açıktır: Uluslararası rekabet güçlerini arttırmak.⁸⁴

Uluslararası mal ticaretindeki liberalizasyonun mal piyasasındaki rekabete etkisi, özellikle ticaret üzerindeki kısıtlamalar miktar kısıtlamaları şeklinde olduğu zaman çok güçlü olmaktadır. Miktar sınırlamaları, ulusal tekel ve oligopollerin dogmasına neden olabilir. Miktar tehditlerinin kaldırılması, piyasalardaki firmaların sayısını artırarak onları daha rekabetçi yapmaktadır. Miktar sınırlamalarının tarifelendirilmesi de benzer etkiler meydana getirmektedir. Birçok ülkede, sektörlerin doğrudan yabancı yatırımlara açık hale getirilmesinin firma sayısını artırarak, sektörü daha rekabetçi bir yapıya kavuşturduğu görülmüştür.⁸⁵

Çok uluslu bir şirketin piyasaya girişi ve faaliyetleri, özellikle satıcıların sayısının sınırlı olduğu piyasalara rekabeti de beraberinde getirebilir. Piyasa rekabeti,

⁸⁴Özlem Özkıvrak, Dileyici Dilek, “Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye”, Erişim: www.dtm.gov.tr, (18.09.2011).

⁸⁵Hakan Çetintaş, “Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet”,www.dtm.gov.tr, (18.09.2011).

daha düşük fiyatlar şeklinde olabileceği gibi, reklam ya da ürün farklılaştırması veya ulus ötesi şirketin yeni bir ürünü piyasaya sürmesi şeklinde de gerçekleşebilir. Bu takdirde, doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen; daha düşük ve yüksek kalitede mallar, ürün çeşidinin artması ve yeni ürünlerin üretilmesi suretiyle, piyasaların daha etkin işlemesi sonucunda ilgili endüstrinin performansını yükseltmesi ve tüketici refahını artırmasıdır. Ancak, söz konusu piyasada faaliyet gösteren yerli firma bulunmuyor ya da ulusal firmalar ile yabancı şubelerin rekabet güçleri arasında büyük bir fark varsa ve ithalattan ya da diğer yabancı şubelerden kaynaklanan rekabet yetersiz ise yabancı firma, söz konusu piyasada hâkim bir pozisyon elde edebilir. Bu durum ise piyasanın etkin işleyişini bozarak, firmaların daha yüksek karlar elde etmesine ve tüketici refahının azalmasına ve/veya endüstrinin dinamik büyümesinin sınırlanmasına yol açabilir.⁸⁶

Bir uluslararası araştırma kurumu olan Dünya Ekonomik Forumu (WEF) her yıl Global Rekabet Raporu yayınlamak sureti ile ulusların rekabet edilebilirlik sıralamasındaki yerini tahmin etmeye çalışmaktadır. Söz konusu rapor her ülke için ayrı ayrı belirlenen rekabet gücü endeksi sonuçlarının bir sıralaması şeklindedir. Endeks değerlerinin tespitinde 8 ana kategoride 155 kriter değerlendirmekte olup bu sekiz kategoriden ilk dördüne (dışa açıklık, devletin ekonomideki rolü, finansal piyasalar, is gücü piyasalarının yapısı) ait değerlendirmeler mevcut istatistikler, diğer dördüne (alt yapı, teknoloji, yönetim ve sivil kurumların yapısı) ait değerlendirmeler ise söz konusu ülkelerden seçilen firma yöneticileri ile yapılan görüşmelerden ve yazışmalardan derlenen bilgiler ışığında yapılmaktadır. Söz konusu kriterler ışığında yapılan sıralama aşağıdaki gibidir.

⁸⁶ Özkıvrak, Erişim: www.dtm.gov.tr, (18.09.2011)

Tablo 2: Küresel Rekabet Sıralaması (2011 WEF)

ÜLKE	SIRA	PUANI	ÜLKE	SIRA	PUANI
İSVİÇRE	1	5.74	İTALYA	43	4.43
SİNGAPUR	2	5.63	BREZİLYA	53	4.32
İSVEÇ	3	5.61	AZERBAYCAN	55	4.31
FİNLANDİYA	4	5.47	MEKSİKA	58	4.29
ABD	5	5.43	TÜRKİYE	59	4.28
ALMANYA	6	5.41	RUSYA	66	4.21
JAPONYA	9	5.40	KAZAKİSTAN	72	4.18
KANADA	12	5.33	BULGARİSTAN	74	4.16
KATAR	14	5.24	ARJANTİN	85	3.99
MALEZYİYA	21	5.08	MISIR	94	3.88
İSRAİL	22	5.07	PAKİSTAN	118	3.58
KORE	24	5.02	VENEZUELA	124	3.51
ÇİN	26	4.90	KIRGIZİSTAN	126	3.45
ÇEK CUMHURİYETİ	38	4.52	ÇAD	142	2.87

Kaynak: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>(27.03.2012)

1.3.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Yatırım Yapılan Ülke Ekonomisi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Diğer taraftan, yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomisi açısından net olarak yararlı olmadığını, aksine zararlı da olabileceğine dair görüşler de söz konusudur.

Şüphesiz yabancı sermayenin ev sahibi ülkeye gelişindeki temel amaç, kar elde etmektir. Yabancı girişimci doğal olarak elde ettiği karın büyük bir bölümünü, hatta başarabilirse tamamını kendi ülkesine (home country) aktarmak isteyecektir. Kar transferi olarak adlandırılan bu durum, yabancı sermayeden ev sahibi ülkenin sağlayacağı yararları, kar transferinin büyüklüğüne bağlı olarak azaltabilecek veya tamamen tersine çevirebilecektir. Bunun yanında doğrudan yabancı sermaye, ev sahibi ülkenin mevzuatlarını umursamayarak ya da yasal boşluklardan yararlanmak suretiyle çevre kirliliği, sağlık, güvenlik gibi sorunları beraberinde getirebilir. Yabancı sermaye gelişmekte olan ülkelerde özellikle madencilik, petrol çıkarma, kimyasal işlemler, orman ve kâğıt ürünleri, motorlu araç üretimi gibi çevre ve insan sağlığı açısından hassas olan alanlarda yatırımları tercih etmektedir.

Doğrudan yabancı sermayenin olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması bu kadarla da sınırlı kalmamaktadır. Doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyümeye ne ölçüde katkı sağladığı da sık sık tartışma konusu yapılmaktadır. Doğrudan yabancı sermayeye karşı bir duruş sergileyenler ya da en azından şüphe ile yaklaşanlar, eksik rekabet koşullarında uluslar arası endüstrilerde faaliyet gösteren çokuluslu şirketler ile eksik rekabet koşullarını taşıyan gelişmekte olan ülkeler arasındaki negatif etkileşimi ön plana çıkarmaktadırlar. Buna göre çokuluslu şirketler, genelde piyasaya girişte önemli engellerin var olduğu endüstrilerde faaliyette bulunurlar. Dolayısıyla çokuluslu şirketler yoluyla ülkelere akan doğrudan yabancı sermaye, yatırımtasarruf açığını kapatmak yerine; rantları toplayıp ve yerel sermaye piyasaları ile döviz piyasasına girişte sahip olduğu tercihli giriş yoluyla sermayeyi kendi ülkesine götürmek suretiyle iç tasarrufları ve yatırımları azaltır.⁸⁷

1.3.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkenin Ödemeler Dengesini Bozucu Etkileri

Fabrika kurmak için ülkeye gelen ilk kurucu yatırım sermayesi bir defaya mahsus olmak üzere ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosuna olumlu katkıda bulunur. Doğrudan yatırım üretimine başladığı zaman, ihracat yoluyla veya ithal ikamesi şeklinde ödemeler bilançosuna katkısı devam edecektir. Diğer taraftan doğrudan yatırımı gerçekleştiren şirket, hammadde ve diğer girdileri, üretimini devam ettirebilmek için ithal etmek zorunda olduğu için, bu ithalat ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosunda olumsuz bir etki yaratır. Ayrıca yabancı şirketin yabancı üretim faktörlerine ödemiş olduğu faktör gelirleri, ev sahibi ülkenin dış dengesini olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Kısa dönemde doğrudan yatırımlarının ödemeler bilançosunda dengesizliğe yol açmasının sebebi ise, ev sahibi ülkedeki üretim faktörlerinin yeterli mobil olmamasıdır. Kısa dönemde ekonomi iç pazar üretimden, ihracat üretimine veya ithal ikamesine hemen kayamaz. Kısa dönemde bağlı şirketin faaliyetleri sebebiyle mal ve hizmet ithalatında net bir artış meydana gelebilir. Bu da ödemeler bilançosunda

⁸⁷ Hüseyin, Sen, – Saruç, N. Tolga – Keskin, Abdullah; “İktisadi Kalkınmanın Finansmanı, Kalkınma Ekonomisi”, Ekin Kitabevi, Bursa ,2004, s.222

devamlı açık yaratır. Bu durum, ev sahibi ülke ekonomisinin yapısal fleksibilite noksanlığından ileri gelir ve noksanlık ödemeler bilançosunda uyumu önleyebilir. Diğer bir deyişle kısa dönemde bağlı şirket, kendisinin milli hâsılaya olan katkısından daha fazla, iç tüketimde bir artış meydana getirebilir.⁸⁸

Anlaşıldığı üzere, doğrudan yabancı yatırımları ödemeler bilançosu üzerinde farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Kısaca, olumsuz bir etkisi, DYY'nin kazancını ülke dışına çıkarması ve üretimde kullandığı girdinin büyük miktarını ithal etmesi dış ticaret açığına yol açabilmektedir.⁸⁹

1.3.2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Nitelikli İşgücü Oluşumunu ve İstihdamı Olumsuz Yönde Etkilemesi

Bunun yanı sıra, yabancı sermaye yatırımlarının istihdama olan katkısı yatırımın nasıl ve hangi alanlarda yapıldığı ile yakından ilişkilidir. Yeni yatırımların yeni iş alanları yaratması açık olmakla birlikte, yerli firmaların mevcut teknolojilerini yenilemeye yönelik şirket birleşmeleri (joint venture) şeklindeki yatırımlarda net istihdam etkisi açık değildir. Örneğin hizmetler ve gıda gibi yoğun işgücü kullanan sektörlerde yatırım yapılması sadece istihdam dikkate alındığında olumludur. Ancak, bu olumlu durum yabancı sermayeli kuruluşun ev sahibi ülkeden vasıflı ve vasıfsız işgücü kullanımına ve bu işgücünün eğitim ve bilgi düzeyine katkı sağlamasına bağlıdır. Yabancı sermayeli kuruluşlar çoğunlukla yönetici ve teknisyen niteliğindeki yetişmiş personeli de yatırım yaptıkları gelişmekte olan ülkelere getirmektedir. Böylece, gelişmekte olan ülkelerdeki müteşebbisler yabancı sermayeli kuruluşlarla iş yaparak onların yönetim yöntemlerini ve teknik bilgilerini öğrenmektedirler. Ancak, yabancı sermayeli kuruluşlarda vasıfsız işçinin fazla beceri istemeyen basit işlerde çalıştırılması ve üst düzey yönetimle ilgili kararların şirket merkezinde alınması bu kuruluşların eğitim ve bilgi etkisini sınırlamaktadır.⁹⁰

⁸⁸ Rıdvan Karluk; **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul 1998, s.402-403.

⁸⁹ Bilge Aykol, Kurt, Gülüzar; **Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Gelişmeler ve Türkiye İçin Stratejik Planlama ve Konumlanma Yaklaşımı**, İzmir, 2006, s. 10.

⁹⁰ Ahmet Zengin, "Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Şubat 2003, s. 63.

1.3.2.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Yerli Firmaların Uluslararası Pazarlardaki Rekabet Güçlerini Olumsuz Yönde Etkilemesi

Yabancı sermaye işletmelerinin arkasındaki dev sermaye, ileri teknoloji ve yöneticilik bilgisi, küçük ölçekli yerli şirketler karşısında kendilerine büyük bir haksız rekabet üstünlüğü sağlar. Yerli yatırımcı ve işletmelerin yabancı yatırımcının rekabet gücüne dayanamaması nedeniyle yerli firmaların pazardan çıkmaları gibi olumsuz sonuçlara varılabilmektedir.⁹¹ Rekabet olanağı bulamayan yerli girişimciler endüstriyi terk etmeye zorlanır ve böylece yüksek gümrük duvarlarının arkasında faaliyet gösteren yabancı işletmeler, yerli ekonomide tam bir tekelci konumuna geçebilirler.⁹²

1.3.2.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırım Yapılan Ülkedeki Döviz Birikimini Olumsuz Etkilemesi (Döviz Çıkışının Artması)

UNCTAD'ın Uruguay Turu sırasındaki Ticaret Programı eski bölüm müdürü Bhagirath Lal Das bu yatırımların getirilerinin temettü, kâr, lisans ücreti ve yönetim masrafları gibi adlar altında döviz cinsinden yurtdışına çıkarıldığını, dolayısıyla, eğer yatırım ülkeye döviz kazandırmamışsa, bu döviz çıkışının ciddi olumsuz etkileri olabileceğini belirtmektedir. Lal Das, bunun özellikle ihraç edilebilir ya da ihracat edilebilecek diğer mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılabilir veya ithal edilen mal ve hizmetleri ikame edebilir mal ve hizmet üretmek yerine iç piyasayı ele geçirmek için yapılacak yatırımların yol açacağı ödemeler dengesi riskini yaratacağıdır.⁹³

Kısaca, yabancı yatırımcı ev sahibi ülkede ürettiği ürünleri ihraç etmektense, elde ettiği karları kendi ülkesine götürüyorsa bu durum döviz çıkışına yol açmakta ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.⁹⁴

⁹¹ Hasan, Kaymak, "Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak için Tesvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?", **Maliye Dergisi**, Sayı: 149, Mayıs-Aralık 2005, s.81.

⁹² Seyidoğlu, s.731.

⁹³ Kaymak, s.81.

⁹⁴ Aykol, s. 12.

1.3.2.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımı Gerçekleştiren Firma veya Firmaların Yatırım Yapılan Ülkedeki Transfer Fiyatlandırması Uygulamalarının Ülke Ekonomisini Olumsuz Etkilemesi

Transfer fiyatlandırması (Transfer Pricing), birbiriyle bağlı şirketlerin kendi aralarındaki mal ve hizmet alım ve satımlarında veya benzeri ticari işlemlerinde uyguladıkları fiyatlardır. Başka bir ifadeyle, transfer fiyatlandırması, bir işletmenin gelircider veya kâr paylaşımı olarak bağıntılı olduğu, kâr paylaşımı açısından aynı çıkar birliğine dâhil olan, ana şirket veya alt şirketlerle veya yönetim ve denetimi itibariyle hâkim durumda olduğu ortaklık, iştirak ve şubeleriyle, karşılıklı olarak mal ve hizmet sunumunda uygulanan fiyatlama olarak tanımlanabilir.⁹⁵

Transfer fiyatlandırması vergi kayıplarına neden olduğundan öncelikli olarak ulusal gelirleri olumsuz yönde etkilemektedir. Transfer fiyatlaması bu anlamda özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu ülkelerin alt yapısını oluşturmada ve yatırımlarında yabancı sermayeye ihtiyaç duymaları ve ithalatlarında yatırım malları ile teknoloji ürünleri gereksinimleri, bu ülkeleri transfer fiyatlamasına daha açık hale getirmektedir.⁹⁶ ÇUS'ların, transfer fiyatlaması vasıtasıyla karlarını (ve vergi gelirini) ev sahibi ülkeden çekmeleri, hükümetleri yatırım politikalarını ayarlamak zorunda bırakmaktadır.⁹⁷

1.3.2.2.6. Teknoloji Transferini Engellemesi

Teknolojinin yaratacağı olumsuz etki, yabancı işletmelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerini gittikleri ülkelerde değil, ana merkezlerinde toplamaları halinde ortaya çıkmaktadır. Ev sahibi ülkelerin araştırma faaliyetlerine katılmamaları ve yeni teknikleri sürekli olarak yurtdışından ithal etmek zorunda bırakılmaları, teknolojik bağımlılığın artması demektir. Ayrıca, yabancı sermaye yoluyla ev sahibi

⁹⁵ Hüseyin Işık, “Çok Uluslu Şirketlerde Örtülü Kazanç ve Örtülü Sermaye”, **Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı**, Ankara 2005, s.22.

⁹⁶ World Investment Report 2006, s. 218

⁹⁷ Seyidoğlu, s. 731.

ülke belirli teknolojileri kullanmaya zorlanır ki, bu da sanayileşme ve ulusal teknolojideki gelişmeyi ters yönde etkileyebilir.⁹⁸

Bazen, yabancı sermaye aracılığıyla transfer edilen teknolojinin nispeten eskimiş ve demode teknoloji olduğu eleştirisi de yapılmaktadır. Bu durumda az gelişmiş ülkenin teknoloji açığı kapanmadığı gibi daha da büyümektedir. Üstelik yabancı sermaye çoğu kez ülkenin kaynak donanımına ve diğer somut koşullara uygun olmayan teknolojiler de getirebilmektedir. Dolayısıyla bazılarında göre yabancı sermaye az gelişmiş ülkelere yönelik pahalı ve yanlış teknoloji transferinin temel nedeni olmaktadır. Bu teknoloji ile üretilen malların toplumun belli bir kesimine hitap etmesi ve genelde tüketimi kamçılar nitelikte olması da bir başka eleştiri kaynağıdır. Gelişmekte olan ülkelerde tüketim fazlalığına dönüşmekte ve kalkınmanın finansmanı için gerekli tasarrufların oluşması engellenmektedir.⁹⁹

1.4. YATIRIM YAPILAN ÜLKELERDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI YÖNLENDİREN GENEL EKONOMİK GÖSTERGELER

1.4.1. Üretim Faktörlerinin Sağlanabilmesi Olanakları ve Talep Koşulları

Üretim faktörleri sermaye ve emeğin yanında, insan kaynakları, iklim, fiziki ve doğal kaynaklar, yerleşim, niteliksiz ve eğitimsiz işgücü ile bunun yanında çağdaş altyapı, üniversiteler ve nitelikli ve yüksek eğitimli iş gücünün ortaya çıkardığı ileri faktörler şeklinde sınıflandırılabilir. Özellikle sanayilerde etkin bir şekilde kullanılan uzmanlaşmış faktörleri içeren ileri faktörlerin büyük bir kısmına sahip olan ülkeler, DYY'ları için yüksek potansiyel oluşturan sanayilerde rekabet avantajını artırır. Ancak faktör bakımından zayıf ülkelerdeki şirketler söz konusu faktörlerin nispeten bol olduğu diğer ülkelerde yatırım yapmaya yönelirler. Aynı zamanda, ülkenin hem geleneksel, hem de ileri faktörlere sahip olması, o ülkede yabancı yatırımcıların yatırım yapmasında önemli belirleyiciler konumundadır.

⁹⁸ Seyidoğlu, s. 731.

⁹⁹ Zengin, s. 64.

Sadece belirli faktörlerin elde edilebilirliği değil, onların maliyeti de önem taşımaktadır. Böylece geleneksel olarak DYY'ları düşük maliyet ve dolayısıyla ucuz iş gücü elde edilebilirliği ile motive olurken, çoğu sanayilerde emeğin artan kalitesi ve bilgisi önem kazanmaya başlamıştır. Sonuçta, düşük maliyet ile yüksek bilgi arasındaki uyum, emek ağırlıklı sanayilerdeki DYY'ları için temel belirleyicidir. Sanayideki ürün ve hizmete olan talebin özelliği büyüklüğüdür. Ülke içindeki talebin hem miktarı, hem de kalitesi çok önemlidir. Rekabet avantajı, sadece ülkedeki talep büyüklüğünden değil, özellikle talebin oluşumundan da etkilenir. Uluslararası rekabet avantajı, yabancı yatırımcılara göre tüketicilerin talepleri üzerinde daha net, erken bilgi edindiği ve yenilikleri daha hızlı benimsemesine imkân tanıdığı sanayi kesimlerinde elde edilebilir. Ülkedeki bilgi düzeyi yüksek ve talep edenlerin, yani satın almak isteyenlerin artması, sanayide rekabet edebilirlik avantajını çoğaltmaya katkı sağlar. Kavramın önemini yurt içi talebinin küreselleşmesi, dışarıya akan mal ve hizmet sayısının çoğalması arttırmaktadır. Eğer talep edenler hareketli ve ÇUŞ'lara dâhil ise veya ülkedeki uzmanlaşmış üniversiteler yabancı öğrencileri çekmekte ise, mal ve hizmetlere olan talep yurtdışında da artarsa bu koşullara sahip ülkeler DYY'larını daha fazla çekecektir. Aynı zamanda, bilgili ve yüksek talebe sahip ülkenin yurt içi piyasasına dönük DYY'larını çekmesi daha olasıdır.¹⁰⁰

1.4.2. Ülke Pazarının Büyüklüğü ve Ülke Ekonomisinin Dışa Açılım Düzeyi

Yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerden en önemlilerinden bir tanesi de geniş iç pazarın çekiciliğidir¹⁰¹. İç pazar çekiciliğindeki en önemli etken; yatırım yapılması düşünülen ülkedeki talep yapısıdır. Yüksek iç talep potansiyeli olan ülkeler yabancı yatırımcı için cazip olan ülkelerdir. Yabancı yatırımcının yatırımdan sağlayacağı gelir, geniş iç pazara sahip ülkelerdeki talep yüksekliğine bağlıdır.¹⁰²

¹⁰⁰ Kojima Kiyoshi **Direct Foreign Investment**, London: Croom Helm. Kojima, Kiyoshi and Terutomo Ozawa Micro- and Macro-Economic Models of Direct Foreign Investment: Towards a Synthesis, **Hitotsubashi Journal of Economics**, 1984, s. 25, ss.1-20.

¹⁰¹ **Eskişehir Sanayi Odası Dergisi**, 1997, s.18.

¹⁰² Mehmet Çankaya, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, Yıl:23, Sayı:270, 2004, s.96.

Pazar büyüklüğü, ev sahibi ülkenin kişi başına GSYİH'si ile ölçülmektedir. Piyasa hacmi hipotezi, ölçek ekonomisinden faydalanabilme ve kaynakların etkin kullanımı için büyük bir piyasanın gerekliliği görüşünü desteklemektedir.¹⁰³

Pazar büyüklüğünün yabancı yatırımcı açısından yer seçimi kararında etkili olmasında iki faktör söz konusudur. Bunlar, satış hacmi ve stratejik önemdir.

Satış hacmine göre; bir malın ihracat yoluyla bir piyasaya giriş maliyetleri ile o malı, o piyasada üretmekle doğan maliyetler karşılaştırılır. İhracat yoluyla piyasaya giriş maliyetleri, ihraç edilen ülkede yatırım yapılması ve malı o ülkede üretmekten doğan maliyetleri aşıyorsa, doğrudan yabancı yatırım önem kazanır. Ticari ilişkilerde bulunulan ülkeye, yatırım kararı alınırken de ülkenin söz konusu mal için pazar büyüklüğü önem arz eder.

İkinci olarak ise, Davidson (1980) doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya çalışırken kullandığımız ve oligopolistik piyasa yapılarında sıklıkla görülen “rakibinin yaptığını yap” stratejisinin bu tür endüstrilerin doğrudan yabancı yatırımlarını tam olarak açıklayamadığını öne sürmektedir. Davidson'a göre kar beklentisinden önce üretim yerine, talep yapısına ve pazar büyüklüğüne bakılmalıdır.¹⁰⁴

Literatürde, doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerine yönelik çalışmaların çoğunda pazar büyüklüğü tartışmasız belirleyici olarak tespit edilmiştir. Davidson (1980) yirmi ülke için, doğrudan yabancı yatırımlarla pazar büyüklüğü arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çok güçlü bir ilişkinin varlığını saptamıştır. Diğer yandan 1967-1994 yılları arasında yapılan doğrudan yabancı yatırımların nedenlerine yönelik başka bir çalışmada, pazar büyüklüğünün bu yatırımlarda önemlidir etken olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³<http://www.dtm.gov.tr>

¹⁰⁴Torben Pedersen - Shaver Myles J, **Internationalization Revisited: 'Big Step'Hypotheses, Manchester**, 2000, s.5.

¹⁰⁵ James H, LOVE. - Hidalgo Lage F. **Analysing Determinants of US Direct Investment to Mexico**, Applied Economics, 32, 2000, s.1260.

1.4.3. İşgücü Niteliğinin ve Maliyetlerinin Kullanıma Elverişliliği (Düşük Ücretli İşgücü)

1970’li yılların başından itibaren doğrudan yabancı yatırımları geliştirmekte olan ülkelere yönelen en temel nedenlerin başında ucuz emek gelmiştir. Ancak geliştirmekte olan ülkelerdeki hızla artan nüfusun sonucu olarak ucuz emek ve onun sağladığı maliyet avantajı, yatırımcıları dünya pazarına dönük üretim için bu ülkelere yönlendirmeye yetmiştir. Günümüzde de dünya ticaretini ve üretimini yönlendiren çokuluslu şirketler, rekabet ortamı içinde Pazar paylarını korumak ya da genişletmek için, ucuz emek faktörüne sahip ülkelerde faaliyette bulunmayı tercih etmekte ve geliştirmekte olan ülkelerin sahip oldukları ucuz işgücü arzı, uluslararası ticarete (özellikle emekyoğun mallarda) bu ülkelerin üstünlüğünü oluşturmaktadır. Bu üstünlük sonucunda yabancı yatırımların özellikle emekyoğun malların üretimi açısından etkili olmaktadır. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımlar, çokuluslu şirketlerin yerel avantajlarına dayanan (Dunning’in Eklektik Paradigma’sı Location Specific) üstünlüklerinden (daha ucuz işgücüne sahip ülkelerde olduğu gibi) nispi olarak sahipliğe dayanan üretim üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Böylece, ucuz işgücü bu tür yatırımların yapılmasında önemli bir belirleyici etken haline gelmektedir.¹⁰⁶

Düşük vergi oranları ya da vergisel bağışıklık yabancı sermayenin temel belirleyicilerinden birisidir. Bu durumun farkında olan ülkeler vergi konusunda teşvik edici düzenlemelere başvurarak yabancı yatırımlardan yararlanmaya çalışmaktadırlar. Unutmamak gerekir ki yabancı yatırımların yol açacağı ulusal gelir artışı vergi gelirini de arttıracaktır. Çünkü vergi gelirleri ulusal gelir artışı ile yükseliş eğilimi sergiler. Politika yapıcılarının uzun dönemli bir projeksiyonla bu gerçeği göz ardı etmemesi gerekir.

¹⁰⁶ Sezgin Açıklan ve diğerleri, “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 16, Aralık 2006, ss.272-273.

1.4.4. Ev Sahibi Ülkede Uygulanan Vergi Politikası

Ev sahibi ülkenin vergi politikası ülkeye çekilecek olan yabancı yatırımlar üzerinde önemli etkiye sahiptir. Vergi teşviklerin uygulanmasından beklenen etkiler; yabancı yatırımın ülkeye gelmesi ve bu yatırımların sonucunda ev sahibi ülke ekonomisine olumlu bir etki oluşmasıdır.

Vergi teşvikleri, uygulanan teşvik türüne ve uygulamanın kalitesine bağlı olmakla birlikte, az veya çok yatırımlar üzerinde canlandırıcı bir etkiye sahiptir. Ancak herhangi bir endüstrinin uluslararası rekabet gücünün artmasında vergi teşvik uygulamalarından daha ziyade ülkenin genel ekonomik özellikleri ve ilgili endüstrinin içinde bulunduğu rekabetçi ortam daha fazla önemlidir.

1.4.5. Yatırım Yapılacak Ülkelerdeki Genel Anlamda Karşılaşılan Riskler.

Bir ünlüye göre: “eğer sokakta giderken bir başarılı marka görürsen, bil ki, bu markanın sahibi zamanında büyük bir riske girmiştir”. Başarıya ulaşmak için mutlaka bir riske girmek gerekir, zaten yatırım demek, risk demektir. Aynı şekilde doğrudan yabancı yatırım yapan bir firma doğal olarak risklerle karşılaşacaktır. Aşağıda, yatırımcı firma başka bir ülkeye doğrudan yabancı yatırım yaparken hangi risklerle karşılaşabileceğini ve nelere dikkat etmeleri incelenmeye çalışılacaktır. Bu riskler özetle şöyle sıralanabilmektedir:

- a) Politik Risk
- b) Finansal Risk
- c) Transfer Riski
- d) Döviz Kuru Riski

1.4.5.1. Politik Risk

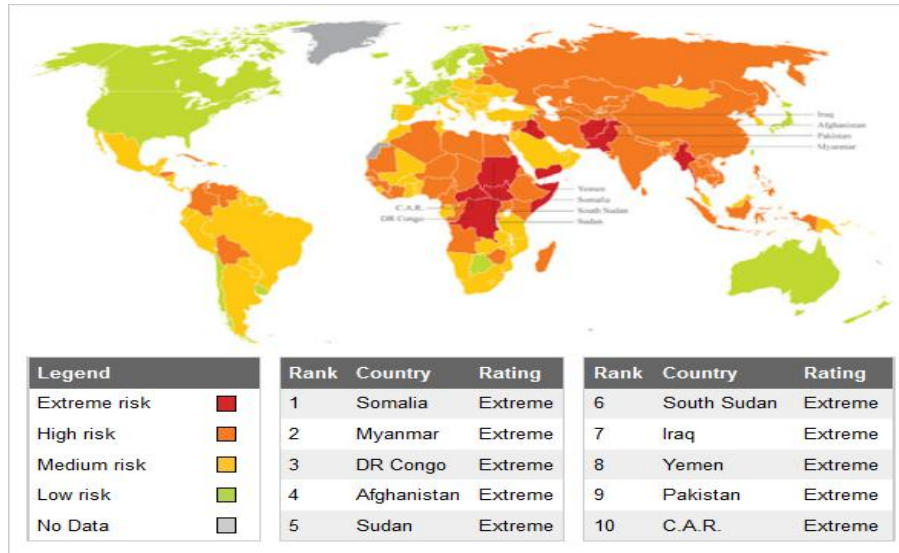
Politik risk, çokuluslu şirketlerin yatırımlarını etkileyen en önemli risklerden biridir. Çokuluslu şirketler herhangi bir ülkeye yatırım yapacakları zaman o ülkenin genel ortamını ve koşullarını incelemek zorundadır. Bunun nedenleri ise, ülkedeki

politik durum, rekabet, teknolojik gelişmişlik seviyesi, sosyokültürel değişimler gibi konularda doğru tahmin ve kararlar almalarını sağlamaktır. Eğer uluslararası yatırımcı ülkeyi iyi analiz edemezse, yatırımı büyük bir risk ile karşı karşıya kalabilecektir.

Politik riski tanımlamak gerekirse; “uluslararası işletme hareketlerinde kar veya maddi varlıkların kaybına sebep olan yabancı veya kendi ülkesinde savaş, ihtilal, askeri darbe, kamulaştırma, vergilendirme, döviz sınırlamaları ve ithalat sınırlamaları gibi farklı politik olayların olabilirliğidir.”¹⁰⁷

Aşağıda, dünyada politik riskin ülkelere göre genel durumu gösterilmiştir, bu araştırma Maplecroft firması tarafından yapılmıştır. Araştırmada 197 ülke yer almaktadır ve bu ülkeler 45 farklı risk ölçme kriterlerine göre değerlendirme altına alınmıştır. Araştırmada, politik risk en yüksek olan ülkeler; Somali, Myanmar, Kongo, Afganistan, Sudan gibi gelişmekte olan ülkeler yer alırken, politik risk en düşük olan ülkeler ise Norveç, Finlandiya, Danimarka, Yeni Zelanda ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerdir.

Şekil 1: Dünyada Politik Risk Endeksi 2012

Kaynak: http://maplecroft.com/about/news/pr_2012.html

¹⁰⁷ Franklin R. Root, **Analyzing Political Risk in International Business** Multinational Enterprises in Transition, Darwin Pres, 1972, s. 354

1.4.5.2. Finansal Riskler

Finans piyasalarında riskten bahsedilince yatırım araçlarının içerdiği risk anlaşılmaktadır. Eğer yatırım aracı devlet tahvili veya hazine bonusu ise, bunların risk taşımadığı kabul edilmektedir. Çünkü bunları elinde bulunduran kişilere faiz ve anapara devletçe mutlaka ödenecektir. Bir devletin bunların karşılığını ödeyemeyeceği teorik olarak kabul edilmemektedir. Ancak eğer özel sektöre ait yüksek getirili bir tahvilden bahsediliyorsa, bu tahvil büyük bir risk taşımaktadır. Bu nedenle bir finansal ürün elde edildiğinde, bu elde etme ile ilgili olarak belli düzeyde bir risk de alınmaktadır.

1.4.5.3. Transfer Riski

Ülke ekonomisinin döviz rezervlerinde yetersizlik oluşması ve daha önce dış piyasadandan aldığı borçları ödeyememesi durumunda transfer riski meydana gelir.

Transfer Riski, bir ülkenin döviz rezervlerinin yetersizliği nedeniyle, daha önce dışarıdan aldığı borçları ödeyememesidir. Bir ülkede ithalatçı dışarıdan aldığı mal ve hizmet bedelini ulusal para cinsinden bankasına ödedikten sonra, bankası ihracatçıya mal ve hizmet bedelini döviz olarak yurt dışına transfer edemiyorsa (edemiyorsa), bu durum ithalatçının ülkesinde bir transfer riskinin varlığının işareti olmaktadır.¹⁰⁸

1.4.5.4. Kur Riski

Kur riski, döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin yarattığı belirsizlikten kaynaklanan zarar olasılığı olarak tanımlanabilmektedir.

Ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin değişmesi olasılığı, kur riskinin doğmasına neden olmaktadır.¹⁰⁹

Bu risk ulusal paranın başka bir döviz cinsine veya herhangi bir dövizin ulusal paraya dönüştürülmesi sırasında oluşur. Beklenmeyen kur değişmelerinden

¹⁰⁸ <http://www.bilgiler.gen.tr/764-transfer-riski.html>, (13.03.2012), s. 1.

¹⁰⁹ http://www.ekodialog.com/finansal_eko/fin_eko_konulari3.html, (21.05.2012)

ortaya çıkan bu risk genel olarak tüm sektörleri ve firmaları etkilemekle birlikte dışa açıklık oranı yüksek olan sektör ve firmalarda bu etki daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Döviz kuru riski sadece kurların sürekli oynaklık göstermesinden değil, aynı zamanda değişen kurlar karşısında firmanın değerinin tam anlamıyla bilinmemesinden kaynaklanır. Bu risk, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir ve gelişmekte olan ülkelere potansiyel kur riski çok yüksektir. Çünkü gelişmiş ülkeler bu riske karşı çeşitli finansal enstrümanlar ile korunmayı sağlayabilirken, gelişmekte olan ülkeler için bu durum çok farklıdır.

Ticaretle ilgilenen firmaların çoğu bu riskin farkındadırlar ve bu riske karşı tedbirlerini almaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde türev piyasa araçları son derece gelişmiştir. Ayrıca enflasyon, gelişmekte olan ülkelere göre düşüktür. Yani gelişmiş ülkelerde reel kurlar ile nominal kurlar arasında önemli farklılıklar yoktur. Fakat gelişmekte olan ülkelere bakıldığında enflasyon oldukça yüksektir ve bu yüzden reel kur ile nominal kur arasında önemli ölçüde farklılıklar vardır. Buna ek olarak gelişmekte olan ülkelere dış ticaret açığı da yüksektir. Bu yüzden kurların düzeyi söz konusu ülkeler için oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenlerle küresel yatırımcılar fonlarını piyasa ve kur riskinin daha düşük olduğu gelişmiş ülkelere kaydırırlar.¹¹⁰

1.4.6. Yatırım Yapılan Ülkede Toplumun Sosyal ve Psikolojik Yapısını Etkileyen Faktörler

Sosyal ve psikolojik faktörler, yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde etkilemektedirler. Bu faktörler geçmişten gelen bir takım endişeler nedeniyle gelecekte kötü sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. Çokuluslu şirketler yatırım yapacakları ülkelere halkın tepkisinden çekindikleri için bazı yatırımlardan vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar.¹¹¹ Doğrudan yabancı yatırımlardan büyük ölçüde yararlanan İrlanda, Macaristan, Yunanistan, Belçika gibi ülkelere bakıldığında, bu

¹¹⁰ M. Adler ve Dumas B, "Exposure to Currency Risk: Definition and Measurement", **Financial Management**, Vol.13, Sayı: 2, s. 973

¹¹¹Hüseyin Çeken, **Küreselleşme, Yabancı sermaye ve Türkiye Turizmi**, 1. Baskı, İstanbul, deşim yayımları, 2003, s.48

ülkelerin yabancı sermaye konusunda ön yargılı düşünceler taşımadığı görülmektedir. Böylece psikolojik rahatlığa kavuşan yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine yaptığı katkılar da çok büyük olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyen sosyal faktörlerin en önemlilerinden biri de işgücü piyasasındaki düzenlemeler ve sendikal faaliyetlerin etkinliğidir.¹¹²

Bazı kültürler doğrudan yabancı yatırımlarını başka kültürlerle göre daha çok çekebilmektedirler. Daha önemlisi, ülkedeki rekabein türü yaratıcılık sürecinde ve uluslararası başarıda daha uygun ortam hazırlamada büyük rol oynamaktadır. Ülkede belirli bir sanayi kolunda yoğunlaşan rekabet, şirketlerin yabancı sermaye çekme konusunda yurt dışına açılmasına olanak tanımaktadır; bu tür sanayiler ulusal rekabetin yol açtığı küresel rekabete dayanarak doğrudan yabancı yatırımları çekebilmektedirler.

Sosyal ve psikolojik faktörlerin her birinin varlığı ve yüksek düzeyde gelişimi, ülkenin doğrudan yabancı yatırımları için hem ev sahibi ülke, hem de yatırımcı ülke pozisyonunda bulunmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, dünyadaki doğrudan yabancı yatırımlarının çoğu, gelişmiş ülkelerde yer almaktadır.

Özellikle, yabancı yatırımcılar fiilen yürürlükte olan, ayrımcılığa yol açmayan, motivasyon sağlayan, yasal çerçeve ve düzenlemelere sahip ülkelerde yatırım yapmayı tercih etmektedirler.

Sosyal normlar, değerler ve diller içeren kültürel faktörlerin ülkeler, bölgeler arasında değişiklik göstermesi, küreselleşen dünyada öneminin giderek azalmasına rağmen küresel firmaların doğrudan yabancı yatırımlarını belirlemede önemli rol oynamayı devam etmektedir.

1.4.7. Yatırıma Taraf Ülkelerin Sosyal Yapılarının ve Geleneklerinin Birbirlerine Benzemesi

Ülkenin sahip olduğu sosyal yapının, geleneksel özelliklerin, ahlaki değerlerin doğrudan yabancı yatırımlarını olumsuz etkilememesi gerekmektedir. Her ne kadar teoride, ahlaki değerlerin yatırım kararlarını etkilememesinin, ekonomik

¹¹²Hasan Allahverdiyev, Zahid Memmedov; **Yatırım Süreçlerinin Düzenlenmesi**, Bakü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 20, Aktaran: Mecidov; s. 30.

rasyonalitenin belirleyici olması gerektiği belirtilse de, uygulamada yabancı yatırımcıların kendilerini yabancı hissetmeyecekleri bir ortamda çalışmak istemeyi tercih edecekleri bilinmektedir.¹¹³ Yabancı yatırımcılar halkını tanıdıkları, kültürüne yabancı olmadıkları, alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım yapmayı daha uygun görmekteyiz. Ticari düşünceler ve kârlılık öncelikli tercih nedeni olmakla birlikte, sosyal ve ahlaki değerlerdeki farklılıkların yabancı yatırım kararlarını etkilediği düşünülebilmektedir.¹¹⁴ Mevzuat yönünden pek farklı olmamakla birlikte, Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika kaynaklı sermayenin daha çok kendi aralarında yatırım yapmalarının nedeni budur.

Sonuç olarak, yabancı firmalar, yatırımın yapıldığı ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik politikasında dengeli olmasını istemektedirler. Çünkü bu faktörler yatırımcı şirketlerin sadece satış hâsılatı ve kârı değil, aynı zamanda uluslararası piyasalardaki ve özellikle gidilen ülkelerdeki varlığını ve bu varlığın devamını etkilemektedirler. Bu faktörlere ek olarak, bürokratik engeller, koordinasyon eksikliği, yetki dağılımındaki karmaşa, spekülasyon haberleri, çifte vergileme sorunu, mevzuattaki aksaklıklar, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, bölge ülkelerinin alternatif cazibeleri, kambiyo mevzuatındaki yetersizlikler, kâr transferindeki zorluklar üzerinde durulmakla birlikte bunlar ana nedenler olmamaktadırlar. Ekonomik, siyasi, psikolojik ve ahlaki değerler konusunda güvence ve yakınlaşmalar bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları için çekiciliğini arttırmaktadır.

1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA İLİŞKİN MODELLER

1.5.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dayandığı Modeller

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi ve yararları konusunda literatürde önemli tartışmalar yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere ne gibi yararlar sağladığı konusu neredeyse 1980'lere kadar tartışmalara açık olmuş ve özellikle bu tür ülkelerdeki politika belirleyicileri tarafından yabancı sermayeye nispeten

¹¹³Hüseyin Çeken, **Küreselleşme, Yabancı sermaye ve Türkiye Turizmi**, 1. Baskı, İstanbul, deşim yayınları, 2003, s.49

¹¹⁴Mecidov, s.30.

çekingen yaklaşmıştır. Aşağıda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla ilgili yaklaşımlar ve teoriler açıklanacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teori ve görüşler uluslararası literatürde aslında değişik şekillerde gruplandırılmaktadır¹¹⁵. Ancak bu değişik gruplandırmalara rağmen tüm bu teoriler temelinde şu 6 soruya cevap aramaktadır;¹¹⁶

-Kim? (Yeni bir firma mı kurulacak, ortak mı olunacak?)

-Ne? (Ne tür bir yatırım, birleşme mi, satın alma mı?)

-Niçin? (Firma neden başka bir ülkede yatırım yapacak, karını arttırmak, maliyetlerini düşürmek için mi?)

-Nerede? (Yatırımın yapılacağı ülkenin seçimi, ekonomik, sosyal, politik sebepler?)

-Ne zaman? (Yatırımın zamanlaması ne olacak?)

-Nasıl? (Başka ülkeye nasıl gidilecek? İhracat, lisans anlaşmaları ya da frenchising yolu ile mi?)

Dunning (1993), çalışmalarında 1900'lü yılların başlarında teorilerin bir kısmının genelde mikro analiz yaptıklarını (firma davranışlarını açıklamaya çalışan görüşler), bazılarının da makro analiz yaptıklarını (ülkelerin davranışlarını açıklamaya çalışan görüşler) belirtmiştir. Özellikle geçmiş yüzyılın başlarında doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusundaki teorik çalışmaları bu iki gruba ayırmaktadır. Ancak 1980'lerden sonra teorilerin daha kapsamlı hale geldiğini belirtir ancak yine de göze çarpan kapsamlı bir teori geliştirilemediğine işaret eder.¹¹⁷

Tüm bunların yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının koşulları, bunların belirleyicileri ve çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) genel özellikleri ile ilgili çok sayıda teori bulunmaktadır. Bu teorilerin genel ortak özelliği yabancı sermaye yatırımlarının yatırımcı ve ev sahibi ülkelerin kalkınmalarına, milli gelir ve istihdam

¹¹⁵Ricky W, Griffin, Mike W. Pustay. **International Business**. 2004. Wayne,NJ, U.S.A., <http://wehner.tamu.edu/mgmt.www/Monteils/3-FDI.htm>

¹¹⁶ Griffin & Pustay çalışmalarında FDI teorisini "The Theory of FDI: Five "W's" and an "H" şeklinde ifade ederler. FDI teorilerinin bu sorulardan en azından bir ya da birkaçına cevap vermeye çalıştığını belirtirler: 1-Who (Who is the investor?), 2-What (What type of investment?), 3-Why (Why go abroad?), 4-Where (Where is the investment made?), 5-When (When does the firm choose to go abroad?), 6-How (How does the firm go abroad? What mode of entry?).

¹¹⁷Johannes Cornelius. Jordaan, **Foreign Direct Investment and Neighbouring Influences**. Pretoria: University of Pretoria, Faculty of Economics and Management Sciences (Yayınlanmamış Doktora Tezi). 2005. Ss. 18-19.

düzeylelerine, vergi gelirleri, ithalat ve ihracat oranları gibi makroekonomik göstergelerine olan etkilerini açıklamaya çalışmalarıdır.¹¹⁸

Aşağıda, konunun anlaşılması açısından, bu teori ve görüşlerden belli başlı olanlarına değinilecektir.

1.5.1.1. HeckscherOhlin Modeli

Uluslararası sermaye transferlerinin iktisadi boyutunun temellerine inildiğinde bu transferleri açıklayan bir teori ile karşılaşmaktadır. 20. yüzyılın başlarında temelleri Keynes ve Ohlin tarafından yapılan çalışmalarla atılmış olan Sermaye Transferi Teorisine göre;¹¹⁹ sermaye ihraç eden ülkelerde oluşan ticaret fazlası, sermaye ithal eden ülkelerdeki ticaret açığını kapatmaktadır. Bunun neticesinde de sermaye ihraç eden ülkelerde gelir azalması, sermaye ithal eden ülkelerde ise gelir artışı ile yeni dış denge oluşmakta ve net ticaret hadleri de sermayeyi transfer eden ülkenin aleyhine ve sermayenin transfer edildiği ülkenin de lehine değişmektedir.¹²⁰

HeckscherOhlin modeline göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimde o faktörün kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder. Böylece uzmanlaştığı bu malları ihraç ederken kıt sahip olduğu diğer malları ithal eder.¹²¹

Daha somut bir anlatımla uluslararası sermaye transferi şöyle açıklanabilir; A ülkesi, K ülkesine sermaye transferi yapıyor olsun. Bu durumda fonlar A ülkesinden K ülkesine yönelecek, A ülkesinde faiz oranı yükselerek yapılan transfer nedeniyle para arzının da azalması fiyatları düşecektir. K ülkesinde ise, tam tersi olarak yapılan fon girişi ve para arzının artması nedeni ile de faizler düşecek, fiyatlar artacaktır.

¹¹⁸İlyas Sözen, “Ortadoğu Ülkelerinden Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi (Bahreyn, Kuveyt, B.A.E, İsrail, Suudi Arabistan)”. İstanbul, **Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Ana Bilim Dalı** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Yüksek Öğretim Kurumu, Tez Bilgi Bankası, 143858 No’lu Tez. 2006. s. 22

¹¹⁹Hilal Yıldırım, “Yabancı Sermaye ve A.B.D.’ye Yönelik Portföy Yatırımları”. **Ekonomi ve Toplum**, <http://www.ceterisparibus.net/dunya/makaleler.htm>, 2004. ss. 6-10

¹²⁰Alpay Filiztekin, “Türkiye’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Evrimi”. **Dış Ticaret Müsteşarlığı Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları e-Dergisi**, **1 (1)**, 2006. ss.101-116.

¹²¹Yusuf Bayraktutan, “Bilgi Ve Uluslararası Ticaret Teorileri”. **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, **4 (2)**, 2003. s. 175.

Genel fiyat düzeyinde gerçekleşen bu değişimler sonucu sermaye transferi yapan A ülkesinde cari hesap fazlası, kendisine sermaye transferi yapılan K ülkesinde ise cari hesap açığı oluşacaktır.¹²²

Doğaldır ki ticaret dengesindeki bu değişimler sonucunda, fon transferi de tersine dönecektir. Çünkü A ülkesinin ihracat fazlası, fon girişine sebep olurken; K ülkesinin ithalat artışı fon çıkışına yol açacaktır.

1.5.1.2. Ürün Devreleri Teorisi

Vernon'un Ürün Devreleri Teorisine göre; bazı ülkeler var olan ürünlerin üretiminde diğer bazıları da yeni ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaktadırlar. Ancak yeni ürünler zamanla yeni olma özelliklerini değiştirirler ve böylece üretildikleri ülkeler de değişir. Bu ürünlerin olgunlaşması süreci üretici firmaları ara malı veya nihai ürün ticaretine yönelterek çokuluslulaşmaya sevk eder. Ancak, belirli maliyet avantajları ortaya çıktıkça, firmalar zamanla, ev sahibi ülkede yatırım yaparak üretim yapmaya başlarlar. Bu durumda zamanla teknoloji transferi de söz konusu olur.¹²³

1.5.1.3. Yatay Entegrasyon Yatırımları (YEY)

Yatay Entegrasyon Yatırımları (YEY) uluslararası bir firmanın aynı ürününü birkaç ülkede birden üretmek için yaptığı doğrudan yatırımları ifade eder. Firmayı ölçek ekonomilerinden de yararlanarak tek bir yerde üretim yapmak yerine, başka başka yerlerde üretim yapmak için yatırımlar yapmaya iten nedenler değişiktir. Bunlardan bazıları hammadde ya da doğal kaynaklara yakın olma ve dolayısıyla üretim maliyeti avantajı, ya da pazara yakın olma ve ticaret sebebi ile ortaya çıkacak maliyetlerden kaçınma ve benzeri sebeplerdir.¹²⁴

Malların ithal edilmesi yerine, ev sahibi ülkede yatırım yapılarak üretilmesi yatırımcı ve ev sahibi ülkeler arasındaki ticaret engelleri ve taşıma maliyetlerinin yüksekliği ve yatırım engellerinin azlığı gibi değişik maliyet unsurları ile yakından

¹²²Yıldırım, 2004. ss.6-10.

¹²³Z. Tuğrul, GÖVER. **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslar Arası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi**, 2005. s.5.

¹²⁴Göver, 2005. s. 8.

ilgilidir. Yatırım engelleri ne kadar az ve diğer maliyetler ne kadar fazla ise yatay entegrasyon yatırımları (YEY) ticarete oranla daha fazla tercih edilecektir.¹²⁵

Konu ile ilgili yapılan ampirik bir çalışmanın bulgularına göre; ithal edilen bir ürünün gümrük tarifesindeki % 1 oranındaki artış, yeni ürünü yatırımın yapıldığı ev sahibi ülkede üreten firmanın satışlarını % 0,38 ile % 0,45 arasında değişen oranda yükseltmektedir.¹²⁶ Bu durum yatay entegrasyon yatırımlarının ticarete oranla tercih edilmesinin gerekçesini açıkça ortaya koymaktadır.

1.5.1.4. Dikey Entegrasyon Yatırımları (DEY)

Dikey Entegrasyon Yatırımları (DEY) uluslararası bir firmanın nihai malının üretim sürecinde birkaç ülkede birden üretim faaliyeti gerçekleştirmek için yaptığı doğrudan yatırımları ifade eder. Bir malın üretilmesi için birkaç ülkede yatırım yapılmaktadır. Bunun değişik sebepleri olmakla birlikte; doğal kaynaklar, hammadde, ucuz işgücü, taşıma maliyetleri, ticaret serbestisi gibi avantajlar belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de üretilen bir elektronik eşyanın montajının maliyet avantajları nedeni ile Güneydoğu Asya ülkelerinde yapılması ve o ürünün tekrar ABD'ye getirtilmesi DEY'e örnek olarak verilebilir.¹²⁷

Dikey entegrasyon sayesinde ulus aşırı şirket, üretimin birbirini izleyen her aşamasında kendisi faaliyet göstermekte ve böylece gerek bilgi teknolojisini korumakta, gerek koordinasyonu arttırmakta, gerekse üretimin her aşamasındaki kar şirketin kendi bünyesinde kalmaktadır. Burada teknolojik değişmelerin rolünün baskısı da öne çıkmaktadır.¹²⁸

1.5.1.5. Oligopolistik Tepki Modeli (Lideri İzle Metodu)

Bu kuram doğrudan yabancı yatırımlarının, oligopolistik bir piyasa yapısı içinde, firmaların karşılıklı bağımlılıkları nedeni ile öncü firmayı izleyerek yatırım kararı veren firmalarca gerçekleştirildiğini söylemektedir. Önce rakip ya da büyük

¹²⁵ Sözen, 2006, s. 24.

¹²⁶ Göver, 2005. s. 8.

¹²⁷ Göver, 2005. s. 10.

¹²⁸ Betül GÜR, "Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri". **Dış Ticaret Müsteşarlığı e-Dergisi**. Nisan 2003.ss. 12-16.

firma yabancı bir ülkede yatırım yapmakta, onu da diğerleri takip etmektedir.¹²⁹. Oligopolistik Tepki Teorisi'ne Lideri İzle Metodu'da denmektedir.

Bu teoriye CocaCola firmasının yatırım yaptığı ülkelerde PepsiCola firmasının da yatırım yapması örnek gösterilebilir. Başka bir örnek de 1980'li yıllardan itibaren ABD'de peş peşe yatırım yapmaya başlayan çok sayıdaki Japon otomotiv firmalarının yatırımlarıdır.¹³⁰

1.5.1.6. OLI Paradigması (Eklektik Metodu)

Griffin ve Pustay (2004), OLI paradigmasının da (bir başka adı ile Eklektik Metodu), FDI teorisindeki (The Theory of FDI) sorulardan en azından bazılarında cevap vermeye çalışan teorik bir yapı oluşturduğunu söylemektedirler. Dunning(1993) tarafından geliştirilen OLI paradigması, aslında üç değişik teorinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş olan bir doğrudan yabancı yatırım teorisidir.¹³¹

Doğrudan Yabancı Yatırım = O + L + I

O = (Ownership Specific Advantages), Sahipliğe Özgü Avantajı,

L = (Locational Advantage), Yerleşim Yeri Avantajı,

I = (Internalization Advantage), İçselleştirme Avantajı.

OLI paradigması doğrudan yabancı yatırımlar için firmaların sahipliğe özgü avantaj, yerleşim yeri avantajı ya da içselleştirme avantajlarından en az birisine sahip olması gerektiğine işaret eder. Bu avantajlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

1.5.1.6.1. Sahipliğe Özgü Avantajı (O=Ownership Specific Advantage)

Bu Avantaj, "Niçin, (why?)" sorusunu cevaplamaya çalışır. Firma neden başka bir ülkede yatırım yapacak, karını arttırmak, maliyetlerini düşürmek için mi? Başka bir ülkede doğrudan yatırım yapmak için firmanın bazı avantajları olması

¹²⁹Nejla Adanur Aklan, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları." **DışTicaret Müsteşarlığı e-Dergisi**, 1997. ss. 10-16.

¹³⁰Sözen, 2006. s. 26.

¹³¹Jordaan, 2005. s. 20.

gerekir. Çünkü başka yabancı bir ülkede yatırım yapma maliyetlerine katlanmak için bir sebep olmalıdır. Uzak yabancı bir ülkede yatırım yapmanın, en azından ulaşım, haberleşme, fizibilite ve dil farklılığı vb. nedenlerle firmaya ekstra başka maliyetler yükleyeceği açıktır.

Firmayı buna iten sebep; daha yüksek karlar, daha düşük maliyet olabilir. Çünkü kendi ülkesi dışında başka bir ülkede yatırım yapan yatırımcı karı şöyle formüle edilebilir;

$$\text{Kar} = \text{Toplam Gelirler} - \text{Toplam Giderler} + \text{Uzak Yerde Yatırım Yapma Maliyeti.}$$

Bu formül firmaların başka bir ülkede yatırım yapmaları için sahipliğe özgü bir avantajlarının olması gerektiğine, böylece yatırımların en azından yatırımcı ülkedekinden daha karlı olması gereğine işaret eder.

1.5.1.6.2. Yerleşim Yeri Avantajı (L=Locational Advantage)

Bu Avantaj, “Nerede, (where?)” sorusunu cevaplamaya çalışır. Firmanın nerede yatırım yapacağı, başka bir ifade ile yatırım yapılacak ülkenin seçimi çok kompleks ekonomik, sosyalkültürel ve politik faktörlere bağlıdır.

Ekonomik sebepler, üretim faktörlerinin o ülkedeki nitelik ya da nicelik üstünlüğü olabileceği gibi, piyasa büyüklüğü ve hacmi veya nakliye ve haberleşme maliyetlerindeki üstünlükler de olabilir.

Sosyalkültürel sebepler ise, ana ülkeye olan coğrafi uzaklık, yabancılara karşı bakış açısı, dil, din ve kültür farklılık ya da benzerlikleri, özel teşebbüse bakış açısı ve benzerleri olabilir.

Politik sebepler, devlet politikalarının özellikleri, yabancı yatırımlara bakış açıları, siyasi istikrar ve benzerleri olabilir. Böylece yatırımcı firmalar bunlardan yatırım ortamı en uygun ve kendilerine en çok avantaj sağlayacak olan yeri tercih edeceklerdir.

1.5.1.6.3. İçselleştirme Avantajı (I=Internalization Advantage)

Bu Avantaj, “Nasıl, (How?)” sorusunu cevaplamaya çalışır. İhracat, lisansallaşmaları ya da frenchising yolu ile mi? Ya da ortaklık veya tamamen sahip olunan kendi firması ile mi? Her birinin içerdiği risklerin yanında firmanın hangi metodu tercih edeceği önem kazanmaktadır. Ancak, OLI modelince kabul edilen varsayıma göre, firma kendisi doğrudan yatırım yapacak ve hizmet ya da malını kendisi yabancı ülkede üretecektir. Böylece, ihracat yaparken karşılaşabileceği gümrük vergileri ya da ticaret kotalarından, ya da, lisans anlaşması ve benzeri yollarla girdiği ülkedeki iş ortağı ile ilgili şüphe ya da risklerden kurtulmuş olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ VE SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Bu bölümde Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımlarının gelişimi ele alınacaktır. Bununla birlikte Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımların sektörlere ve bölgelere dağılımı incelenecektir. İlk başta doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili dünya çapındaki son gelişmelerin neler olduğuna bakılacak, Kırgızistan'ın da bulunduğu Orta Asya ülkelerindeki durum tespit edilecektir. Bu tespitler Kırgızistan'ın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ulaştığı son durumun karşılaştırmalı olarak incelenmesinde kullanılacaktır. Ayrıca Kırgızistan'ın doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek için yaptığı yasal düzenlemeler ve teşvik düzenlemeleri belirlenerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Kırgız ekonomisine etkileri tartışılmaya ve tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN DÜNYA BAZINDA DURUMU

2.1.1. Dünya'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

Yabancı sermaye yatırımlarının doğuşu 1800'lü yıllarda başlamak ile birlikte çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması, özellikle iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmeler sayesinde çok daha yoğun bir hal almıştır.

Uluslar arası sermaye akımlarının iktisadi bakımdan anlamlı seviyeye ulaşması sanayi devrimini izleyen dönemde olmuştur. Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerde, özellikle İngiltere'de insanlık tarihinde görülmemiş bir sermaye birikimi süreci başlamıştır.¹³²

¹³² Kenan. Bulutoglu, "100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye". İstanbul: Gerçek Yayınları, 1970.s. 47.

Batı ülkelerinde meydana gelen sanayileşme hareketlerinin sermaye fazlası oluşturması, paranın fiyatının, başka değişle faizin düşmesine neden olmuştur.¹³³

Başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerin sanayileşmeden gelen fonları sermayesi kıt olan ülkelere, borç vermesi yabancı sermaye hareketlerinin başlangıcı olarak sayılabilmektedir. Ülkeler arasındaki sanayileşme seviyelerindeki farklılık arttıkça para hareketinin hacmi de büyümüştür. Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan sermaye fazlası, bu ülkelerdeki yatırım fırsatları kullanıldıktan sonra doğal kaynakları fazla olan diğer ülkelerdeki fırsatları değerlendirmek amacıyla sermayenin bulunduğu ülke sınırları dışına aktarılmaya başlanmıştır.

1800'lü yılların ilk yarısında İngiltere'nin sömürgelerinde anavatanda gelişen sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin ve özellikle madenlerin ve petrolün çıkarılması için bu ülkelerdeki girişimleri, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı olmuştur.¹³⁴ Sanayileşmiş ülkelerdeki firmalar hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için deniz aşırı ülkelere yatırımlar yapmışlardır. Aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerin ürünlerinin sürümü için diğer ülkelerde ve özellikle yeni keşfedilmiş ülkelerde dağıtım kesiminde yatırımlar yapılmıştır.¹³⁵

19. asır boyunca yapılan doğrudan yatırımlar daha çok yeni keşfedilmiş kıtalarda yapılmıştır. Eskiden beri sanayi öncesi geleneksel bir yerleşik hayat yaşayan, belli bir uygarlık düzeyinde kendisini tekrarlayan toplumların yaşadığı Asya ve Afrika ülkelerine giden yabancı sermaye, toplam doğrudan yabancı yatırımlar içinde oldukça düşük bir seviyede kalmıştır.¹³⁶

19. yüzyılda sermaye hareketleri devlet aracılığıyla değil özel teşebbüsler aracılığıyla gerçekleşmekteydi ve yatırımların çoğu portföy yatırımları niteliğindedi. Ayrıca sanayileşmelerini tamamlamamış ülkelerin sermaye piyasalarında sattıkları devlet tahvilleri de önemli bir yabancı sermaye hareketine sebep olmaktaydı. 19. asırdaki yabancı sermaye daha çok doğrudan doğruya yatırım şeklinde olup özellikle sömürgelere yönelmiştir. Sömürgelerdeki yatırımlarda daha çok anavatandaki sanayinin hammaddelerinin temini için ilk maddeler kesimine, maden çıkarmaya ve ağır sanayi kesimine yapılmıştır. Tarım kesimine yapılan

¹³³ T.Uras, Güngör. **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, 1.Basım. İstanbul: Formül Matbaası, Kasım 1979.s.28.

¹³⁴ Uras, 1979, s. 30.

¹³⁵ Bulutoglu, 1970, s. 47.

¹³⁶ Bulutoglu, 1970, s. 48.

yatırımlar da daha çok sanayi hammaddesi olan tarım ürünlerinin üretimi için yapılmaktaydı. 20. asırda da sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere yaptıkları doğrudan yatırımlarda bu özellikler ağır basmaya devam etmiştir.¹³⁷

İngilizler kendi sömürgelerine olan yabancı sermaye yatırımlarının ardından Güney Amerika ülkelerine yatırım yapmaya başlamışlardır. Güney Amerika ülkelerine yapılan ilk yabancı sermaye yatırımları 1820 yıllarında İngilizlerin Buones Aires’de maden ve tarım alanlarında yaptığı yatırımlardır. İngiliz sermayesi daha sonra Şili, Kolombiya, Peru ve diğer Amerika ülkeleriyle ilgilenirken, Fransız sermayesi de 1827 yılında Haiti’ye yönelmiş, sonra 1934 yılında Ekvator ve Venezuela’ya yatırım yapmıştır. İngilizlerin ardından diğer Avrupa ülkeleri de Güney Amerika’ya yönelmiş, özellikle Şili, Peru ve Brezilya’da demir ve bakır kaynaklarına ulaşabilmek amacıyla ulaştırma yatırımları yapmışlardır.¹³⁸

Bu yıllarda başta Amerika olmak üzere Kanada, Avrupa’da ise Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da yabancı sermaye yatırımları yapıldığı bilinmektedir.

Birinci Dünya Savasının başlamasından hemen önceki dönemde, 19. Asırdan beri yapıla gelen yatırımların sonucu olarak sanayileşmiş Batılı ülkelerinin diğer ülkelerde birikmiş olan yatırımlarının tutarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: I. Dünya Savası Öncesi Toplam (Direkt ve Portföy) Yabancı Sermaye Yatırımları (%)

Yatırımcı Ülkeler	Milyar \$	%	Yatırılan Ülkeler	Milyar \$	%
İngiltere	18,6	41,7	Avrupa	12,0	26,9
Fransa	9,05	20,2	Kuzey Amerika	10,5	23,5
Almanya	5,8	13,0	Güney Amerika	8,5	19,1
ABD	3,5	7,8	Asya	6,6	14,8
Diğerleri	7,7	17,3	Diğerleri	7,0	15,7
Toplam	44,6	100,0	Toplam	44,6	100,0

Kaynak: Güngör Uras, Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, 1979, s.31.

¹³⁷ Bulutoglu, 1970, s. 49.

¹³⁸ Uras, 1979, s. 30.

Bu tabloda görüldüğü üzere bu tarihe kadar sanayileşmemiş ülkelere akmış toplam yabancı yatırım sermayesi 44 milyar USD'dır. Bunun 18 milyar USD'lık kısmı İngiltere'ye aitti. Bunu 9 milyar USD'la Fransa, 5,8 milyar USD'la Almaya ve 3,5 milyar USD'la Amerika izliyordu. Bu sermayenin en büyük kısmı (12 milyar USD'lık kısmı) yine Avrupa'da yatırılmıştı. Sonra 10,5 milyar USD ile Kuzey Amerika geliyor ve onu Latin Amerika ve Asya izliyordu.

Önceleri İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri yabancı sermaye yatırımlarında önde gelirken, Amerika'daki gelişmeler ile birlikte 1914 yılından sonra yabancı sermaye yatırımcıları ABD'nde yabancı sermaye yatırımlarına başlamış, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD dünyada yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler arasında ön sıraya geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde, İngiltere'den dışarıya giden sermaye akımı milli gelirin %7'sine kadar yükselmiştir ve daha çok özel yabancı sermaye şeklindeydi. Sanayileşmiş ülkelere, özellikle İngiltere'den, az gelişmiş ülkelere, onlar içinde de özellikle sömürgesi niteliğindeki ülkelere doğru akmaktaydı. Şeklen bağımsız olan, fakat Batının iktisadi baskısı altında tutulan ülkeler de modernleşmek için Batı sermaye piyasalarından borç alma yoluna gitmişlerdir.¹³⁹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde yabancı sermaye hareketlerini büyük iktisadi buhranın patladığı 1929 yılından önceki dönem ve bu buhranın olgunlaştığı 1930 yılından İkinci Dünya Savaşının çıktığı yıla kadar olan dönem olarak ikiye ayırmak uygun olur. Birinci dönemde (1921-1929 yılları arası) daha çok savaş öncesi dönemi canlandırmak çabası gösterilmiştir. Bu dönemde sermaye ihracatı sanayileşmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru ve dolaysız özel yatırım şeklinde olmuştur. Sanayileşmiş ülkelere doğru akan sermaye ise kısmen portföy, kısmen de yatırım şeklinde olmuştur.¹⁴⁰

1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi yabancı sermaye yatırımları için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaşın ardından 1929-1930 yıllarında dünya ekonomik krizinin patlak vermesi yabancı sermaye hareketlerinin duraklamasına sebep olmuştur. Ancak yabancı sermaye hareketlerindeki bu durgunluğun aynı dönemde dünyada gelişen daha farklı etkenler ile de ilgisi vardır.

¹³⁹ Bulutoglu, 1970, s. 49.

¹⁴⁰ Bulutoglu, 1970, s. 50.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nı takip eden yıllarda, dünya ekonomisinde uluslararası işbirliğinden tamamen uzak bir dönem ortaya çıkmıştır. Klasik Sistem'in dayandığı ve kendi varsayımları içinde, umulmadık gelişmeler sistemi sarssa bile, bu şokları yarattığı sapmaların kendi kendini ayarlayan piyasa mekanizması tarafından düzeltilileceği fikrine olan güven, 1929 Bunalımı ile sarsılmıştır.¹⁴¹

Bu dönemde yabancı sermaye hareketlerindeki durgunluğun sebepleri arasında Türkiye'deki milli mücadele hareketinin başlaması, Çin'deki "Sun Yat Sen" hareketi ve Rusya'daki "İhtilal" hareketlerinin meydana gelmesidir.¹⁴² Az gelişmiş ülkelerde meydana gelen bu milliyetçilik hareketleri bu ülkelere yatırım yapmayı düşünen yabancı sermaye sahiplerini tedirgin etmiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında yabancı sermaye yatırımlarının net sermaye ihracı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4: İki Dünya Savaşı Arasında Yabancı Yatırımlar, Net Yabancı Sermaye İhracı
(Milyon USD)

	1921-1929	1930-1938
ABD	5990	4964
İngiltere	3425	893
Fransa	3037	94
(Deniz aşırı ülkelere)		
İsviçre, İsveç, Hollanda	1044	402

Kaynak: Kenan Bulutoglu, 100 Soruda Türkiye'de yabancı Sermaye, 1970, s.51.

Tablolara baktığımızda sermaye hareketlerinin başladığı yıllarda öncü durumda olan İngiltere, bu yıllarda I.Dünya Savaşı öncesi yabancı kaynak alıcısı olan ABD'den sonra gelen ülke konumuna düşmüştür. Fransa'dan sonra ise yine İsviçre, İsveç, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinin yabancı sermaye yatırımlarında dünyada söz sahibi olduğu görülmektedir.

1929 yılında doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımların değeri ise şöyledir.

¹⁴¹ Hasan Sabır, **Küresellenen Pazar Ekonomileri ve Rekabet Politikaları**, İstanbul: Derin Yayınları no:106, 2007, s.16.

¹⁴² Uras, 1979, s. 31.

Tablo 5: 1929 Yılında Doğrudan ve Dolaylı Yabancı Yatırımlar

	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Dolaylı Yabancı Yatırımlar
ABD	7500	7100
İngiltere	7900	8900

Kaynak: Kenan Bulutoğlu, 100 Soruda Türkiye’de yabancı Sermaye, 1970, s.51

1929 senesinde ABD’nin ülke dışında sahip olduğu yatırım toplamı (yarısı doğrudan, yarısı portföy yatırımı olmak üzere) 14,6 milyar ABD Dolar tutarındadır. 1929 yılında İngiltere’nin ülke dışında sahip olduğu yatırım şeklindeki varlıklar (hisse senedi ve dolaysız) ise (gene yarısı doğrudan yarısı portföy olmak üzere) 16,8 milyar ABD Dolar tutmaktadır. Görülüyor ki, 1929 yılında toplam yabancı sermaye varlığı (yabancı yatırım varlığı) bakımından İngiltere hala Amerika’dan daha fazla varlığa sahip gözükmektedir. Ancak yıllık net yabancı sermaye akımı bakımından Amerika artık birinci sırayı almıştır.

1930 yılından itibaren yabancı sermaye akımlarının hemen hemen tamamının durduğunu görüyoruz. Sanayileşmiş ülkeler bu tarihten itibaren artık diğer ülkelere büyük miktarlarda sermaye aktarmıyorlar. Aksine o ülkelerdeki varlıklarını tasfiye ederek (dış ülkelerdeki yatırımlarını satarak) anapara ve faizini geri alır duruma geçiyorlar. Gerçekten tabloda da görüldüğü gibi, 1930-1938 arasında Amerika 5 milyar ABD Dolarına yakın sermayesini dış ülkelere geri çekmiştir. Bu miktar bir ülkenin 1921-1929 yılları arasında yapmış olduğu yatırımların %82’sine ulaşmaktadır. Demek oluyor ki, buhran sonucu sanayileşmiş ülkelerin kapitalistleri diğer ülkelerdeki varlıklarının bir kısmını tasfiye etmek, sermayelerini geri çekmek zorunda kalmışlardır.¹⁴³

Dünyada II. Dünya Savaşı sonrasında, belli özelliklere sahip yeni borçlanma türlerinin ortaya çıktığı bir dönem başlamıştır. Savaştan güçlü çıkan ABD, savaş sonrası dönemin daha ilk yıllarında, Marshall Planı çerçevesinde Amerika, yıkılan Avrupa ekonomilerinin onarımı için yardım yaparken, aynı zamanda Komünizmin Avrupa’da yayılışını engellemeye çalışmış ve kendisini desteklemiş olan ülkelere çeşitli yardım programlarıyla çok büyük miktarlarda kaynak transferi sağlamıştır. Sermaye sahibi Batı ülkelerinin yaptıkları bağış veya kredi adı altındaki bu kaynak

¹⁴³ Bulutoglu, 1970, s. 52.

transferlerinin getirdiği siyasi, askeri ve ekonomik yükün hissedilir derecede artması sonucu söz konusu ülkelerin bu işlemleri kurumsallaştırmaya karar vermeleri ile ‘uluslararası finansman kurumları’ dönemi başlamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB) gibi kuruluşların süratle gelişmeleri bu döneme rastlamaktadır.

Doğrudan yatırımlar başlangıçta ABD şirketlerinin önderliğinde gerçekleşmiştir. Bu yatırımlar önce Kuzey Amerika ve Kanada’da başlamış, daha sonra Güney Amerika, Avrupa ve son olarak da Asya’ya kaymıştır. ABD şirketleri, özellikle Avrupa’da ticaret yoluyla elde etmiş oldukları pazarları sürdürmek amacıyla Avrupa’ya yerleşmişlerdir. ¹⁴⁴Savaş sonrası ekonomilerini toparlamaya başlayan Avrupa ülkeleri ABD’yi izlerken, Japonya’nın da devreye girmesiyle yabancı yatırımlar dünya üzerinde yayılmaya başlamıştır. Savaş sonrası dönemde, doğrudan yabancı yatırımlar iki grup halinde incelenebilecek özel şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. ¹⁴⁵Birinci grupta yer alanlar, savaş öncesi dönemde uluslararası boyutu olan ve az gelişmiş ülkelerle bazı gelişmiş ülkelerde temel madde, gıda ve tarımsal araç sanayilerinde faaliyet gösteren şirketlerdir. İkinci grup ise, dinamik yerel rekabet ve dış ticaret engelleri ile karşılaştıkları dış pazarlarını korumak amacıyla ihracattan doğrudan yatırımlara dönen firmalardan oluşmaktaydı. Bu grup firmaları ilgilendiren sektörler; kimya, elektronik, otomobil, dayanıklı tüketim malları gibi rekabet avantajları olan oligopol piyasalar olup, incelenen dönemde gelişmiş ülkelerin temel sektörlerini teşkil etmekteydi. Bu alanlarda faaliyet gösteren şirketler, çoğunlukla araştırmageliştirme konusunda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan ve yatırımın finansmanını en azından başlangıçta kendi ülkelerinden sağlamak zorunda olduklarından paraları güçlü olan ülkelere çıkmışlardır.

1950-1960 arası dönemin yabancı sermaye açısından en önemli özelliği, çok uluslu şirketlerin sayıca hızla artmaları ve aşırı biçimde büyümeleri olmuştur. Doğrudan yatırımlar bu yıllarda gerek mutlak rakamlar itibariyle, gerekse gayrisafi milli hâsıla (GSMH), dış ticaret, yurtiçi yatırımlar gibi ekonomik göstergelerin

¹⁴⁴DPT, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları” **Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2000, s. 6.

¹⁴⁵S. Uzunoglu, Alkin K, Gürlesel C.F “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri ve Türkiye”, **İMKB Araştırma Yayınları** No:6, İstanbul. 1995.

büyüme hızlarına kıyasla çok önemli gelişmeler göstermişlerdir. 1960-1973 arası 13 OECD ülkesinin toplam uluslararası yatırımlarının yıllık ortalama büyüme hızı dolar fiyatlarıyla % 12 civarında olup, ortalama gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH) artış hızının 1,5 katı üzerinde ve dış ticaret büyüme hızlarına yakındır. Menşe ülke olarak yine ABD önderliğini sürdürürken, bu ülke menşeli çok uluslu şirketlerin yurt dışındaki üretimleri ABD ihracatının 1960 yılında yaklaşık olarak 3 katı, 1971’de ise 4 katıdır. 1970’lere kadar gelişmiş ülkelerin toplam dış yatırımlarının yarıya yakın bölümü ABD’ye aittir. 1950’lerden sonra kambiyo kontrolleri, cari işlemler kısıtlamaları, sermaye hareketleri işlemleri kısıtlamalarına son verilmeye başlanmasıyla önemli değişimler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶Takip eden yıllarda, üçüncü dünya ülkeleri doğrudan yatırımlar için uygun ekonomik ortamın tesisini sağlamak amacıyla çeşitli muafiyet ve teşvikler uygulamaya başlamışlardır.¹⁴⁷

Doğrudan yabancı yatırımların dünya genelindeki dağılımı içinde gelişmiş ülkeler aslan payını almakla birlikte son yıllarda birçok gelişmekte olan ülke de (nisbî olarak) önemli ölçüde doğrudan yabancı yatırım çekmeyi başarmışlardır.¹⁴⁸Bu ülkeler, aktif bir şekilde yabancı firmalara çeşitli vergi istisna, muafiyet ve teşviklerin yanı sıra pazar öncelikleri, altyapı hizmetleri ve hatta tekel hakları vererek yabancı yatırımları çekmeye çalışmaktadırlar.¹⁴⁹

II. Dünya Savaşı’ndan 1990’lı yıllara kadar, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımcılara karşı şüphe ve güvensizlik duyulan bir ortamın geçerli olduğu söylenebilmektedir. Bu yaklaşımda, yabancı yatırımların sömürgeciliğin bir aracı olduğu, yerli sanayiye öldüreceği ve uzun vadede döviz çıkışına yol açacağı inancının etkisi görülmektedir.¹⁵⁰Ancak 90’lı yıllara doğru durum değişmiş, gelişmekte olan ülkelerin birçoğu çeşitli düzenlemeler yoluyla uluslararası yabancı sermaye hareketlerinden daha fazla pay alma gayreti içine girmişlerdir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1990’lı

¹⁴⁶O.Esen, “Sermaye Kontrolleri Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler”, **Türk İş 1998 Raporu**, 1998, s. 232.

¹⁴⁷I. Frank, **Foreign Enterprise in Developing Countries**, The John Hopkins University Press, 1985, s. 2.

¹⁴⁸UNCTAD. Handbook of Statistics. 2006.

¹⁴⁹J. Bouoiyour The Determining Factors of Foreign Direct Investment in Morocco, 2003. Erişim www.erf.org.eg/CMS/getFile.php?id=643.

¹⁵⁰DPT “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları” **Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı** Yayın No: DPT:2514-ÖİK:532, Ankara. 2000.

yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yatırım iklimiyle ilgili düzenlemelerin (toplam 750 adet) %94,2'si doğrudan yabancı sermaye lehine olmuştur.¹⁵¹Sadece 2001 yılında ise 71 ülkenin doğrudan yabancı yatırım kanunlarında 208 değişiklik yapılmış ve bunların 194'ü (% 93) daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek için gerçekleştirilmiştir.¹⁵²Bu politika değişikliğinde bu ülkelerin birçoğunun aldıkları dış borç ve kredilerin faizlerini bile ödeyememeleri etkili olmuştur.

Dünya üzerindeki doğrudan yabancı yatırımlarda daha çok gelişmiş ülkelerin tercih edildiği bilinen bir gerçektir. Altyapı sorunu ve bu işler için ek masrafa gerek olmayışı, ekonomi ve politikadaki kararlılık ve siyasi istikrarın varlığı gibi nedenlerle gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım daha fazla gitmektedir. Bununla birlikte 2004 yılında 9.800 yeni yatırımın 5.800'ü gelişmekte olan ve geçiş dönemi ülkelere yapılmıştır. Bu yeni projelerde aslan payını 1.529 adetle Çin elde etmeyi başarmıştır. Hindistan'da 685, Rusya'da 377, Brezilya'da 258, Singapur'da 173, Birleşik Arap Emirlikleri'nde 156, Meksika'da 154, Malezya'da 125, Hong Kong'da 122, Tayland'da 121, Kore'de 100 yeni proje gerçekleştirilirken, Türkiye'de bu sayı 64 gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır. 2006 yılına gelindiğinde Türkiye, 20,1 milyar dolar ile en çok aşama kaydeden ülkelerdendir. Türkiye, 2005 yılında dünyada 23. durumda iken, 2006 yılında 16. sıraya yükselmiş ve böylece gelişmekte olan ülkeler sıralamasında beşinci sırada yer almıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında birinci olan Çin ise 70 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımı almıştır. Ayrıca Türkiye kendisi de dış dünyada 2006 yılında 934 milyon dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmış ve Türkiye bu yatırım seviyesi ile dünya sıralamasında 51. sıraya oturmuştur. Yabancı sermaye yatırımı girişi açısından sıralamada en çok sıçrama yapan ülkeler ise Avustralya, İsviçre, Lüksemburg ve İsveç'tir.

2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya Bazında Ülke ve Bölgelere Dağılımı

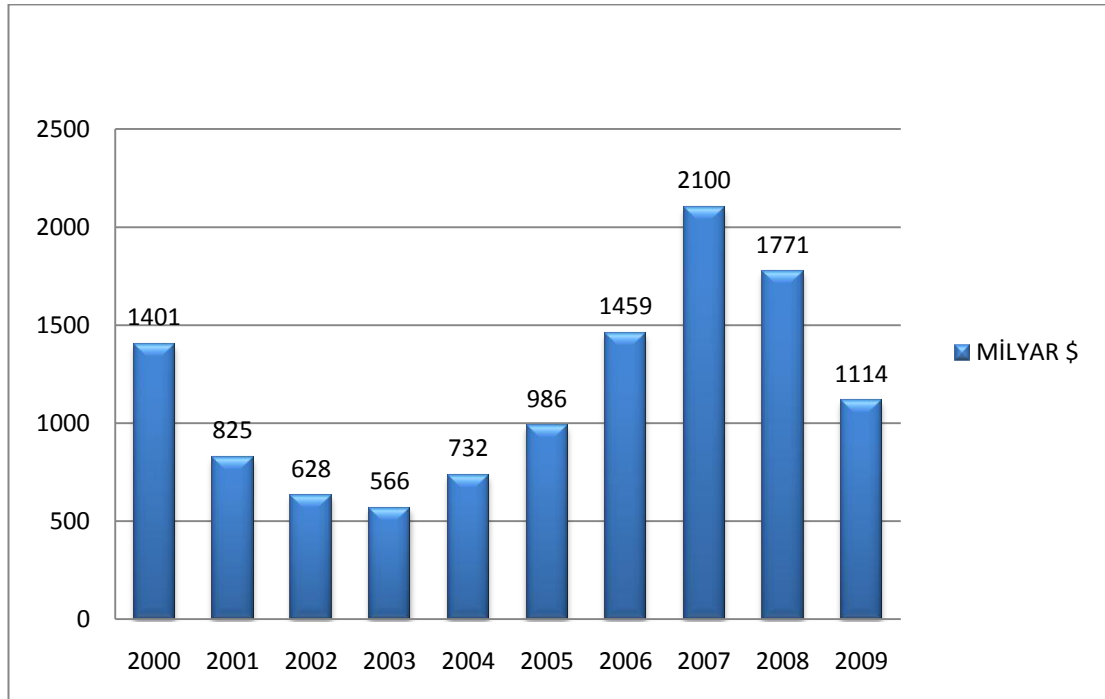
UNCTAD tarafından 2010 yılında yayımlanan kesinleşmiş en son küresel doğrudan yatırım verilerini içeren Dünya Yatırım Raporu'na göre, 2009 yılının ikinci

¹⁵¹DPT, 2000.

¹⁵²UNCTAD, **FDI Policies for Development, World Investment Report**, 2003.

yarısında uluslararası doğrudan yatırım (UDY) akımlarında yaşanan durgunluk, 2010 yılının ilk yarısında yerini ılımlı bir iyileşmeye bırakmıştır. Dünyadaki toplam uluslararası doğrudan yatırım girişleri 2008 yılında %16, 2009 yılında da %37 oranında düşmüş ve uluslararası doğrudan yatırım girişleri 1 trilyon 114 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2: Dünyada Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (2000-2009)

Kaynak: World Investment Report (WIR) 2010, UNCTAD

Uzun vadedeki beklentilerde ise yatırım akımlarında hızlanma beklenmektedir. Raporda uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin 2011 yılında 1,3–1,5 trilyon dolar arasında ve 2012 yılında 1,6–2 trilyon dolar arasında gerçekleşmesi beklenmektedir. Bununla beraber, küresel ekonomik iyileşmedeki olası kırılganlıklara bağlı olarak uluslararası doğrudan yatırım tahminlerinin değişebileceği belirtilmektedir.

2009 yılında en fazla uluslararası doğrudan yatırım çeken ülkeler arasında ilk sırayı 129,9 milyar dolar ile Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Çin 95 milyar

dolar, Fransa 59,6 milyar dolar, Hong Kong 48,4 milyar dolar ve İngiltere 45,7 milyar dolar yatırım ile ABD'yi takip etmektedirler.

Tablo 6: En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Çeken On Ülke 2008- 2009
(Milyar Dolar)

2008			2009		
Sıra	Ülke	UDY	Sıra	Ülke	UDY
1	ABD	324,6	1	ABD	129,9
2	Belçika	110,0	2	Çin	95,0
3	Çin	108,3	3	Fransa	59,6
4	İngiltere	91,5	4	Hong Kong	48,4
5	Rusya	75,5	5	İngiltere	45,7
6	İspanya	73,3	6	Rusya	38,7
7	Fransa	62,3	7	Almanya	35,6
8	Macaristan	62,0	8	S. Arabistan	35,5
9	Hong Kong	59,6	9	Hindistan	34,6
10	Kanada	55,3	10	Belçika	33,8
Dünya Toplamı		1.770,9	Dünya Toplamı		1.114,2

Kaynak: Investment Report (WIR) 2010, UNCTAD

Rapora göre 2009 yılında gelişmiş ülkelerin ülke dışında yapmış oldukları doğrudan yatırımlar 2008 yılına göre %48 düşerek 821 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ülke dışındaki yatırımları ise 229 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve dünyadaki toplam uluslararası doğrudan yatırımlar içerisinde gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş ekonomilerinin payı %25 olmuştur.

2009 yılı itibarıyla dünya toplam uluslararası yatırım stoku 17,7 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. ABD 3,1 trilyon dolar, Fransa 1,1 trilyon dolar ve İngiltere 1,1 trilyon dolar ile en fazla yatırım stokuna sahip ülkeler arasında ilk üç sırayı almaktadır.

Tablo 7: En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Stoku Olan On Ülke (2009)

SIRA	ÜLKE	YATIRIM STOKU (MİLYAR DOLAR)
1	ABD	3.120,6
2	Fransa	1.133,0
3	İngiltere	1.125,1
4	Hong Kong	912,2
5	Belçika	830,1
6	Almanya	701,6
7	İspanya	670,6
8	Hollanda	596,7
9	Kanada	524,9
10	Çin	473,1

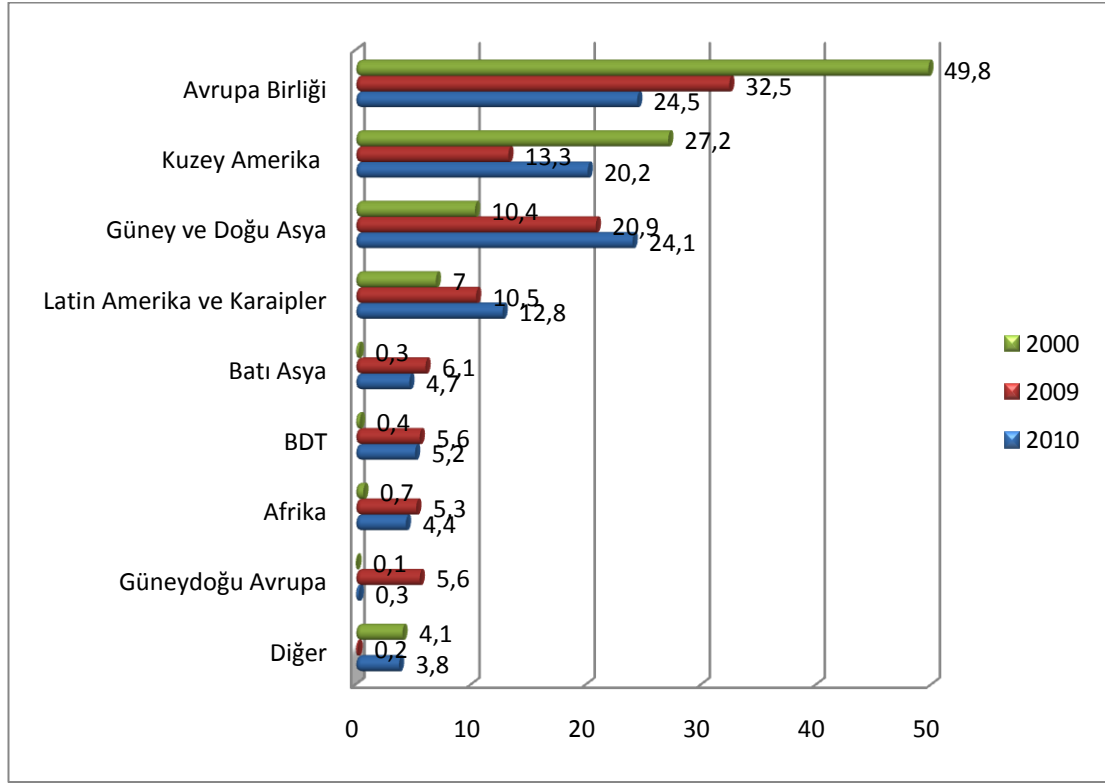
Kaynak: World Investment Report 2010

Tablo 8: Dünyada Yeni (Greenfield) Yatırımlar 2009 (Proje Sayısı)

	Ülkeler	2009		Ülkeler	2009
1	ABD	1220	16	Hong Kong, Çin	253
2	Çin	1143	17	Avustralya	252
3	İngiltere	1036	18	Polonya	222
4	Hindistan	742	19	Romanya	201
5	Almanya	470	20	İrlanda	176
6	Fransa	408	21	İtalya	166
7	Rusya	399	22	Japonya	161
8	BAE	394	23	Malezya	158
9	İspanya	387	24	Hollanda	155
10	Meksika	317	25	Türkiye	153
11	Singapur	309	26	Suudi Arabistan	141
12	Tayland	273	27	İsviçre	135
13	Brezilya	271	28	Filipinler	120
14	Vietnam	255	29	Endonezya	117
15	Kanada	254	30	Şili	112
	Gelişmiş Ülkeler	6249			
	Gelişmekte Olan Ülkeler	7478			
	Toplam	13727			

Kaynak: World Investment Report 2010

Şekil 3: Bölgelerin Uluslararası Doğrudan Yatırımlardan Aldığı Paylar (%)

Kaynak: World Investment Report 2010

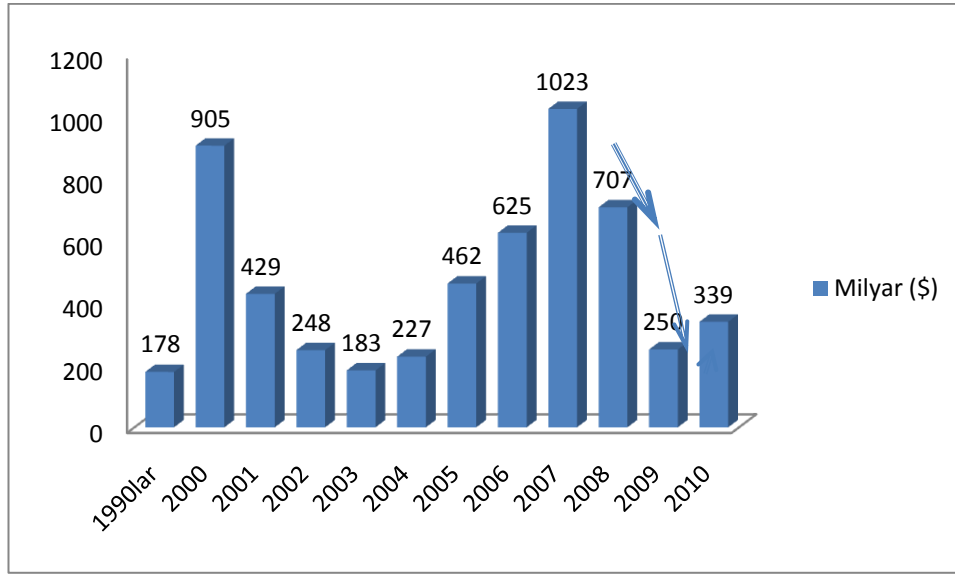
Tablo 9: Yüzde (%) olarak Bölgelere UDY Akımının Dağılımı

Bölgelere UDY Akımının Dağılımı	%	%	%	%	%	%
Gelismiş Ekonomiler	68,9	57,5	50,8	84,8	81,5	74,5
Gelismekte Olan Ekonomiler	26,9	35,6	42,9	12,9	15,4	20,8
Afrika	3	4,1	5,3	0,5	0,5	0,5
Latin Amerika ve Karayib Adaları	7,8	10,3	10,5	2,5	4,3	4,3
Batı Asya	3,7	5,1	6,1	2,1	2	2,1
Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya	12,3	15,9	20,9	7,9	8,6	13,9
Güneydoğu Avrupa ve BDT	4,3	6,9	6,3	2,3	3,1	4,6

Kaynak: World Investment Report 2010

Global sınırötesi birleşme ve satın alma işlemlerinde 2008 yılında % 35 olan düşüş, 2009 yılında oldukça keskinleşerek ilk geçici verilere göre % 66 oranında olmuştur. 2010 yılında global uluslararası doğrudan yatırım akışlarında kriz öncesi hacimlere ulaşılması beklenmese de, 2009 yılına göre sınırlı oranda bir toparlanma öngörülmektedir.¹⁵³

Şekil 4: SınırÖtesi Birleşme ve Satınalmalar (2000-2010)

Kaynak: WIR, 2010

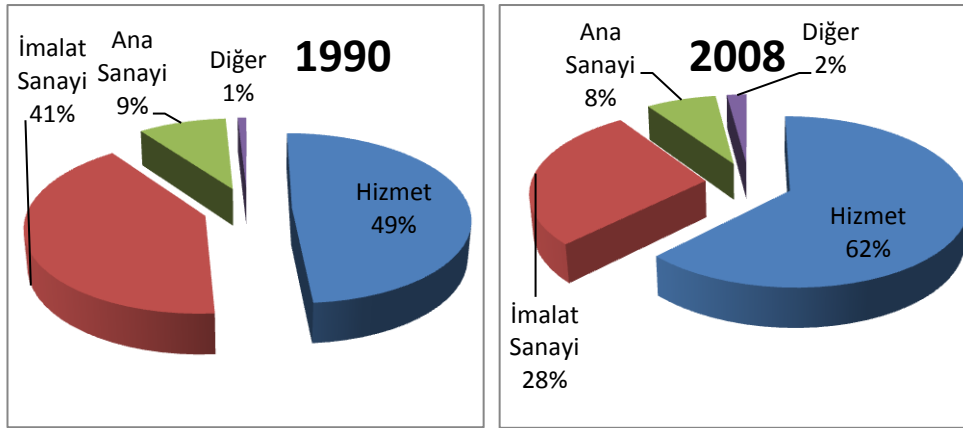
2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya Bazında Sektörlere Dağılımı

2010 yılı uluslararası doğrudan yatırım verilerine ilişkin kesinleşmiş bilgiler 2011 yılının ikinci yarısında yayımlanacağı için sektörel dağılıma ilişkin en güncel veriler 2009 yılına aittir. 2009 yılında tüm sektörlerde yapılan uluslararası doğrudan yatırımlarda düşüş yaşanmıştır. Bütün içerisindeki oranlarına bakıldığında imalat sektörünün payı düşerken, tarım, madencilik ve hizmetler sektörlerinin payı artmıştır. Eczacılık ve gıda gibi başlangıçta krize dayanıklı sektörler bile 2009 yılında krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Bununla beraber elektrik, gaz ve su dağıtımı, elektronik ekipmanlar, inşaat ve telekomünikasyon sektörlerinde 2008 yılına göre 2009 yılında daha fazla uluslararası doğrudan yatırım yapıldığı gözlenmiştir. Sınır ötesi birleşme

¹⁵³UNCTAD, 2010.

ve satın almalarda bir önceki yıla göre %77 düşüş yaşayan imalat sektörü, 2009 yılında krizden en olumsuz etkilenen sektör olmuştur. Söz konusu düşüş oranı tarım ve madencilik sektörlerinde %47, hizmet sektöründe %57 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörleri içerisindeki mali hizmetler sektöründe ise sınır ötesi birleşme satın alma işlem değerinde bir önceki yıla göre %87 düşüş gözlenmiştir.

Şekil 5: Uluslararası Doğrudan Yatırım Stokunun Sektörel Dağılımı

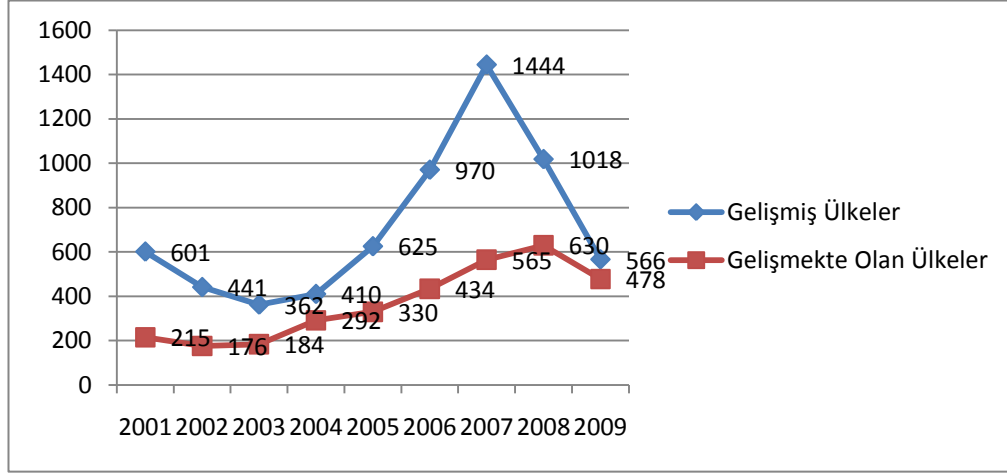

Kaynak: World Investment Report 2010

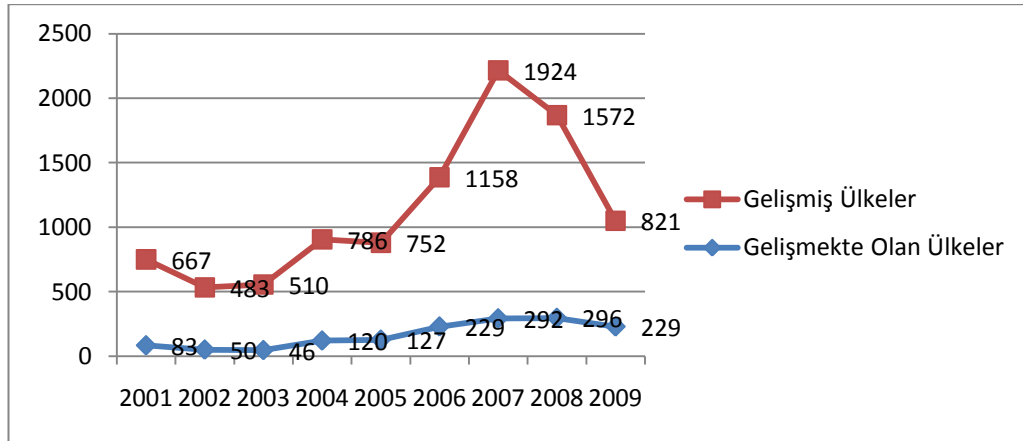
2.1.4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımların Durumu

2009 yılında, gelişmiş ülkelere yapılan uluslararası doğrudan yatırımlar bir önceki yıla göre %44'lük düşüşle 566 milyar dolara, gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar ise %24'lük düşüşle 478 milyar dolara gerilemiştir. Aşağıdaki grafikte ülke gruplarına göre uluslararası doğrudan yatırım girişleriyle ilgili veriler verilecektir.

Şekil 6: Ülke Gruplarına Göre Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri (UDY Milyar \$)

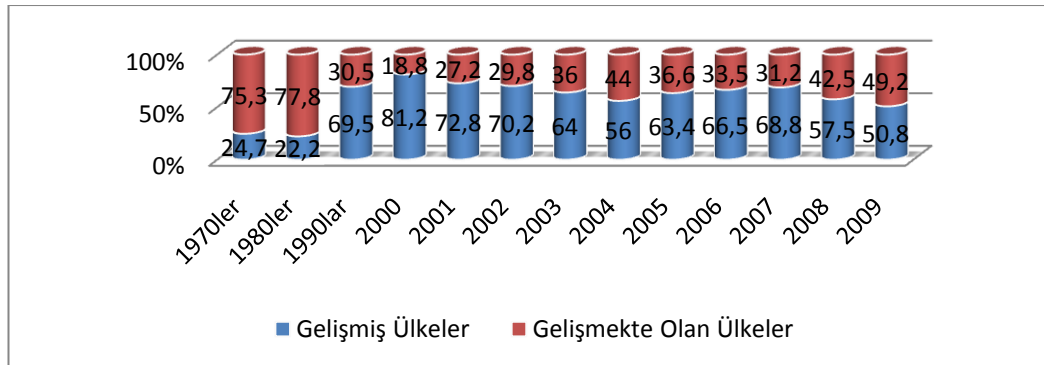

Şekil 7: Ülke Gruplarına Göre Ülke Dışında Yapılan Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (UDY Milyar \$)

Kaynak: World Investment Report 2010

Şekil 8: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Aldıkları Paylar

Kaynak: World Investment Report 2010

Tablo 10: Uluslararası Doğrudan Yatırımların Giriş ve Çıktıları (2007-2009)

Bölgeler	UDY Giriş			UDY Çıkış		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Dünya Toplam	2100	1771	1114	2268	1929	1101
Gelişmiş Ekonomiler	1444	1018	566	1924	1572	821
Gelişmekte Olan Ekonomiler	565	630	478	292	296	229
Afrika	63	72	59	11	10	5
Latin Amerika ve Karayip Adaları	164	183	117	56	82	47
Batı Asya	78	90	68	47	38	23
Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya	259	282	233	178	166	153
Güneydoğu Avrupa ve BDT	91	123	70	52	61	51

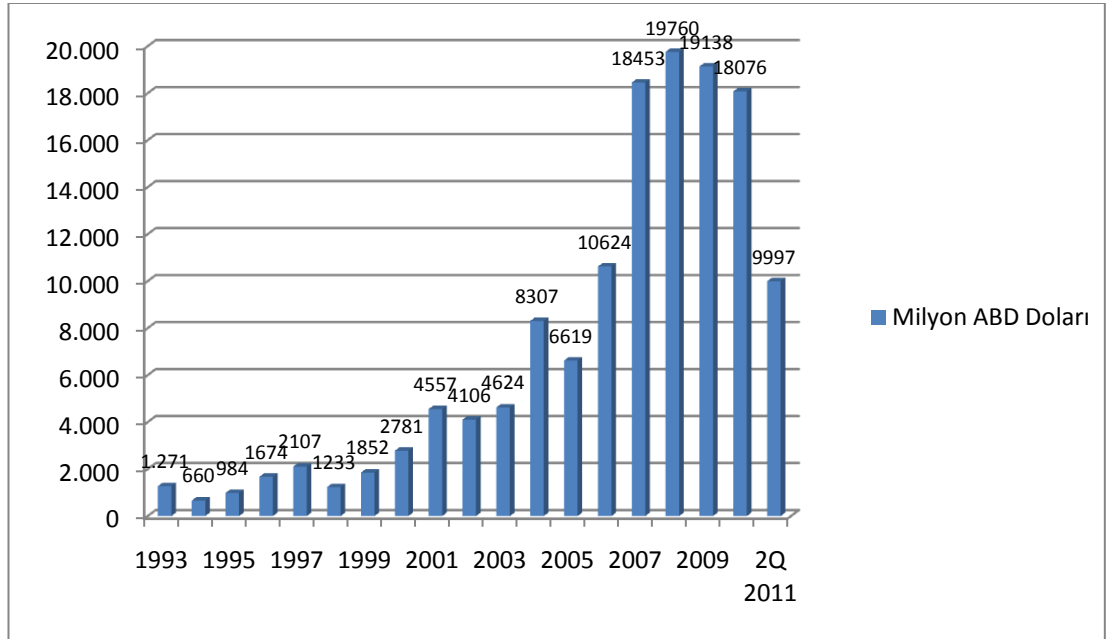
Kaynak: World Investment Report 2010

2.2. DEĞİŞİM SÜRECİNDEKİ ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL DURUMU

2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kazakistan'daki Genel Durumu

Kazakistan, bağımsızlıktan bu yana doğrudan yabancı yatırım çekmede Orta Asya bölgesinde en başarılı ülke konumundadır. Kazakistan, Orta Asya'daki toplam doğrudan yabancı yatırımların %80'den fazlasını çekmiştir. Doğrudan yabancı yatırım artışı başta Kaşagan yatakları olmak üzere hidrokarbon alanlarındaki gelişmeler sayesinde olmuştur. 1993-2008 yılları arasında ülkeye yaklaşık 136 milyar \$ tutarında yatırım yapılmıştır. Söz konusu dönem itibarı ile ülkeye en fazla doğrudan yabancı yatırım akışı Hollanda kaynaklı olmuştur. Hollanda'yı ABD ve İngiltere takip etmektedir. 1993-2008 yılları arasında ülkeye yaklaşık 2,4 milyar \$ tutarında Türk sermayeli doğrudan yatırım akışı gerçekleşmiştir.¹⁵⁴

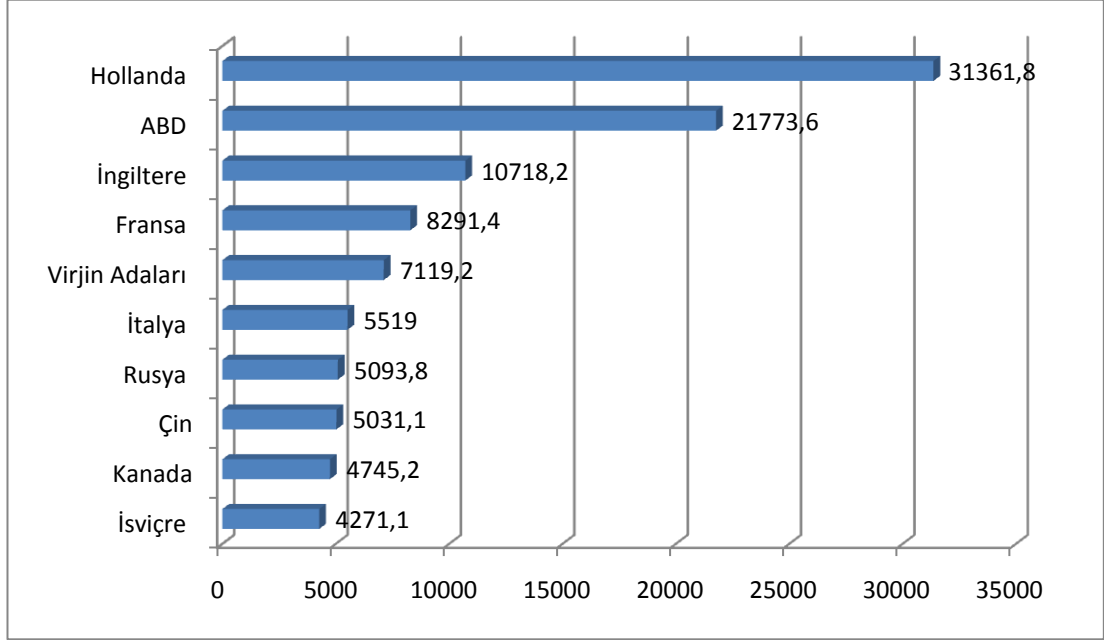
Şekil 9: Kazakistan'da Toplam Doğrudan Yabancı Yatırımların hacmi, milyon ABD dolar

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının Ödeme bilançosu.

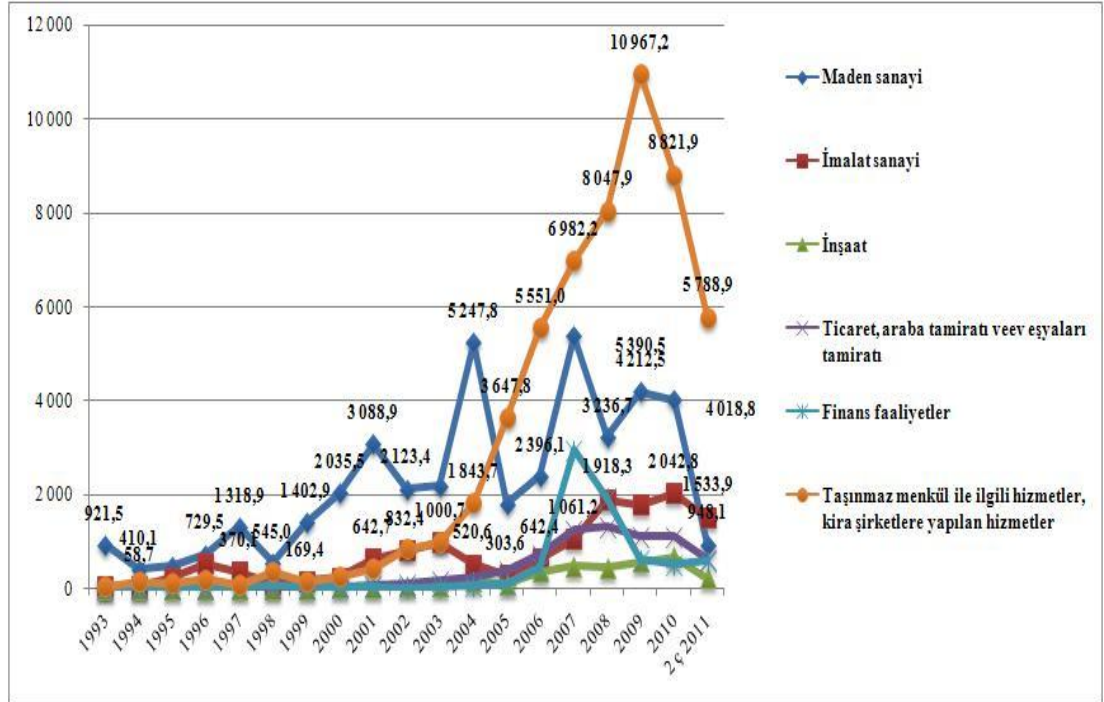
¹⁵⁴İGEME- İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011

Şekil 10: Kazakistan'da Büyük Yatırımcı Ülkelere Göre Dağılımı
(1993-2ç 2011 yy., Milyon ADB Dolar)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının Ödeme bilançosu.

Şekil 11: Kazakistan'da Sektör Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımların Hacmi, milyon ABD dolar

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının Ödeme bilançosu.

Ülkenin atıl kalan pek çok sektöründe modernizasyon ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu açıdan ülke her tür yatırım için finansman, malzeme ve yüksek teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Kazakistan, yatırımları hızlandırmak için, başta altyapı (elektrik ve telekom), hafif imalat (gübre, tahıl vb.), sosyal hizmetler (sağlık, eğitim, spor, turizm)ve başkent Astana'ya taşınması gibi öncelikli sektörlerle teşvikler sağlaması amaçlanan “Yatırım Komitesi” olmak üzere, çeşitli kurumlar kurmuş ve mevzuat değişikliklerine gitmiştir. 1 Ocak 1995’de yürürlüğe giren Yabancı Yatırım Yasası, petrol yasaı, yeni vergi tarifeleri ve Ortak Yatırım (Joint Venture) Kanunu gibi kanunların çıkarılması ve bankacılık reformu ile fiyat liberalizasyonu konusunda yapılan atılımlarla, yabancı yatırımların artırılması amaçlanmıştır. Bu düzenlemelerle, yabancılar Kazak vatandaşları ile eşit haklara sahip olmuş ve özelleştirmeye katılmalarına engel teşkil eden bazı sınırlamalar ortadan kalkmıştır. Ayrıca yabancı yatırımcılara bazı menfaatler sağlanmıştır.

Kazakistan’ın, petrol, doğal gaz ve maden rezervleri, önemli ölçüde yabancı yatırım çekmektedir.

Kazakistan, finansman ve teknoloji sıkıntısı nedeniyle, yatırımların, ortak yatırım (joint venture) şeklinde düzenlenmesini teşvik etmektedir. Bu gelişmelere rağmen, Kazakistan’ın tüm sektörlerinde hâkim olan gayri resmi uygulamalar, yatırımların önünde engel oluşturmaktadır. Ayrıca, ticaret ve yatırım ile ilgili başvurular devletin yüksek kademelerinde onaylanmaktadır. Tarım, hayvancılık, et ve et ürünlerinin üretimi, balık ve balık ürünlerinin işlenmesi ve konservesi, meyve ve sebzelerin işlenmesi ve konservesi, bitkisel ve hayvansal yağların üretimi, süt ürünleri üretimi, değirmencilik ürünleri üretimi, hazır yem üretimi, şekerli, kakaolu ürünler üretimi, tekstil, dokumacılık, hazır giyim, deri giysi, ayakkabı üretimi, kimyasallar, sabun ve temizlik malzemeleri üretimi, kâğıt ve karton üretimi, kereste işleme ve kereste ürünleri üretimi, plastik üretimi, cam lavha, cam elyaf üretimi, seramik ürünler üretimi, çimento, kireç, metaller, demir çelik borular v.b. gibi inşaat malzemeleri üretimi, makinedonanım üretimi, otomotiv sanayi üretimi, mobilya üretimi yatırımlarda.¹⁵⁵

¹⁵⁵ İGEME- İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011

2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Özbekistan'daki Genel Durumu

Özbekistan'ın büyük ekonomik potansiyeline rağmen, bağımsızlıktan sonraki genel makroekonomik göstergelerine bakacak olursak, ekonomik açıdan çok gelişmiş bir ülke olamamıştır. Bunun birkaç sebebi vardır, sebeplerden birisi, Özbekistan'da uygulanan sıkı devlet kontrolü, ekonominin özel sektörün gelişmesini engellemektedir. Ayrıca ülkede yolsuzluk düzeyi çok yüksek olup, özel sektörün gelişmesi bundan dolayı aksamaktadır.

Özbekistan'da yabancı yatırımların durumuna bakarsak, genellikle ülkeye gelen yabancı yatırımlarda Rusya, Güney Kore ve Çin'in payı yüksektir.

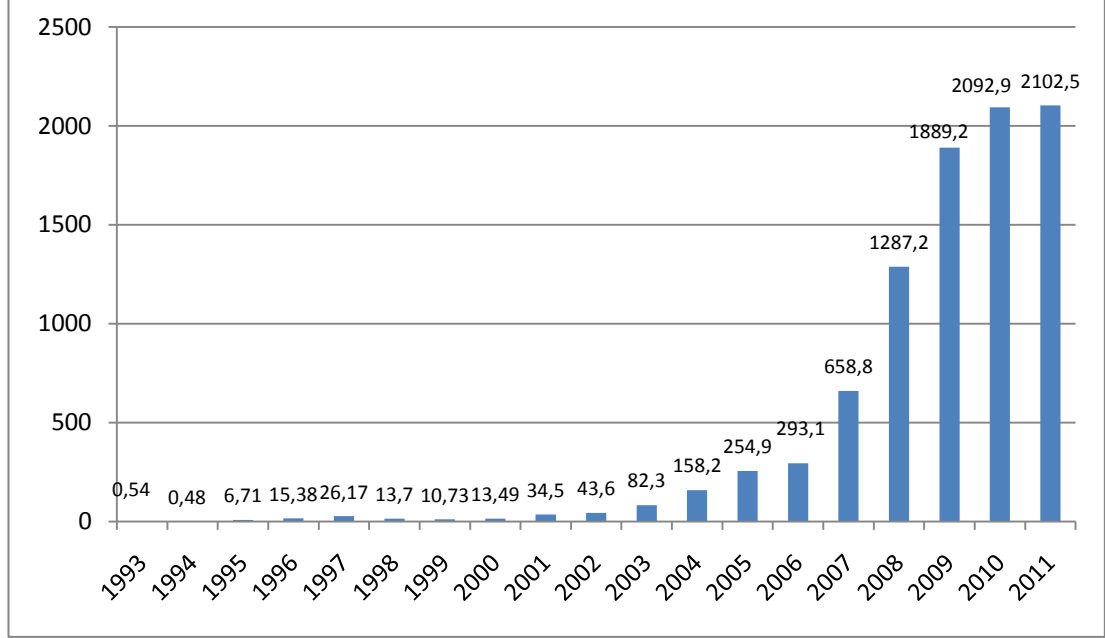
Genel olarak Özbekistan'da doğrudan yabancı yatırımların hacmi, ülkedeki ekonomik, politiktik ve yüksek yatırım riskinden dolayı düşüktür. Bir diğer sorun ise ülkede yatırımlarla ilgili mevzuatın gelişmemiş olması ve sık sık değişmesi, yabancı yatırımcıları ürkütemektedir.

Özbek hükümeti 1992-2000 döneminde ülkeye giren toplam yabancı sermayenin 8 milyar dolar olduğunu ifade ederken IMF raporlarında bu rakamın çok daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun en büyük sebebi 1998 yılından önce dış borçların 'yabancı doğrudan yatırım' olarak kayıtlara intikal ettirilmesidir. Özbekistan'a giren yabancı sermayenin büyük kısmı Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan kaynaklanmakta ve bu sermaye daha çok altyapı ve ithal ikameci sanayileşme projeleri için kullanılmaktadır.¹⁵⁶

Özbekistan'da 1993-2011 yıllarında yabancı yatırımların dağılımı ABD Doları cinsinden aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Veriler Özbekistan Milli İstatistik sitesinden alınmıştır, ancak resmi makamlar tarafından yayınlanan bu verilerin güvenilirliği şüphe altındadır.

¹⁵⁶ <http://www.sanaldal1numara.net/yurt-disi/78203-ozbekistan-ekonomisinde-yabanci-yatirimlar.html>, (06.04.2012).

Şekil 12: Özbekistan’da Toplam Doğrudan Yabancı Yatırımların hacmi, milyon (ABD dolar)

Kaynak: <http://www.stat.uz>, Özbekistan Milli İstatistik Komitesi verilerinden yararlanılarak kendim tarafından düzenlenmiştir.

Yukarıda verilen grafiğe bakarak, 1993-2000 yılları arasında Özbekistan’a gelen doğrudan yabancı yatırımların miktarı çok az olduğunu görmekteyiz. 28 milyon nüfusu olan bir ülke için yukarıda grafikte gösterilen rakamlar oldukça düşüktür. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Özbekistan’da devlete ait olan kuruluşlar özelleştirilmemiştir. Ülkede az sayıda gerçekleşen yabancı yatırım projeleri ise genellikle yabancı firmaların Özbek devletiyle ortak girişim şeklinde olmuştur. Ayrıca Özbekistan’da konvertibl¹⁵⁷ olmayan bir para olması yatırımcılar açısından bir risktir, çünkü yatırımcılar ülkede kazanılan kazançları kendi ülkesine aktarmada sorunlar yaşabilmektedirler.

¹⁵⁷ Bir ülke parası, diğer ülkelerin paraları ile cari döviz fiyatları (kurları) üzerinden serbestçe değiştirilemiyorsa o ülkenin parasına konvertibl olmayan döviz denmektedir.

Özbekistan’da yatırım yapan başlıca ülkeler ve firmalar aşağıda belirtilmiştir:

ABD: Newmont Case Dunavont Proctor and Gamble.

Almanya: DaimlerBenz Tissen Siemens Mannesman

Çin: Citic Corp. Huawei Technologies Corp.

Fransa: Thompson Buig Alcatel.

G.Kore: Daewoo Samsung.

İtalya: Adjip Stet Telekom.

İngiltere: BritishAmerican Tobacco Co Trinty Energy Oxus Mining.

Japonya: Mitsui Mitsubishi Sumimoto Toyoto NEC Shimitzu.

Rus Federasyonu: Lukoil İtera

Çeşitli ülkeden gelen yatırımcılar Özbekistan’da ortak şirketler kurarak faaliyet sürdürmektedir. Firma sayıları itibariyle Rusya Federasyonu, Türkiye, ABD ve Pakistan başta gelmektedir. Ülkede en çok üretimi gerçekleştiren Joint Venture’lerin ait olduğu ülkeler ise sırasıyla G.Kore, ABD, İngiltere ve Türkiye’dir.¹⁵⁸

2.3. KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÖZELLİKLERİ, GELİŞİM TRENDLERİ VE SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

2.3.1. Kırgızistan Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Yeri

Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin ülke ekonomisine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmesinin asıl amacı, yüksek teknolojiye dayalı üretim, genel fonların yenilenmesi, istihdamı artırmak, mevcut kalifiye çalışanların yaratıcılığından ve girişimciliğinden yararlanmak, yönetim, pazarlama ve knowhow alanında yeni icat ve gelişmelere ulaşmak, iç piyasaya yüksek kaliteli malları arz etmek ve ihracat malların üretimini gerçekleştirmektir.

¹⁵⁸ <http://www.sanaldanumara.net/yurt-disi/78203-ozbekistan-ekonomisinde-yabanci-yatirimlar.html>, (06.04.2012).

Hızlı bir şekilde artan dış borç ve fazla olmayan ihracat hacmi ile Kırgızistan'ın ülke dışından özel yatırımcı çekmesi oldukça önemlidir. Hükümet garantisi altında gerçekleştirilen yatırımların doğrudan yabancı yatırımlardan en önemli farkı devlete mali yükümlülük yüklememesi ve dış borçların teşkil dış borçlar gibi pahalı olmaması tersine, hemen hemen maliyetli olmaması ve bütçeye vergi ve harç şeklinde gelir sağlamasıdır. Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinin yatırım cazibesi kazanması için yatırım matrisleri çerçevesinde yapılmakta olan ve perspektifli yatırımlar, izin ve düzenleme sistemi engellerinin kaldırılması, yatırımcılara büyük garantilerin temin edilmesi yabancı yatırımcıların başarılı bir şekilde çalışabileceği ve gelişebileceği faaliyet türlerinin ve ekonomi sektörlerinin genişletilmesi için hukuki kararname bazının değiştirilmesi ile ilgili etkili çalışmalar yapıldığı söylenebilmektedir.

Bugünlerde Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan, girişimcilik ve yatırım için en özgür ülke olarak sayılabilmektedir. Normatif hukuki bazlar liberaldir ve uluslararası norm ve prensiplerinde yapılmıştır. Ancak Orta Asya bölgesinde işbirliği olmamasından dolayı Kırgızistan'ın doğrudan yabancı yatırımları çekme ve ihracatı artırma yoluna kendi ekonomisinin gelişmesine yönelik tüm gayretleri Özbekistan ve Kazakistan'ın katı tarifeleri ve indirim karşıtı politikalarına takılmaktadır. Yabancı yatırımların kullanılması ile ülkeye ek finans kaynaklarının yanında öncü üretim ve yönetim teknolojisinin çekilmesi beklenmektedir.¹⁵⁹

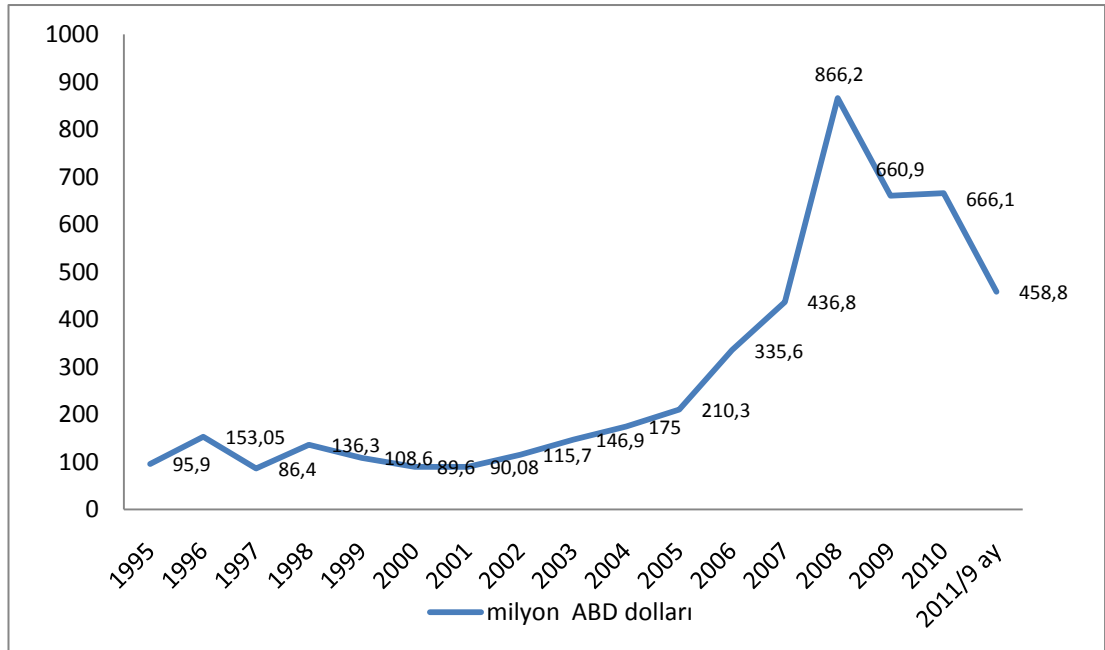
Kırgızistan'a doğrudan yabancı yatırımların gelmesi yabancı işletmelerin ve işbirliklerinin kurulması, devlet işletmelerinin yabancı sermayeye katılımı ile özelleştirilmesi, yabancı şirketlere işletmelerin devredilmesi, ortak ve yabancı bankaların kurulması yoluyla gerçekleşmektedir. Ama özellikle belirtmek gerekir ki, ülkemizde çok az sayıda uluslararası veya global şirketlerin yatırımı yapılmıştır. Bir başka deyişle, Kırgızistan'da yatırımda bulunan uluslararası bazda diğer deyişle, global piyasalara hakim firmaların sayısı henüz azdır.

¹⁵⁹ Söner Altınmakas: “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Kırgızistan Örneği”. Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek – 2004.

2.3.2. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Gelişim Süreci

SSCB’nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak “transition” veya “geçiş” süreci olarak adlandırılmaktadır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden anlamı “Merkezi Planlama Ekonomisi”nden “Piyasa Ekonomisi”ne geçiştir. Yukarıda sayılan bir dizi yapılanmaları gerçekleştirmiş olan Kırgızistan, 1991 yılının sonunda çıktığı bu “geçiş” sürecinde geçen 20 yılın sonunda tatmin edici yol kat edememiştir.

Şekil 13: Kırgızistan’da Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1995-2011)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir. www.stat.kg

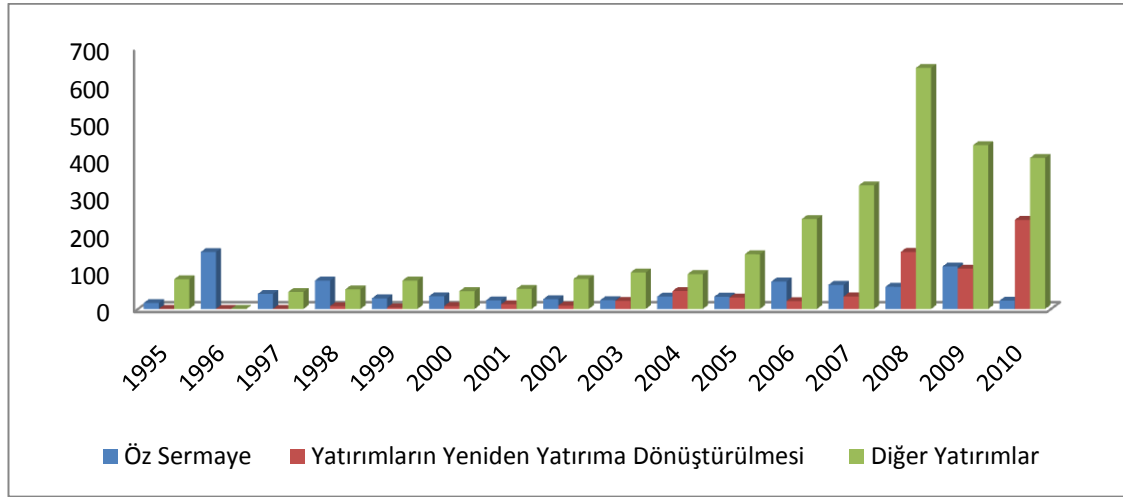
Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi’nin ve Kırgız Milli Bankasının verilerine baktığımızda 2008 yılında Kırgızistan’a gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı 866,2 milyon ABD doları olmuştur, bu da son yıllarda gerçekleşen yatırımların içinde en büyük rakam. Bu rakam başlangıç seviyesine oranla yüksek gibi görünse de GSMH’ya oranlandığında çok düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. Bu açıdan Kırgızistan doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmede başarısızdır denebilir. 2009 yılında 2008 yılına göre doğrudan yabancı

yatırımlarda 27,7 % düşüş gözlenmiştir bu da 2008 Dünya krizinin etkileri diyebiliriz. 2010 yılında, ülkede olan devrim ve etnik çatışmalara rağmen, önceki yıla göre 8% toparlanma görmekteyiz.

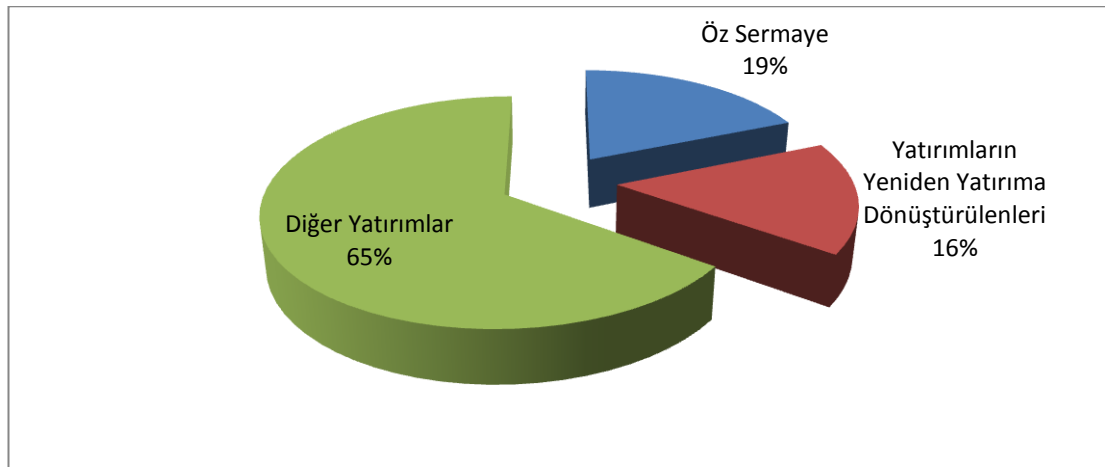
1995-2010 yıllar arasında Kırgızistan 4 milyar 270,43 milyon dolar miktarında doğrudan yabancı yatırım çekebilmiştir. Kazakistan ise aynı dönem içinde 136 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çekmiştir.

2.3.3. Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı

Şekil 14: Kırgızistan'da Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı
(1995- 2010)(milyon ABD doları)

Şekil 15: 1995-2010 Yıllar Arasında Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Yapısı

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

2.3.4. Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkeler Bazında Dağılımı (Kırgızistan'a Yatırım Yapan Ülkeler)

Tablo 11: Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynak Ülkeler Bazında Dağılımı (2000-2010)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam	89,60	90,08	115,66	147,06	175,47	210,3	335,6	436,8	866,2	660,9	666,1
Kazakistan	0,21	1,47	6,31	13,24	15,058	40,33	136,8	182,7	361,0	213,0	41,3
Kanada	6,76	12,98	12,73	31,12	46,51	26,13	8,8	6,3	95,9	80,9	205,4
İngiltere	6,07	1,62	2,54	1,971	10,49	29,47	38,0	60,1	73,9	110,6	73,7
Rusya	5,42	3,02	17,09	11,12	11,86	8,12	19,8	13,4	36,2	44,9	97,4
Çin	0,89	2,48	8,53	14,64	6,78	3,6	7,3	29,1	57,5	51,5	70,8
Almanya	9,51	22,4	8,97	5,98	8,53	36,45	53,4	28,6	47,8	8,4	12,0
Türkiye	12,13	16,33	13,43	25,28	23,08	16,11	12,8	16,6	12,8	37,8	8,1
ABD	23,57	17,5	20,14	9,88	13,95	11,72	6,4	13,0	6,3	23,1	11,9
Güney Kore	0,62	3,91	7,67	7,21	8,51	0,44	0,7	2,7	24,3	11,9	17,9
Avustralya	0,4	0,08	5,82	0,2	3,12	4,89	3,5	5,5	18,1	23,5	18,8
G. Kıbrıs Rum Yön.	0,75	0,55	0,96	1,82	11,54	4,51	22,9	8,1	11,4	2,0	2,3
İsviçre	0,42	0,29	0,35	3,95	0,2	1,65	0,4	0,5	0,1	0,1	0,1
Özbekistan	0,91	1,2	0,28	1,0	0,3	0	0,2	0,9	0,5	0,1	0,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

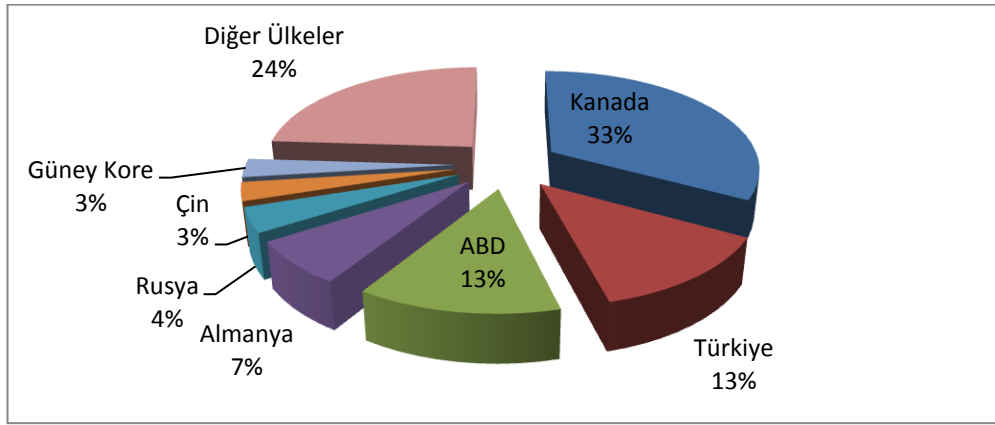
Kırgızistan'a 2000-2010 yıllar arasında doğrudan yabancı yatırımların daha çok hangi ülkelerden geldiklerini karşılaştırmak gerekirse, Kazakistan 1011,4 milyon dolar, Kanada 533,5 milyon dolar, İngiltere 408,5 milyon dolar, Rusya 268,3 dolar ve bu dönem için Türkiye'nin Kırgızistan'daki yatırımı 194,5 milyon dolar olmuştur.

Eğer 1995-2003 dönemi ile 2000-2010 dönemini karşılaştırsak Kanada'nın toplam yatırımlardaki payı 33%'den 14%'de düşmüş, bu da Kanada kökenli, madencilik alanında faaliyet gösteren "Kumtor Operating Company" firmasının yatırımları azalmış demektir. Çünkü 1996 yılında faaliyete başlayan bu firma ana

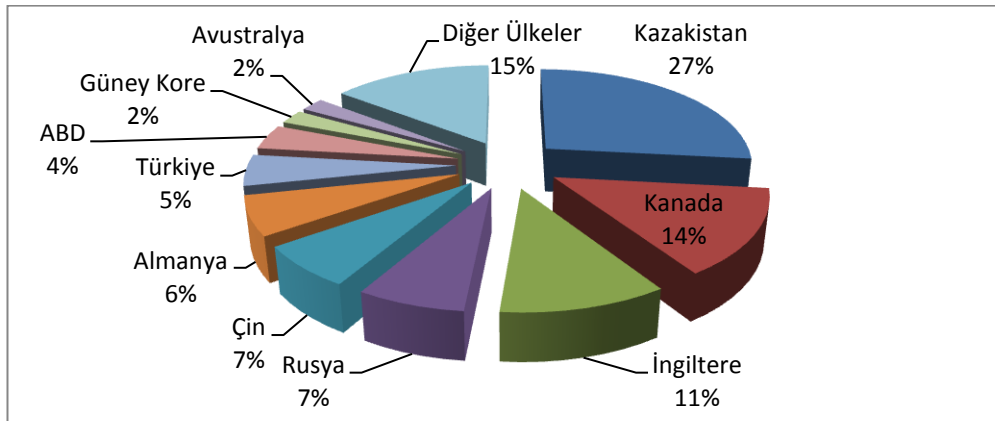
yatırımları o dönemde gerçekleştirmiş, ilerleyen senelerde büyük yatırımlarda bulunmamış. 2000-2010 dönemine bakacak olursak, Kırgızistan'a yatırım yapan ülkeler arasında Kazakistan ilk sıraya yerleşmiş, özellikle 2000'lerden sonra hızla gelişmeye başlayan Kazakistan, komşularına önemli ölçüde yatırımlar yapmış ve Kırgızistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımlardaki payı 27% olmuştur.

1995-2003 yıllar arasında Türkiye'nin aldığı payı 13% iken, 2000-2010 döneminde Türkiye'nin payı 5%'e kadar düşmüştü.

Şekil 16: 1995-2003 Yıllarda Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı

Şekil 17: 2000-2010 Yıllar Arasında Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

2.3.5. Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Şirketlerin Performansları, Yabancı Yatırımların Sektörlere ve Bölgelere Göre Dağılımı

İç piyasa taleplerinin karşılanmasıyla, sermaye akışlarının ve fon kaynaklarının sağlanmasıyla, ülkede üretim, ticaret, ihracat, toplam yatırımın ve istihdamın artışına katkı sağlamakla, yan sanayilerin gelişmesine destek vermekle %100 yabancı sermayeli şirketler ve yerli firmalar ile ortak girişim kuran şirketlerin bugün Kırgızistan için önemi büyüktür. Ancak yabancı sermayeli şirketlerin her zaman Kırgızistan ekonomisine olumlu etkilerinin olduğunu da söylemek yanlış olur.

Tablo 12: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketler
(Genel Göstergeleri)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı	2 046	1 784	1 780	1 895	1 822	1 882	2 167	2 721	2 679	2 611
Çalışan Sayısı	35 916	36 168	40 430	47 784	46 424	59 911	62 941	72 015	64 703	60 584
Üretimi Milyon som	15 684,7	14 447,7	17 887,4	24 176,6	18 786,6	18 282,4	19 250,5	30 890,4	34 942,8	46 726,4
İhracatı milyon \$	66,9	114,2	144,6	213,5	251,2	344,4	537,2	612,4	316,1	364,8
İthalatı milyon \$	202,8	234,0	331,6	435,9	592,6	1 027,2	1 351,0	1 736,5	1 226,1	1 520,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

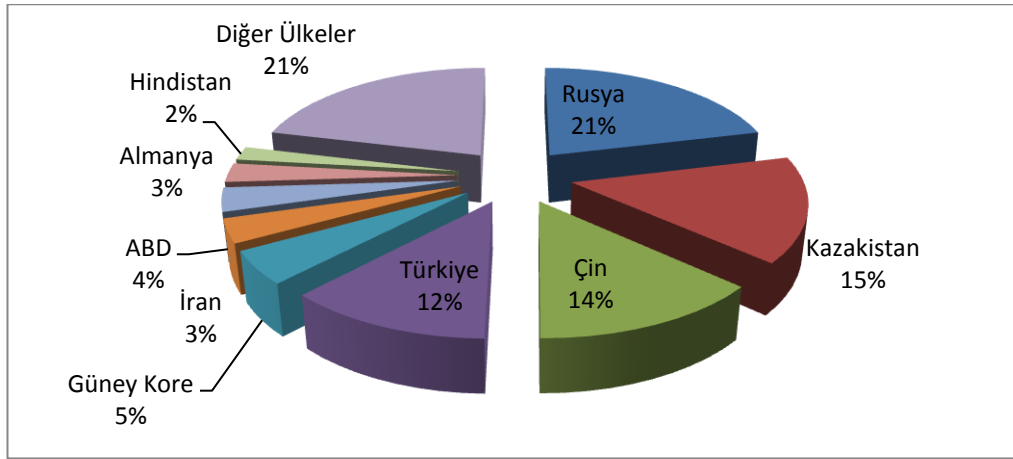
Kırgızistan'da 2010 yılının verilerine göre 2611 yabancı sermayeli şirket faaliyet göstermekte.

Yabancı sermayeli şirketlerin %21 Rusya, %15 Kazakistan, %14 Çin, %12 Türkiye kökenli firmalardır. Yabancı sermayeli şirketlerin en çok faaliyette bulunduğu sektörticaret ve otomobil yedek parça sektörüdür, sanayi sektörü ve kira

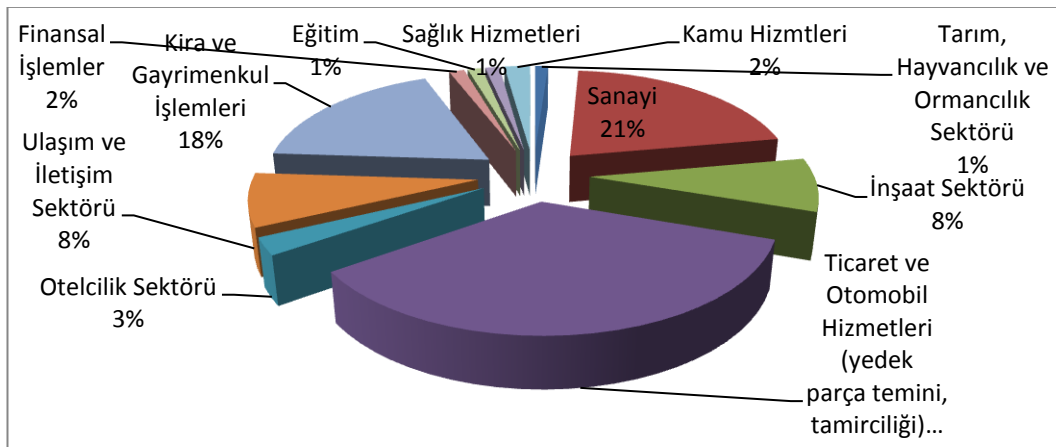
ve gayrimenkul işlemleri sektörü, son yıllarda ulaşım, iletişim ve inşaat sektörlerine de yatırımlar artmaya başlamıştır.

Yabancı sermayeli şirketlerin %83 Bişkek şehrinde yerleşmiş ve %8 de Bişkek şehrinin bulunduğu Çüy bölgesinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Başka bir deyişle Kırgızistan'a gelen yabancı yatırımların büyük bir kısmı ülkenin kuzey bölgesine yapılmıştır.

Şekil 18. Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Ülkelere Göre Dağılımı (%)

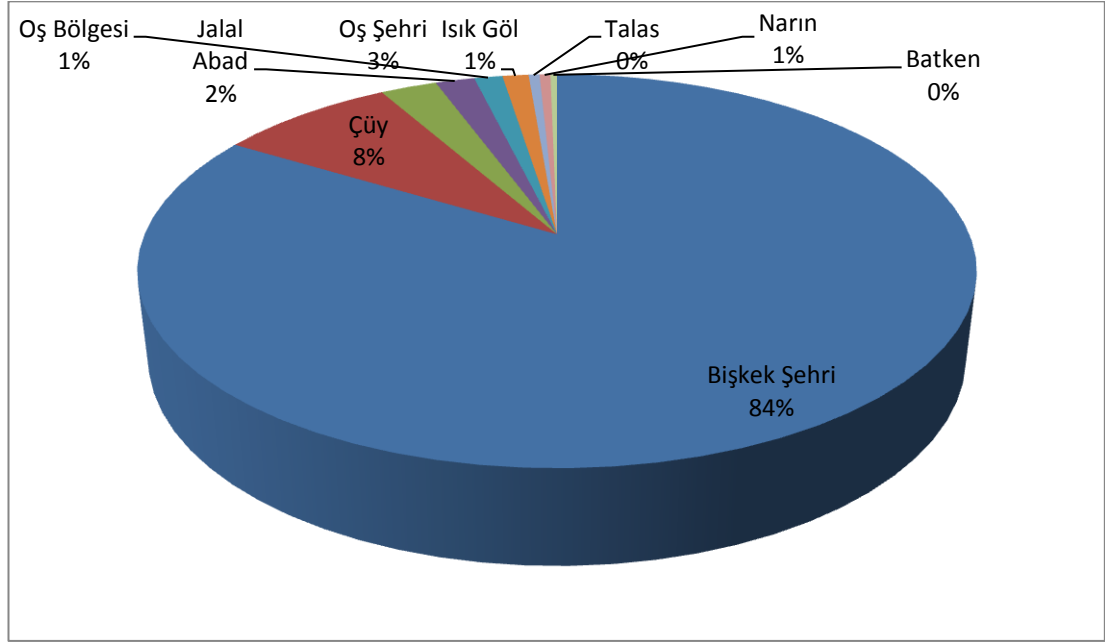

Şekil 19: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı (şirket sayısı 2010)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

Şekil 20: Kırgızistan'daki Yabancı Sermayeli Şirketlerin Bölgelere Göre Dağılımı
(şirket sayısı 2010)

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

Yabancı sermayeli şirketlerde çalışan sayısı 2010 yılında 60,6 bin kişi olmuştur. Çalışanların ortalama maaşı 324 ABD doları olmuştur. 2010 yılında yabancı sermayeli şirketler tarafından 1 milyar ABD doları tutarında mal ve hizmet üretilmiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin 2010 yılında toplam ihracatı 364,8 milyon ABD doları olmuş, ithalatı ise 1 520 milyon ABD doları olmuş.

Doğrudan yabancı yatırımların olumsuz bir yönü olan ticari açığı açmaya sebep olan etkisini Kırgızistan'da gözlemlemek mümkün, 2010 yılın verilerine göre yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen ihracat ve ithalat rakamlarına baktığımızda nerdeyse 1 156 milyon dolar ticari açık söz konusu, bu da Kırgızistan'ın ekonomisine ters bir etki yaratabilmektedir.

2.3.5.1. Türkiye Kaynaklı Doğrudan Yabancı Yatırımların Kırgızistan Ekonomisindeki Yeri ve Gelişim Trendi

Kırgız-Türk İşadamları Derneği (KITİAD) verilerine göre 2010 yılının başı itibariyle 311 Türk firması Kırgızistan'da faaliyet göstermektedir. Bu firmaların tahmini yatırım miktarı yaklaşık 360 milyon dolardır. Bu, yatırımlar, eğitim, inşaat, sanayi, gıda, mobilya, temizlik ürünleri ve alışveriş merkezleri ağırlıklıdır. Kırgızistan'daki Türk Eğitim yatırımları ise yine tahmini 150 milyon \$ civarındadır.

Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'na bağlı KırgızTürk Manas Üniversitesi ve 2 adet Anadolu Lisesi ile Türkiye Cumhuriyeti resmi yatırımlarının dışında, özel sektöre bağlı Uluslararası Atatürk Alato Üniuersitesi ve çok sayıda lise seviyesinde okulları bulunan Sebat Eğitim A.Ş.'i Kırgızistan'daki yatırımlarda ilk sırada yer almaktadır.

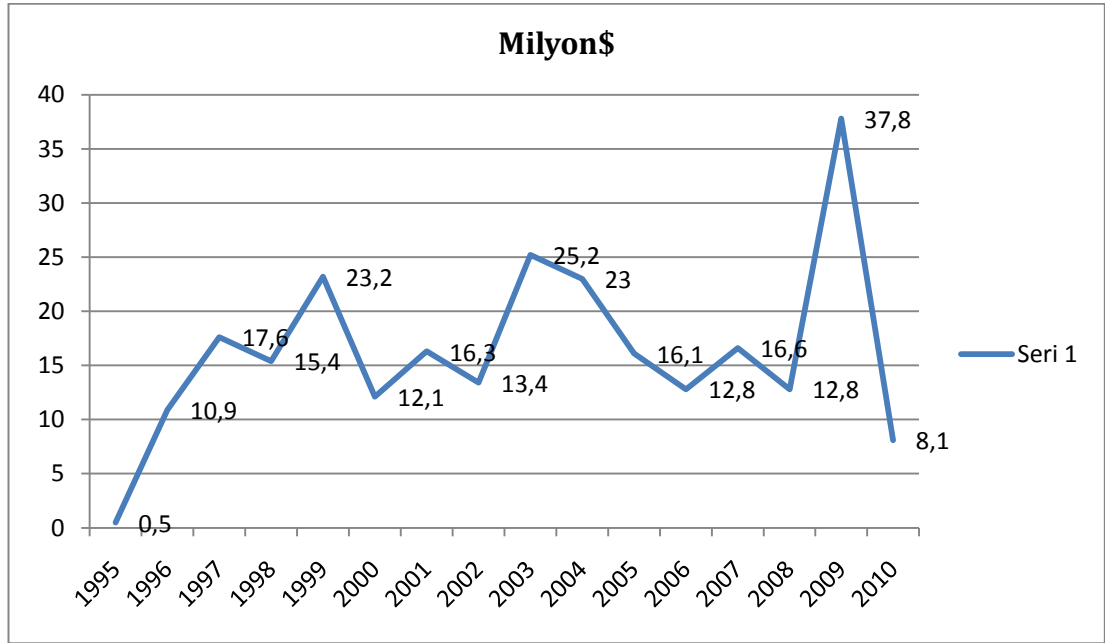
Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının yıllık cirolarının tahmini miktarı 150 milyon dolar civarındadır. Türkiye'den yaptıkları ithalat 50 milyon dolar ve yıllık ihracat toplamları da 50 milyon dolar civarındadır. Bu ülke mevzuatı gereği burada ödedikleri yıllık gelir, kurumlar ve gümrük vergileri ile sigorta primleri toplamı yaklaşık 13 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 13: Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Türk Firmaları İle İlgili Bazı Veriler

Toplam Firma Sayısı	311
Yatırım Miktarı	360 milyon \$
İstihdam Durumları	8.000 yerli, 1000 T.C. vatandaşı
Türkiye'den Yıllık İthalat Toplamı	50 milyon \$
İç Piyasada Yıllık Ciro Toplamı	150 milyon \$
Dış İhracat Toplamı	50 milyon \$
Vergi, Gümrük Ve Sigorta Prim Ödem.	13 milyon \$

Kaynak: Rakamlar KırgızTürk İş Adamları Derneği, KITİAD'dan alınan bilgiler doğrultusunda tahmini olarak hesaplanmıştır.

Şekil 21: Kırgızistan'da Türkiye'den Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

Türkiye'den gelen doğrudan yatırımlar 1995 yılında 559 bin dolarla başlamıştır. Kanada'nın dışında yatırım miktarı zaten çok fazla olmadığından o tarihteki Türk yatırımları oranı toplam yatırımların sadece 0,6'sı oranında kalmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda yatırımlar 1999 yılında 23,2 milyon dolar seviyelerine çıkmış, Kanada yatırımları da o yıl düşük olduğundan yıllık yatırım miktarı açısından birinci sıraya yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda da bu artış sürmüş Türk yatırımları hemen tüm yıllarda ilk üç sıradaki yerini korumuştur. 2009 senesinde Türk yatırımları 37,8 milyon dolara ulaşmış, ancak 2010 senesinde 2009 senesine göre Türk yatırımları % 78,6 oranda düşmüş, bu da Kırgızistan'da 2010 yılında yaşanan devrim ve onun ardından iç çatışma olaylarına bağlayabiliriz.

Uluslararası AtatürkAlatoo Üniversitesi ve çok sayıda lise seviyesinde okulları bulunan Sebat Eğitim A.Ş.'i bir özel sektör kuruluşu olarak Kırgızistan'daki yatırımlarda ilk sırada yer almaktadır. KİTİAD'ın tahminine göre bu yatırımın miktarı 150 milyon dolar civarındadır. Bu da Kırgızistan'daki toplam Türk yatırımlarının yaklaşık yarısı demektir.

Tablo 14: Kırgızistan'daki Türk Firmalarının Faaliyet Sahaları

1	Ekmek Fabrikası	19	Küçük Çaplı Akü İmalat Atölyesi (1 Adet)
2	Un Fabrikası	20	Çırçır Fabrikası (Celalabad)
3	Mobilya İmalat Montaj Atölyesi Ve Mağazaları	21	Peçete İmalatı
4	Gıda Ve Temizlik	22	Pet Şişe İmalatı (Serbest Bölgede)
5	Bilimum İnşaat Malzemeleri	23	Matbaa .Ambalaj Sanayi
6	Tekstil Mağazaları	24	Plastik Bidon Ve Plastik Hortum İmalatı
7	Retorant Cafeler	25	Elektrikli Ve Ev Gereçleri Satış Mağazalar,
8	CocaCola (Türk, Amerika, Kırgız Ortaklığı)	26	Jeneratör Ve Klima Satış Mağazası
9	Pimapen, Aliminyum Kapı,Pencere,İmalatı	27	Tarım Aletleri İmalatı
10	Deri Ve Yün İhracatı	28	Deterjan Paketleme Fabrikası
11	Araba, Tamir, Yıkama, Yağlama, Boya Atölyeleri	29	Sakız Ve Çikolata İmalatı
12	Yol Ve Bina İnşaat Firmaları	30	İnşaat Boyası,Tuğla,Fayans Cimantosu İmalatı
13	Şekerleme Ve Gofret İmalatı Tarım Aletleri İmalatı	31	Bilgisayar Ve Yedek Parça Satışı
14	Bankacılık (Demirbank)	32	Çay Paketleme Fabrikası
15	Supermarket İşletmeciliği	33	Otel İşletmeciliği
16	Küp Şeker Ve Tuz İmalatı Ve Paketlemeleri	34	Turizm Acentacılığı
17	Sıvı Ve Yağ Üretimi (Os)	35	Market Tipi Soğutucular İmalatları
18	Çikolata Ve Gofret Fabrikası	36	Transport İşletmeciliği

Kaynak: KITIAD (KırgızTürk İş Adamları Derneği, www.kitiad.org.kg)

Coca Cola şişeleme fabrikası sektöründe öncü ve Kırgızistan'daki en büyük ilk yatırımlardan biridir. Coca Cola Bişkek, Anadolu Grubu'nun % 90 hissesine sahip bir Türk yatırımdır. Diğer ortak Coca Cola Corporation'dır. Finans alanında Kırgızistan'da faaliyetine başlayan uluslararası ilk ticari banka olan KırgızDemir

Bank, halen Kırgızistan'daki en büyük üç banka içerisinde olup, 1997 yılında bankacılık lisansını almıştır. Hissedarları Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu % 70, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) % 15 ve Uluslararası Finans Kurumu (IFC) % 15'dir.

Ayrıca Bişkek Serbest Bölgesinde 1997 yılında faaliyete giren PlasKap firması karbonatlı ve karbonatsız içecek şişeleri için plastik kapak üretmektedir. Ve yine çay paketleme ve mağazacılık alanında sektörünün öncülerinden biri olan Beta Grup ve benzeri çok sayıda sanayi, finans ve ticaret kuruluşu ile Kırgızistan'da Türk yatırımları göze çarpmaktadır.¹⁶⁰

Modern mağazacılık anlayışını ilk kez BetaStores ile Kırgızistan'a taşıyan Türk yatırımcıları, 4 Ağustos 2006 tarihinde Devlet Başkanı Kurmanbek BAKIYEV'in de katılımı ile açılışı yapılan VefaCenter isimli alışveriş ve yaşam merkezini ülkeye kazandırmışlardır. Kaynak Holding öncülüğünde gerçekleştirilen yatırım ile Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri olan Koç Holding de Vefa Center içerisindeki Ramstore isimli süpermarket mağazacılığı ile Kırgızistan'da ilk yatırımını gerçekleştirmiş bulunmaktadır.¹⁶¹

¹⁶⁰ DEİK, "Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri". DEİK, Türk Kırgız İş Konseyi, 2006

¹⁶¹ Muammer Akkaya, **Vizyon Dergisi**, Bişkek-Kırgızistan: Kırgız-Türk İşadamları Derneği (KITİAD), 2006, Sayı:21,s.3

Tablo 15: Türkiye'den Kırgızistan'a İhraç Edilen Çeşitli Ürünler

Ağaç, Kemik, Sert Plastikleri Bükme, Birleştirme Mak.	Kakao İçermeyen Şekerli Mamuller
Ağaç, Mont. Kemik vb Sert Mad.İşleyen Testere Mak	Kakaolu Tatlı, Bisküvi, Gofret
Ağaç, Montaj, Kemik V.B. Sert Mad.Parlatma Mak.	Kakaosuz Diğer Tatlı Bisküviler
Alüminyum Kapı, Pencere Çerçevesi Ve Pervazları	Mensucat, Deri, Post v.b. İçin Yağlama Müstahzarları
Bileği Kapatıcı Tabanı Kauçuk, Yüzü Deri Ayakkabı	Pamuktan Erkek / Çocuk Gömlekleri
Büro Mobilyaları Ve Koltukları	Pamuktan Erkek / Çocuk İçin İş Pantolonları
Çikolatalı PralinlerAlkolsüz	Porselen Sıhhi Tesisat, Sabit Teçhizat Malzemesi
Diğer Çikolatalı MamullerDondurulmamış	Sabun İçermeyen Yıkama Müstahzarları
Diğer Çikolatalı MamullerDondurulmuş	Sabunsuz Diğer Yüzeysel Aktif Müstahzarlar
Diğer Kontrollü, Yassı Ürün Rulo Düzeltme Tezgah.	Sayısal Kontrollü, Yassı Ürün İçin Katlama Tezgahları
Diğer Paketleme Ambalajlama Makine Ve Cihazlar	Sentetik / Suni Elyaftan Halı, Diğer Halı
Diğer Sabun, Yüzeysel Aktif Organik Maddeler	Soğutma Üniteleri Klimalar
Diğer Soğutucu, Dondurucu Cihazlar, Pompalar	Suni / Sentetikten Erkek / Çocuk Anorakları
Dizel Motor Yağları	Şeker Mamulleri
Ekmek, Pasta, Bisküvi İmalı İçin Makine Ve Cihazları	Tabii Deri, Köselelerden Erkek Giyim Eşyası
Esası Bütületsat Olan Karma Çözücü	Tabii Deri, Köselelerden Kadın Giyim Eşyası
İş Makinelere Dış Lastikleri	Yün/İnce Kıl Uzun Tüylü Örme Mensucat
Jeneratörler Ve Güç Kaynakları	Yüzü Deriden Spor Ayakkabıları
Kağıt, Kartondan Ambalaj Kutuları	

Kaynak: KITIAD (KırgızTürk İş Adamları Derneği, www.kitiad.org.kg)

Tablo 16: Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthal Ettiği Ürünler

Ham Yünlü Kuru Koyun Derileri
Ham Yünlü Yaş Koyun Derileri
1415 Kg'lık Taze Yaş Öküz, İnek, Dana, Buzağı Derileri
89 Kg'lık Kuru Öküz, İnek, Dana, Buzağı Derileri
Ham Yünlü Kuru Kuzu Derileri
Tabaklanmış, Yan İşlenmiş Koyun Kuzu Derileri
Tabaklanmış, Parşümine Edilmiş Koyun Kuzu Derileri
Yünü Alınmış Kuru Koyun Derileri
Merinos Kırkma Yapağı Ve Yıkanmış Yapakları
Yıkanmış Karbonize Edilmemiş Yünler
Sığır Ve Koyun Bağırsakları
Karde Edilmemiş, Penyelenmiş Pamuk
Uzun Elyaflı Pamuk
Pamuk İplikleri
Pamuklu, Örülmüş Spor Kıyafetler
Diğer Pamuklu Mensucat Ürünleri
Granit, Mermer
Bakliyat (Barbunya, Nohut, Fasulye)
Kuru Yemiş (Ceviz, Ayçiçeği, Çekirdek)
Bal – Balmumu
Torna Ve Pres Makineleri
AlüminyumBakır Hurdaları

Kaynak: KİTİAD (KırgızTürk İş Adamları Derneği, www.kitiad.org.kg)

2.4. KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR AÇISINDAN ALT YAPI OLANAKLARI

Bu kısımda Kırgızistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar açısından alt yapı olanakları, Kırgızistan'ın ulusal yatırım politikası, yabancı yatırımları yönlendiren kuruluşlar, hukuki ve yasal mevzuat ele alınacaktır.

2.4.1. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikası

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra serbest piyasa ekonomisini benimseyen Kırgızistan, ekonomisini liberalleştirmeye yönelik bir takım reformlar uygulamış ve hala uygulamaktadır, ancak yabancı yatırım çekmede Kırgızistan'ın başarılı olduğunu söyleyemeyiz.

Sovyetler döneminde 70 yıl boyunca uygulanan planlı ekonomi sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, Kırgızistan birçok problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Ulusal tasarruf gücünün yetersizliği, dış ticaret ve bütçe açıklığı bu problemlerin bazılarıdır. Özellikle 90'lardan sonra gerçekleştirilen özelleştirme hareketleri başarılı olmamıştır, çünkü eskiden devlete ait olan fabrikalar ve büyük kooperatifler piyasa değerinin kat kat altında satılmıştır. Bu satışlar genelde gizli yürütülmüş, o zamanki yüksek makamlı devlet memurları ve akrabaları tarafından paylaşılmıştır. Bu satın alınan kuruluşlar işletileceği yerine parçalanarak dağıtılmıştır. Bazıları fabrikalar da kendi başına diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki kuruluşlar ile organizasyonu sağlayamadığı için batmaya maruz kalmıştır. Bunun gibi nedenlerle Kırgızistan'da sanayinin gelişebilmesi oldukça zorlaşmıştır, ancak son zamanlarda yapılan siyasi ve ekonomik reformlar sayesinde sanayinin gelişmesi için ılımlı bir atmosfer yaratılmaktadır.

Devlet için stratejik konumda olan kuruluşların son zamanda yeniden ele alınıp, üzerinde incelemeler yürütülmektedir. Bunların kuruluşların bazıları devletleştirileceği gibi bazıları yeniden açık piyasada satılacaktır.

Yukarıda belirttiğim gibi, Kırgızistan'da sermaye kıtlığı günümüzde de yaşanmaya devam etmektedir, eskiden bu kıtlığı daha çok dış ülke veya

kuruluşlardan borç alarak kapatılmaya çalışırken, son zamanlarda daha akılcı bir yöntem olan, ekonomiye doğrudan yabancı yatırım çekme çabalarını görmekteyiz.

Bu doğrultuda Kırgız hükümeti doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili politika ve programlar geliştirerek müdahale etmektedir.

2.4.1.1. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Amaç ve Hedefleri

Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikası ekonomiye doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek amacıyla hükümet tarafından uygulanan politikadır. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının gerçekleştirilmesini çift yönlü olarak ele almak gerekir. Bunlar, ülke ekonomisinin kalkınmasında başrolü oynaması gereken özel sektör yatırımcıları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarıdır.¹⁶²

Kırgızistan hükümetinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmesinin esas amacı istihdamı artırmak, GSMH'yı artırmak ve sonuçta toplumun refah seviyesini yükseltmektir. Yatırımları ve yeni teknolojik gelişmeleri çekerek mal ve hizmet ihracatını artırmak ve dış ticareti dengelemek; telekomünikasyon, banka ve sigorta sistemini geliştirmek önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda yaratıcı ve etkin işgücünün artması için iş gören haklarına ve standartlarına ilişkin; teknoloji, ticaret ve finans sektörünün gelişmesi için uygun iş ortamı oluşturmaya ilişkin; rekabetin ve çevrenin korunmasına, altyapının gelişmesine ilişkin; kamu yönetiminin ve vergi sisteminin etkin işleyişine ilişkin yeni ekonomik politikanın uygulanması öngörülmektedir.¹⁶³

Kırgızistan'a doğrudan yabancı yatırımlarını çekme politikasının esas amaç ve hedefleri Kırgızistan'da ekonomik faaliyette bulunan yabancı yatırımcıların stratejik çıkarlarını korumaya yönelik ve aynı zamanda ulusal çıkarları da düşünerek yasa ve normların yeniden gözden geçirilmesi. Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımları Kırgızistan'ın bölgelerine eşit bir şekilde dağıtabilmek ve ekonominin her sektörüne yayabilmek; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını güvence altına almak bu politika kapsamında yer almaktadır.

¹⁶² A.N Niyazov: *İnvestitsionniy Klimat i Ego Problemi*, Bişkek 2003, s. 26.

¹⁶³ A.B, Biyaliev: “**KR'nın Ekonomikasına İnvestitsiyalardı Tartuu Üçün Kanday Cagımduu Şarttıardı Tüzüü Kerek?**” Bişkek,2003, s.38

Kırgızistan'ın yatırım politikasının önemli diğer amaç ve hedeflerinden biri de yabancı yatırımcıların ilgilerini ekonomik faaliyetlerin bürokrasileşmesini önlemektir. Özellikle ülkeye doğrudan yabancı yatırım yoluyla gelen firmaların, yurtiçi piyasada tekeli güç yaratmasını engel olmaktır. Aynı zamanda, yatırımcılar için daha fazla ekonomik serbestlik sağlamak, daha uygun yatırım ortamı oluşturmak, yabancı yatırımcıların Kırgızistan'da daha rahat ve güvende olabilecekleri imkânı sunmak amaçlanmıştır.

Bunların yanında, yabancı yatırımcıların yatırım sonucu elde ettikleri kazançlarını, ülke dışına çıkarmadan tekrar Kırgız ekonomisine yatırabilecekleri bir ortam yaratmak, hükümetin alması gereken tedbirlerdendir.

Kırgızistan'daki yatırım projeleriyle ilgili son gelişmelere bakarsak, 19 Mart 2012 tarihinde düzenlenen Kırgız-Türk Yatırım Forumunda, Kırgızistan'ın Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan 50 yatırım projesi Türk yatırımcılarına sunulmuştur, bu yatırımların toplam değeri 8,7 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir. Bu forumda en çok yatırım miktarı Kırgızistan'ın enerji sektörüne yöneleceğini ve bu yatırımın tahmini miktarı 7,5 milyar olacağı belirtildi. Bunun yanı sıra Kırgızistan'ın madencilik sektörüne yaklaşık 763 milyon dolarlık yatırımın beklenmesi belirtilirken, Kırgızistan Baş Bakanı Ömürbek Babanov ülkede altın işletici bir fabrika lazım olduğunu ve Türk yatırımcılarına bu tip fabrikalara da yatırım yapmaları önerildi. Kırgızistan Ekonomi Bakanı Temir Sariev, ülkeye gelen tüm yatırımların güvenliğini garanti edeceğini söyledi.

2.4.1.2. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Uygulanması ve Kapsamı

- Kırgızistan'da yatırım yapan her gerçek ve tüzel kişileri hukuki mevzuatlarla devamlı bir şekilde güvence altına almak,
- Ekonominin hangi sektörüne yatırım yapılması gerektiğine, yatırım miktarına, yatırımın geri ödeme süresine ve bunun gibi faktörlere göre hem yerel hem de yabancı yatırımcılara vergi ödemelerinde kolaylıklar sağlayarak harekete geçirici uygulamalar gerçekleştirmek,

- Projenin gerçekleştirilmesi için dış ülkelerden getirilen üretim mallarını gümrük ödemelerinden belli bir ölçüde veya tamamen muaf tutmak,
- Yatırımcıların ticari faaliyetlerini uluslararası düzeyde (standartta) sürdürmeleri için bununla ilgili mevzuatı geliştirmek,
- Yatırımcılar için hukuki düzeyde konsessiyum, faktoring ve lizing gibi faaliyet alanlarını çeşitlendirmek,
- Yasalardaki karışıklığı yok etmek ve kamu yöneticileri arasında oluşabilecek çatışmayı önlemek,
- Devlet yatırımlarını azaltmak, ekonomide eksik görülen ve önemi büyük olan sektörlere yabancı sermayeleri çekmeye yönelik *teşvikli saniyileşme politikası* uygulamak,
- Etkili bir ihracat politikası uygulayarak ticaretin ve yatırım rejiminin açıklığını sağlamak,
- Ekonominin daha çok rekabet edilir sektörlerinin gelişmesini teşvik etmek,
- Mali piyasaların gelişmesini teşvik etmek. Vatandaşların sermaye birikimlerini etkin kullanabilecekleri bir ortam yaratarak ülke içi yatırımları (yerel yatırımcıları) teşvik etmek,
- Doğrudan yatırımları çekmede devlet görevlilerinin ve yapısal alt bölümlerin faaliyetlerini denetim altına almak,
- İşletmelerin varlıklarını tüketici fiyat endeksleri üzerinden değil, dolar karşısında somun devalvasyonu esasına göre yeniden değerlendirmek,
- Potansiyel yatırımcılara doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından Kırgızistan'nın ekonomik, tüketici harcamaları v.s bilgileri Dış Ticaret Bakanlığı yardımıyla yayarak ülkemizde yatırım yapmanın üstünlüklerini belirtmektir,
- Yatırımcılara yatırımla ilgili gerekli bilgileri sunabilecek bir devlet organı oluşturmak ve bu organı bilgilerin zamanında ve doğruluğuyla görevlendirmek,
- Yeni global ekonomiye entegrasyonu sağlayabilmek ve ticareti geliştirebilmek için Kırgızistan toprağının jeopolitik konumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Denize çıkış olmadığından, limanlar hariç diğer tüm

kara, hava ve demir yolu nakliye sistemini geliştirmek önem kazanmaktadır.¹⁶⁴

2.4.1.3. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının Kurumsal Amaçları

- *Devlet organlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmesine ilişkin tekbiçimli bir sistem geliştirmek ve bu sistem esasında çalışmak:* Yabancı yatırımcılara Kırgızistan'daki yatırım fırsatlarını takdim edecek ve yabancı yatırımcıları ülkemizde yatırıma başlayana kadar muhafaza altına alacak etkili bir bilişim ve örgütsel sistemi geliştirmek.
- *Daha uygun vergilendirme sistemi geliştirmek:* Hem yerel hem de yabancı yatırımcılar için Kırgızistan'ın vergilendirme sistemini basitleştirerek ve vergi yükünü azaltarak ticari faaliyetlerine kolaylık sağlamak. Bu sayede devletin vergileri kontrol etmesi ve toplaması basitleşeceği gibi her vergi mükellefi (gerçek veya tüzel kişiler) açısından daha basit bir vergi ödeme usulü uygulanmış olacaktır. Ülkemizde vergi hukuku kanunun yürüttüğü vergi sisteminin sabitliği ve açıklığının sağlanmasıyla birlikte yerli ve yabancı yatırımcılar arasında vergilendirmede tarafsız olmak.
- *Potansiyel yatırımcılara açık ve doğru bilgileri sunmak:* Doğrudan yabancı sermayeleri ülkemize çağırarak amacıyla ve yerli küçük ve orta boy işletmelerin yabancı şirketlerle ortak girişime ya da şirket birleşmelerine gidebilecekleri bir işbirliği imkânları yaratmak amacıyla Kırgızistan'ın genel ekonomik bilgilerini, politik durumunu, kanun ve mevzuatları, serbest ekonomik bölgelerin özellikleri ve işbirliği imkânları yani, yatırım fırsatlarını tanıtıcı v.b geniş kapsamlı bilgileri içeren el kitapları, broşür ve kitapçıkları devamlı bir şekilde yayınlamak ve dış ülkelerde bulunan elçilikler, satış temsilciler, turizm acenteleri, uluslararası ve Avrupa ekonomik forumlar yardımıyla dağıtmak. Ayrıca, doğrudan yabancı sermayeleri çekmek amacıyla konferans, sergi, fuar v.b gibi düzenlemeleri

¹⁶⁴Maksatbek Corupbekov, **Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Bu Yatırımları Belirleyen Etkenler Üzerine Bir Araştırma**, Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 32

gerçekleştirmek ülkemizin ulusal yatırım politikasını yürütmekle sorumlu olan kurumların görevlerindedir.

- *İhracatı geliştirmek için ihracat ortamını iyileştirmek ve devlet desteği sağlamak:* Sanayi ve Dış Ticaret Bakanlığı başta olmak üzere Ticaret Temsilcileri ve devletin ilgili birimleri bir ihracat politikası ve uygulama stratejisinin temellerini oluşturmalıdır. Bu bağlamda dış yatırımcılara uzmanlar tarafından danışmanlık hizmeti sunarak onların ticari menfaatlerini korumak gerekir.
- *Mal ve hizmet piyasasında rekabeti pekiştirmek:* Ülkemize yatırım mallarının ve teknolojilerin girişini kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılması yönelik gümrük rejim ve tarife politikalarında liberilazasyon yürütmek ve gümrük kanunlarını tekrar gözden geçirmek.¹⁶⁵

Kırgızistan ekonomisinin gelişmesinde anahtar rolü oynayan yatırımların ve bu yatırım kaynaklarının kıtlığını tedbirle halletmek için kullanılabilir tüm iç ve dış kaynakları harekete geçirmek gerekir. İç ve dış kaynakları karşılaştırdığımızda devlet bütçesinin ve mali sistemin istenilen düzeye gelinceye kadar iç kaynaklar etkisiz kalırken dış kaynakların önemi artmaktadır. Kuşkusuz yabancı sermayeleri ülkemize çekmek zorunlu bir etken olmaktadır. Kırgızistan hükümeti yabancı sermaye yatırımları çekme faaliyetlerini 2010. yıla kadar planlanan ekonomik *gelişmenin tümleşik esaslarına (ilkeleri)* göre yürütmektedir. Kırgızistan hükümetinin geliştirdiği ekonomik gelişmenin tümleşik esaslarında şu tedbirlerin alınması planlanmıştır; sermaye birikimleri artırmak için dış borçlardan yararlanmayı aşamalı olarak kısaltmak, yurtiçi piyasayı canlandırarak yerel üreticileri güçlendirmek ve özellikle de ekonominin gelişmesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına öncelik vermektir. Hükümetin bu çaba ve gayretlerine rağmen, ülkeye doğrudan yabancı sermayeleri çekmek en önemli amaç ve görevlerden olmasına rağmen, bu faaliyetlerin yerine getirilmesinde de o kadar güçlük görülmektedir. Ama bu sorunun çözülmesi için kısa sürede aşağıdaki tedbirlerin gerçekleştirilmesi düşünülmektedir;¹⁶⁶

¹⁶⁵ <http://www.spf.gov>

¹⁶⁶ KR Jañı Perspektivalar:” 2010-ga çeyin Önüktürünün Komplekstüü Negizderi”, Bişkek 2001

- Makroekonomik istikrarlığı sağlamak,
- Gerçek ve tüzel kişilerin özel mülkiyet haklarını (yatırımcıların can ve mal güvenliğini sağlamak) açık ve adil bir şekilde koruyacak kanunların, yürürlükte etkili olması,
- Yatırımcıların ticari faaliyetlerine devletin aşırı bir şekilde müdahale etmesini, kısıtlamalar koymasını azaltmak, yedirmeye ve rüşvete karşı titiz davranmak,
- Mali yapının şeffaflığını ve sabitliğini sağlamak,
- Yatırımcıların menfaatlerini korumak ve yerel yatırımcılar ile yabancı yatırımcılar arasında ayrımcılık yapmamak ve aynı düzen ve kuralları uygulamak.

2.4.2. Kırgızistan’da Yabancı Yatırımları Yönlendiren Kuruluşlar, Hukuki ve Yasal Mevzuat

Kırgızistan’da yatırım ortamını çözümlenmede ve yatırımcıların menfaatlerini korumada yatırım politikaları ve yatırıma ilişkin kanunların önemi büyüktür. Kırgız Cumhuriyeti sınırlarında yatırım yapan yabancı yatırımcıların faaliyetlerini düzenleyici kanunların temeli Medeni Hukuka, Vergi Hukukuna, Gümrük Kanunlarına, “Kırgız Cumhuriyetinin Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanuna”, lisans, teminat, Serbest Ekonomik Bölgelere ilişkin kanunlara göre belirlenmekle birlikte Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin ve Cumhurbaşkanının aldığı kararnamelere ve yönetmelikler çerçevesinde yürürlüğe koyulmuştur.¹⁶⁷

Ülkenin yatırım politikasının uygulanmasından sorumlu olan devlet organı “Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı”dır. Bünyesinde “Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi (The Department of Direct Investments Policy)” isimli bir daire bulunmaktadır. Bu daire ücretsiz olarak, yatırımcılara aşağıdaki temel bazı hizmetleri sunarak yardımcı olmaya çalışmaktadır.

- Kırgızistan’daki yatırım fırsatları, piyasa araştırmaları vb konularda yatırımcılara yardımcı olmak,
- Yabancı yatırımcılara Kırgızistan’da iş ortakları bulmada yardımcı olmak,

¹⁶⁷ Zakon Kırgızskoy Respubliki “O Investitsiyah v KR”, 2003-№ 66

- İç ve dış piyasalarda mal ve hizmet sunumu, üretim fırsatları ve piyasa talebi konusunda piyasa araştırması yaparak gerekli personel, üretim alanı, ortaklar vb konularda yatırımcılara hizmet sunmak,
- İdari ve hukuki otoritelere karşı yatırımcıları temsil etmek,
- “One Stop Shop” bölümü yatırımcılara izinler ve kayıt olma sürecinde “tek noktaya müracaat prensibi” ile ciddi şekilde yardımcı olmaktadır.

Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi, Kırgız Cumhuriyeti kanunları ve her türlü mevzuata ilişkin büyük bir veritabanına sahiptir. Bunun dışında gerekli olduğu durumlarda, diğer resmi ve özel kuruluşlardan da gerekli ve detaylı bilgileri edinerek yatırımcıların kullanımına sunar. Bu durum yabancı yatırımcıların yerel firmalarla kolayca kontak kurmasını ve gerekli yerel personel ve lojistik imkanlara tek elden ulaşmasını sağlayarak yabancı yatırımcılara önemli bir katkı sunar.

Bunun yanı sıra, Kırgızistan Sanayi ve Ticaret Odası (The Chamber of Commerce and Industry, CCI) kanunla kurulmuş bir kuruluştur. Odanın görevleri arasında, klasik aktiviteleri yerine getirmenin yanı sıra uluslararası ticareti geliştirme yönünde çaba göstermek ve uluslararası sergi ve fuarlar tertip etmek de yer almaktadır.

Bir başka kuruluş ta, Uluslararası İş Konseyi (The International Business Council, IBC)’dir. Bu kuruluş Aralık 2000 tarihi itibarıyla kurulmuş yabancı firmaların oluşturduğu bir örgüttür. Üyelerinin yatırım miktarı 1 milyar dolar civarında olup, üye firmaların Kırgızistan’da yarattığı istihdam yaklaşık 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Yine başka bir kuruluş, Amerikan Ticaret Odası’nın Kırgızistan ofisi (The American Chamber of Commerce, AmCham)’dir. Bu ofis de değişik aktivitelerle özellikle batılı yatırımcıların ülkeye çekilebilmesinde aktif olarak faaliyet göstermektedir. Kırgız Türk İşadamları Derneği (KITİAD)’de Kırgızistan’da yatırım yapan Türk yatırımcıların oluşturmuş olduğu bir örgüttür. KITİAD 1996 yılında kurulmuş ve günümüze değin her geçen gün artan üye sayısı ile başarılı bir birliktelik sergilemiştir. Derneğin hali hazır üye sayısı 90’dır (www.kitiad.org.kg).

Ayrıca Kazak Yatırımcılar Birliği Örgütü (The Association of Kazakh Investors Union, AKIU) adı altında kurulmuş ve Kazakistan’dan gelen yatırımcıları çatısı altına alan bu örgüt de Kırgızistan da faaliyetlerine devam etmektedir. Mart

2006 tarihinde kurulmuş yeni bir örgüttür. Bu son örgüt son yıllardaki Kazak yatırımcıların Kırgızistan'an olan ilgilerini de açıkça göz önüne sermektedir.¹⁶⁸

❖ Yatırımlara İlişkin Kırgız Cumhuriyeti Mevzuatı¹⁶⁹

27 Mart 2003 tarihli Kırgız Cumhuriyeti Yatırım Kanunu'nda yatırım politikasının esasları belirlenmiş bulunmaktadır. Söz konusu esaslar ülkedeki yatırım ortamının iyileştirilmesi ile yerel ve yabancı yatırımcıların adil ve hakkaniyetli bir rejim kapsamında yatırımlarının güvenliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.

Bu kapsamda söz konusu kanunla getirilen hususlar arasında:

Tercihli muamele imkânı (ulusal kalkınma plan ve projeleri, ekonominin öncelikli sektörlerindeki yatırımcılar ve bazı coğrafi bölgeler Kırgız kanunları uyarınca ayrıcalıklardan yararlanabilmektedirler).

Yatırımcıların ulusal prosedürlere tabi olmadan uluslararası hakemliğe başvurabilme hakkı 10 yıl süreyle mevzuat değişikliğine gidilmemesi (Yatırım mevzuatında değişikliğe gidilmesi veya ekleme yapılması halinde yatırımcılar söz konusu değişikliğin yürürlüğe girişinden itibaren 10 yıl süreyle kendilerine uygun gelen koşullara tabi olma hakkına sahiptir. Anayasa değişiklikleri, vergi mevzuatı, ulusal güvenlik, sağlık ve çevre koruma mevzuatları bu kapsamda değerlendirilmemektedir.) Yerel ve yabancı yatırımcılara adil muamele yer almaktadır.¹⁷⁰

Yatırım rejimini düzenleyen mevzuat Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, işbu kanun ve Kırgız Cumhuriyeti'nin diğer kanun ve normlarından oluşmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, milli güvenlik, sağlık ve çevre koruma konularına ilişkin kanunların dışında, yatırım, vergi, gümrük mevzuatında değişiklik

¹⁶⁸ Yaşar Ayyıldız, **Kırgızistan'da Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Türkiye'den Gelen Yatırımlar** Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, ss. 59-60.

¹⁶⁹ "Kırgız Cumhuriyeti'nde Yatırımlara İlişkin Kırgız Cumhuriyeti Kanunu" (14 Haziran 2004 № 76, 31 Temmuz 2006 № 144, 23 Haziran 2008 № 127, 17 Ekim 2008 № 231, 30 Nisan 2009 № 141, 16 Temmuz 2009 № 222 K.C. Kanunları redaksiyonunda), Bişkek şehri 27 Mart 2003, T.C. büyükelçiliği Ticaret Müşavirliğince Tercüme Edilmiştir.

¹⁷⁰ http://turkkazak.com/site/?page_id=1736, (18.03.2012)

ve eklerin yapılması halinde, yatırımcı yatırım faaliyetine geçmesi tarihinden itibaren 10 yıl (veya yatırım anlaşması ile öngörülen süre içerisinde) içerisinde kendilerine daha uygun şartları seçme haklarına sahiptirler.

İşbu kanun maddeleri ile Kırgızistan'ın tarafı olduğu uluslararası anlaşmalar arasında çakışmaların olması halinde uluslararası anlaşmaların hükümleri geçerli sayılır.

- **Yatırımcılar için mevzuatla öngörülen garantiler.**

- *Yatırımcı ve yatırımları koruma garantisi*

1. Kırgız Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti topraklarında yatırımları gerçekleştiren yabancı yatırımcılara, Kırgız Cumhuriyeti özel ve tüzel kişilerine uygulanan milli rejimi sağlamaktadır.

2. Yatırım faaliyetine ilişkin olarak Kırgız Cumhuriyeti'nde bulunan yabancı yatırımcılar, onların temsilcileri ve yabancı işçileri, bulunma düzeni ve şartları ilgili Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla düzenlen alanlar hariç, Kırgız Cumhuriyeti tüm alanı üzerinde serbest hareket etme hakkına sahiptirler.

3. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla öngörülen durumlar haricinde Kırgız Cumhuriyeti yetkili Devlet Organları aracılığıyla vatandaşlığına, uyruğuna, diline, cinsiyetine, dinine, ekonomik faaliyetini gerçekleştirdikleri yerine ve yatırımcı ve yatırımların menşesisine bakılmaksızın yerel ve yabancı yatırımcılarına eşit yatırım haklarını sağlar.

4. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla öngörülen durumlar haricinde Kırgız Cumhuriyeti yetkili Devlet Organları, yetkili kişiler ve Yerel Yönetim Organları aracılığıyla yatırımcıların ekonomik faaliyetlerine, haklarına ve kanunla tanınan çıkarlarına (menfaat) karışmaktan imtina eder (çekinir).

5. İşbu maddenin fıkralarına uymayan Kırgız Cumhuriyeti yetkili kişileri Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak sorumluluk taşırlar.

6. Kırgız Cumhuriyeti kanunları ile garantilenen yatırımcı hak ve çıkarlarının iadesi mevzuat ve Kırgız Cumhuriyeti uluslararası sözleşmeleriyle düzenlenir.

7. Ekonominin öncül sektörlerinde ve sosyal alanda ve de ülkenin belirli bölgelerinde yatırımları gerçekleştiren yatırımcılara, Devlet Kalkınma Programlarına (projeler) ve Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak yatırım kolaylıkları

sağlanabilecektir.

8. Yatırımlar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla yasaklanmayan her türlü biçimde, her türlü obje ve faaliyet türlerine yapılabilmektedir. Buna Kırgız Cumhuriyeti 'Lisanslamaya ilişkin' kanuna uygun olarak lisanslamaya tabii faaliyet türleri de dahildir.

- *Yatırımın, mülkün ve bilginin Kırgız Cumhuriyeti dışına tekrar çıkartılması ülkesine dönülmesi garantisini.*

İşbu Kanununun 6'cı maddesinde öngörülen tazminatla birlikte Kırgız Cumhuriyeti topraklarında yatırımlardan elde edilen gelirleri serbest olarak değiştirilebilen döviz üzerinden ülke dışına çıkartabilir, ülkesine geri gönderebilecektir. Buna aşağıdakiler dâhil, fakat onlarla sınırlı değildir:

a) Kazanç payları (dividend), faiz ve diğer gelir türleri şeklinde yatırımlardan elde edilen karlar;

b) Kırgız Cumhuriyetine veya başka alacaklılarına olan yükümlülüklerinin yerine getirilmesine zarar getirmeden yatırımların, mülkün ve mülkiyet haklarının devretmesi veya kısmi ya da tam olarak Kırgız Cumhuriyeti'nde yatırım faaliyetinin sona erdirilmesi sonucu elde edilen değerler.

2. Yatırım niteliğinde ilk başta Kırgız Cumhuriyeti topraklarına doküman veya elektronik araçlarda kayıt şeklinde getiren yatırımcı, belirtilen mülk ve bilgiyi yurt dışına çıkarma hakkına sahiptir (kotalamaya tabi olmadan, lisanslandırmadan ve dış ticaretin diğer tarife dışı çareleri uygulanmadan)

- *Yatırımların kamulaştırılmasından koruma garantisini ve yatırımcılara zararların tazmini*

1. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla öngörülen, farklı muamele yapılmaması anlayışına dayalı olarak, ilgili hukuki düzene uyularak toplum çıkarları doğrultusunda ve yatırımcıya kaçırılan çıkar dahil olmak üzere geciktirmeksizin, ilgili ve reel olan zarar tazminatının ödendiği durumlar dışında, yatırımlar kamulaştırılmaya tabii değildir (millileştirme, istimlak edilme veya yatırımcı varlıklarına zorunlu olarak elinden alınmasına yol açan veya yatırım sonuçlarından faydalanma imkanından mahrum kılan Kırgız Cumhuriyeti yetkili organlarının

eylemleri veya eylemsiz kalması dahil olmak üzere benzeri çareler).

2. Tazminat, kamulaştırma kararı alınması tarihinde kaçırılan çıkar dahil olmak üzere kamulaştırılan yatırım veya yatırımın kısmı için objektif piyasa fiyatına eşit olması gerekmektedir. Objektif piyasa fiyatı ekspopriyasyon edileceğinden haberdar olmasından doğan herhangi bir değer değişimlerini içermemelidir.

3. Tazminat reel olarak yerine getirilebilir olması, taraflarca onaylanan süre içinde yapılması ve serbest olarak değiştirilebilir döviz üzerinden olması gerekmektedir. Tazminatın hesaplandığı süreye uygun olan ABD Doları üzerinden Londra bankalararası LIBOR teklif tarifesine göre faizleri içerir. Bir yılı aşkın süre geçmesi halinde 12 aylık LIBOR tarifesi uygulanmaya başlar.

4. İlgili hukuk düzeni yatırımın değerlendirilmesi ve işbu maddenin kaidelerine uygun olarak tazminatın ödenmesi dahil yatırımcının ekspopriyasyonun etkilerine itirazı olması halinde işbu Kanununun 18'inci maddesine uygun olarak yatırımcı zararları tazminat düzenini ihlal etmeksizin, mahkeme organı veya diğer yetkili Kırgız Cumhuriyeti Devlet Organı tarafından hızlı olarak durumun bakılması hakkını (görülmesi, incelenmesi) öngörür.

5. Savaş veya diğer silahlı ihtilaf, ihtilal, olağanüstü durum, sivil çatışmalar veya benzeri olaylar sonucu Kırgız Cumhuriyeti'nde yapılan yatırımlara gelen zararlardan dolayı yatırımcılara Kırgız Cumhuriyeti tüzel ve özel kişilerine sağlanan hukuksal statü ve şartlardan az olmayan hukuksal statü ve şartlar uygulanır.

▪ *Gelirleri kullanma garantisi*

1. Yatırımcılar, yatırım ve yatırımlardan elde edilen gelir ve karları serbestçe hâkim olabilir, Kırgız Cumhuriyeti Mevzuatlarıyla yasaklanmamış her türlü amaçlara kullanır ve idare edebilir.

2. Gelirleri ve diğer değerleri muhafaza ve kullanım amacıyla yatırımcılar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak Kırgız Cumhuriyeti topraklarında milli para ve yabancı döviz üzerinden hesap açma haklarına sahiptirler.

▪ *Parasal işlemlerin serbestliği*

1. Yatırımcılar tarafından döviz işlemleri 'Yabancı döviz üzerinden işlemlere ilişkin' Kırgız Cumhuriyeti Kanununa ve döviz düzenlemesine ilişkin diğer norm ve

hukuk belgelerine uygun olarak yapılır.

2. Yatırımcılar, Kırgız Cumhuriyeti'nde yatırım faaliyeti ilgili tüm ödemelerine ilişkin Kırgız Cumhuriyeti Milli parasını herhangi bir başka döviz çevirme hakkına sahiptirler.

3. Kırgız Cumhuriyeti'ne ve dışına yatırımlarla ilgili yabancı döviz üzerinden yapılan tüm para transferleri Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla belirlenen düzende serbest ve engelsiz olarak gerçekleşir.

4. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına Kırgız Cumhuriyeti'ne ve dışına yatırımlarla ilgili yabancı döviz üzerinden yapılan transferleri kısıtlayan normların dahil edilmesi halinde, bu kısıtlamalar yabancı yatırımcılar için geçerli olmayacaktır. Yabancı yatırımcılar için bu tür kısıtlamalar terörizmin finanse edilen işlemleri ve yasa dışı yollarla elde edilen gelirlerin aklanmasını önlemek amacıyla sadece kanuna dayanarak getirilebilir.

▪ *Açık bilgilere serbest ulaşım*

1. Kırgız Cumhuriyeti tüm norm ve hukuk belgeleri ve de yatırımcı çıkarlarını herhangi bir şekilde etkileyen mahkeme kararları onlar için ulaşılabilir olmalıdır, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla öngörülen durumlarda ise yayınlanmalıdır.

2. Kırgız Cumhuriyeti Devlet Organları ve yetkili kişileri yatırımcıları ilgilendiren ulaşım açık bilgiyi talepleri üzerine Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla öngörülen düzende verirler.

▪ *Yatırımcıların ekonomik özgürlüğü ve tanınma.*

1. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatı ile aksi durumu öngörülmemiş ise, yatırımcılar oluşturulan tüzel kişiliğin sermayesinin büyüklüğü, yapısını seçmekte özgürdürler.

2. Yatırımcılar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak yabancı dahil olmak üzere tüzel ve özel kişiler ile yatırım faaliyetinin gerçekleştirilmesi için gerekli ekonomik faaliyeti gerçekleştirme hakkına sahiptirler.

3. Yatırımcılar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak Kırgız Cumhuriyeti topraklarında bağlı şirketler, şubeler ve temsilcilikler oluşturabilirler.

Şube ve temsilcilikler merkez (ana) kurum tarafından onaylanan tüzüklere göre hareket eder ve faaliyetlerini onları oluşturan kurum adına gerçekleştirirler. Temsilcilik veya şube faaliyetlerinden merkez (ana) şirket sorumludur.

4. Yatırımcı Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak sözleşme üzerine kendi haklarını (taleplerinden, alacaklarından vazgeçme) ve yükümlülüklerini (borcu aktarma) aktarabilir.

5. Yatırımcılar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak kar amacını gütmeyen Kırgız Cumhuriyeti topraklarında dernek ve diğer birlikler kurabilirler.

6. Yatırımcılar Kırgız Cumhuriyeti'ne kredi, kıymetli evrak emisyonları ve borçlar şeklinde parasal değerleri çekme hakkına sahiptirler.

7. Yatırımcı Kırgız Cumhuriyeti mevzuatında öngörülen şart ve düzene uygun olarak, Devlet ve Sosyal obje mülkiyet hakkını satın alma veya özelleştirilmekte olan şirketin kuruluş sermayesindeki pay ve hisseleri satın alma yoluyla Devlet ve Sosyal objelerin özelleştirmesine katılma hakkı bulunmaktadır.

8. Yatırımcıların, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak Devlet kıymetli evraklarını, hisselerini ve Kırgız Cumhuriyeti'nde kayıtlı tüzel kişilerin diğer kıymetli evraklarını satın alma hakkı mevcuttur.

9. Kırgız Cumhuriyeti ve yetkili kişileri yatırımcıların fikri mülkiyet ve mal haklarına ilişkin tüm haklarını tanır. Buna yabancı yatırımlara olan hakları da dahildir.

10. Yapı ve tesislere olan mülkiyet haklarının başkalarına geçmesi halinde Kırgız Cumhuriyeti mevzuatında belirlenen düzen ve şartlara uygun olarak bu objelerle birlikte arazi kullanma hakkı da geçer.

11. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatında belirlenen düzene uygun olarak yatırımcı tarafından arazi kiralama hakkı elde edilebilir.

1. Yatırımcılara doğal kaynaklar ve yeraltı kaynakları arama ve tetkik, işletme ruhsatı, diğer ekonomik faaliyetinin gerçekleştirilmesi Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla belirlenen düzende Kırgız Cumhuriyeti yetkili Devlet Organları ile ruhsat sözleşme ve anlaşmalarına dayalı olarak verilir

2. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatıyla yasaklanmamış ve yapılan ruhsat anlaşmaların amaçlarına uyan her türlü sektör ve faaliyet türlerinde ruhsatlar alınabilir.

Yukarıda Kırgız Cumhuriyeti'nde Yatırımlara İlişkin Kanunu özetle verilmiştir.

2.4.3. Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Düzenlemeler, Uygulanan Teşvikler

Kırgızistan bağımsızlığın kazandıktan sonra diğer bölge ülkeleri gibi büyük ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Son zamanlarda yabancı yatırımının öneminin artmasıyla Kırgızistan da harekete geçmiş ve yabancı yatırım çekme çabaları görmeye başlamıştır.

Yatırımcılar için önemli olan sadece ucuz iş gücü ve ucuz hammadde değil aynı zamanda yatırım yapacakları ülkede vergi ve diğer teşviklerin uygulamada bulunmasıdır. Son gelişmeler ışığında Kırgızistan'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik çok sayıda yasal düzenleme yapılmış ve çeşitli teşvik tedbirlerine yer verilmiştir. Aşağıda bunlara yer verilmeye çalışılacaktır.

2.4.3.1. Vergi Üzerinden Uygulanan Teşvikler

Kırgızistan'da yabancı sermayenin teşviki amacıyla “Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun” kabul edilinceye kadar herhangi bir yasal düzenleme yoktu. Ancak 16 Eylül 1997 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun'un 10. maddesi ile teşvikler ilgili tedbirleri almaya ilgili devlet organı yetkili kılınmış ve bu amaçla “Yabancı Yatırımlar Ajansı” kurulmuştur. Yabancı Yatırımlar Ajansı'nın ilgili yatırımcı kişi veya kuruluşlarla yapacağı görüşme ile teşvikler münferiden tespit edilmekte ve genellikle kurumlar vergisi, gümrük ve KDV muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. İhracata dönük üretim yapan firmalara yeni vergi muafiyetleri getirilerek bu firmaların daha verimli çalışmalarının sağlanması düşünülmektedir.¹⁷¹

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik yapılan düzenlemeler ve uygulanan teşvikler açısından ihracata yönelik uygulamaya konulan teşviklere değinilecek olunursa; ihracatta gümrük vergisinden muafiyetinin yanında vergi, resim ve harç istisnaları mevcuttur. İhracatın artması ve Kırgız ihraç ürünlerinin

¹⁷¹ Yaşar; Ayyıldız, “Kırgızistan'da Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Türkiye'den Gelen Yatırımlar” Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Bişkek 2007, s. 74.

uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanabilmesi ve ihracat pazarının genişletilmesi amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 150. maddesi ile mal ve hizmet ihracatı sıfır oranlı KDV'ye tabi tutulmuş ve ÖTV istisnası getirilmiştir.¹⁷²

Kırgızistan'da KDV genel oranı % 20'dir ve bu oran komşu ülkelere kıyasla yüksektir. Bu sabit oran, temel gıda maddeleri ile lüks tüketim maddelerinde ve hizmet ifalarında da aynı uygulanmaktadır. Bu durum hem var olan yatırımları hem de yeni yapılacak olan yatırımları etkilemekte ve hem de gelir düzeyi düşük olan halk üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir.¹⁷³

İthalatta KDV'ye bakıldığında bazı malların ithalatının KDV'den muaf tutulduğu görülür; doğal afetler için mal teslimi vb. gibi. Bunun dışında % 10 sabit bir ithalat vergisi bulunmaktadır. Ayrıca bazı mallar üzerindeki tüketim vergisi % 20 seviyelerine kadar ulaşmaktadır. Bunlar tütün, alkol, değerli madenler, petrol, halı, kahve, kakao, mücevher, kristal, kürk ve ateşli silahlardır. Rusya, Beyaz Rusya ve Azerbaycan'dan yapılan ithalat hariç tüm bu ürünlerin ithalatından % 20 oranında KDV alınmaktadır.¹⁷⁴

Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 242. maddesine göre malların gümrük değerleri öncelikle ithal edilen malların değişim değeri ile değerlendirilecektir. Bu olmadığı takdirde, benzeri malların değerlerine, hesaplama yöntemi, ya da öngörü yöntemi benzeri yöntemlerle hesaplanacaktır.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kriterlerine uygun olan ve Dünya standartlarında bir gümrük kanunu mevcuttur. İthal edilen mal ve hizmetler üzerinden % 15 gümrük vergisi ve % 20 KDV alınmaktadır. İthalatta da KDV; beyan edilen değerler üzerinden ve beyan edilen para cinsinden hesaplanır. KDV'nin yanı sıra % 0,15 işlem masrafı ve % 10 gümrük ya da tüketim malları için tüketim vergisi uygulanmaktadır.

Kırgızistan dünyadaki son gelişmeleri takip ederek, hem Kırgızistan vatandaşları için hem yatırımcılara uygun olarak vergi sistemini düzenleme

¹⁷² Tirkeş Saparov, **Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da Gelir Üzerinden Alınan Vergilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, Ekim-2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (T117270).

¹⁷³ Ercüment Erşen, "Kırgızistan Vergi Sistemi Ve Sorunları-2". **Vizyon Dergisi**, Bişkek-Kırgızistan: Kırgız-Türk İşadamları Derneği (KITİAD), 2006, s. 24-25.

¹⁷⁴ Mehmet Yüce, "Kırgız Cumhuriyeti Vergi Sistemi. Akademik Bakış", **Türk Dünyası, Celalabat İşletme Fakültesi, Sosyal Bilimler e-dergisi**, 2005, ss. 1-20.

çabalarını sürdürmeye devam etmektedir. Bu çabalardan iyi sonuçlar alınabileceğini düşünürsek, Kırgızistan Orta Asya bölgesinde yatırım çekmede başarılı olabilir.

2.4.3.2. Diğer Teşvikler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik yapılan düzenleme ve uygulanan teşviklere kurumsal açıdan bakıldığında bu konuda önemli bir uygulama da “OneStopShop”¹⁷⁵ uygulamasıdır. Örneğin Maymak Serbest Bölgesi OneStop Shop organizasyonu ile gelen yatırımcılara yardımcı amaçlayan bir hizmet merkezidir.¹⁷⁶

Yabancı Yatırımlar bünyesinde ve Maliye ve Ekonomi Bakanlığına bağlı olarak hizmet eden merkez, yatırım işlemlerini güncelleştirmek amacıyla reform önerileri hazırlar. Yatırımcılara bilgi, işbirliği imkanları sağlanması ve lisans alımında yardımcı olur. Yatırım desteği kontratın imzalanmasıyla bitmez. Aylık görüşmeler ile belli yabancı yatırımcıları genel problemler ve uygulamalardaki değişimler hakkında bilgilendirir. Kuruluş yöneticileri, yatırımcıların sorularını cevaplamaya ve hukuki, politik ve idari problemlerini çözmeye gayret sarf etmektedir.¹⁷⁷

Diğer yandan yerel paranın ve dövizin serbest dolaşımı, kar transferinde vergi ve sınırlamaların kaldırılması gibi uygulamalar da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekme gayreti içinde olan Kırgızistan’da etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Döviz ve kar transferinde herhangi bir yasak ya da kısıtlama mevcut değildir.¹⁷⁸

Kırgızistan, yabancı yatırımların teşvikinin yanı sıra bu yatırımların güvence altına alınmasını sağlayacak hukuki altyapıyı oluşturma ve geliştirme yolunda

¹⁷⁵ Ticari bilgi, tüm dünyada gerek kamu gerekse özel sektör kurum ve kuruluşlarınca merkezleştirilerek elektronik ortamda sunulmaya başlanmıştır. Bu paralelde yapılan çalışmalar "**One Stop Shop**" uygulamaları olarak adlandırılmaktadır (Gündüz, 2007). “One Stop Shop” İngilizce “tek bir kaynaktan, ulaşmak istediğiniz her türlü sonuç ve amaca ulaşmayı” anlatan bir deyimdir. Bir hizmet sürecinin tümünün tek bir müessese tarafınca üstlenilmesi anlamına gelir. Yatırımcı bir tek yere uğrar, bütün işlerini orada halleder. Bu nedenle özellikle yabancılar için yatırımlarda bürokrasiyi ortadan kaldıran, işlemleri çabuklaştıran, özel sektör mantalitesiyle yürütülen bu tür ajanslar ortaya çıkmıştır. Bunların klasik örneği İrlanda ve Singapur’da mevcuttur.

¹⁷⁶ Yaşar, Ayyıldız, s. 75.

¹⁷⁷ www.tika.gov.tr

¹⁷⁸ www.bisnis.doc.gov

çalışmalar yapmaktadır. Yerli veya yabancı her girişimciye toprak kiralayabilme imkanı verilmesi bunun göstergelerinden biridir. Ayrıca Kırgızistan Yabancı Yatırım Mevzuatı yabancı yatırımları kamulaştırma ve millileştirmeye karşı korumaktadır. Kamulaştırma durumunda yatırımcıların tazminat hakları mevcuttur.

Eşit muamele politikası, Kırgızistan'da faaliyet gösteren firmaların tamamıyla yabancı hisseye sahip ya da yerli ortaklara sahip olan firmalar ve yerli firmalar açısından ayırım yapılmaması prensibine dayanır. Her türdeki firmalar, özelleştirme programlarına katılabilecekleri gibi, Kırgız firmalarının hissedarları da olabilirler. Sadece bazı ekonomik aktivitelerin, örneğin kırsal alanlardaki gayrimenkul sahipliği, doğal kaynakların işletilmesi (madencilik, ormancılık) vb. Kırgız bir ortağın bulunması şartına veya bazı durumlarda Kırgız ortaklığın çoğunlukta olmasına bağlıdır.

Herhangi bir şirket, yerel ortağı olsun veya olmasın, ticari ya da sanayi işleri ile ilgili, ofis, ticarethane, fabrika vb amaçlar için kullanacağı her türlü konut, işyeri fabrika vb binayı satın alma hakkına sahiptir. Ancak bu tür satın almalarda, önceden izin alma gereği vardır.

Yabancı yatırımcılar, arazileri 49 yıllığına devlet ya da belediyeden kiralayabilirler. Ancak tarım arazileri 5 yıldan az olmamak üzere kiralanabilirsede asla yabancı kişi ya da kuruluşların malı olamazlar. Yine doğal kaynakların işletilmesi (madencilik, forestry) v.b. amacıyla yabancı şahıs ya da kuruluşların arazi satın almaları, Kırgız bir ortağın ya da ortakların çoğunlukta bulunması şartına bağlıdır.¹⁷⁹

2.4.4. Kırgızistan'da Şirketlerin Kurulması Süreci, Prosedürler ve Şirket Türleri

“Tek Pencere” prensibine göre Kırgızistan'da şirket açımı çok basitleştirilmiş olup, talep edilen belgelerin eksiksiz ve hatasız tesliminden sonra 3 işgünü içinde yapılması gerekmektedir (Uygulamada yaklaşık 10 gün).

¹⁷⁹ K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı. **Think Kyrgyz Republic**. Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi, Bişkek. 2007. s. 20-22.

Kırgızistan'da en yaygın şirket türü limited şirket (OsOO) olup (%95), en uygun olduğu düşünülmektedir. Yabancı şirketler, karar almalarında uzun olmasından ve prosedür çokluğundan şube ve temsilciliklerden kaçınarak direk yeni bir firma açmaktadırlar. (Yabancı şirketlerin temsilcilik ve şubeleri Kırgız Cumhuriyeti'nin tüzel kişileri değildir. Kırgız Cumhuriyeti mevzuatı şube ve temsilcilikler arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır. Temsilcilikler sadece yabancı tüzel kişiyi temsil ederler ve çıkarlarını korurlar, anlaşmaları ve diğer hukuksal işlemleri onların adına yaparlar. Şubeler ise temsilcilik fonksiyonu dâhil olmak üzere yabancı tüzel kişi fonksiyonlarının kısmını veya tümünü yerine getirirler)

Finans – kredi kuruluşları ve ticari olmayan şirketler dışındakiler Kayıt Birimlerine aşağıdaki dokümanları ibraz ederler;

-Kayıt Birimi tarafından onaylanan standart (tip) başvuru dilekçesi

-Tüzel kişinin oluşturulması hakkındaki kurucunun veya kurucuların kararı.

-Kurucu / kurucuların ve yöneticinin pasaport fotokopileri

-Tüzel Kişilerin, Şubelerin Devlet Kaydı Hakkında Kırgız Cumhuriyeti Kanunu'nda öngörülen diğer dokümanlar.

Üstte talep edilen belgelerin arasında en önemlisi *Tüzel kişinin oluşturulması hakkındaki kurucunun veya kurucuların kararıdır*. Söz konusu kararda kesinlikle yer alması gereken hususlar şunlardır:

-Kayıt olunan tüzel kişinin Kırgızca ve Rusça dilindeki adı;

-Şirketin resmi ikametgah adresi;

-Kurucu özel kişi için adı soyadı, ikametgah adresleri yer alan kurucu bilgileri, kurucu tüzel kişi için şirketin tam ismi, adresi;

-Oluşturulacak tüzel kişiliğin kuruluş sermayesi ve kuruluş sermayesindeki kurucuların payları;

-Mevzuatla öngörülen diğer bilgiler.

Tüzel kişinin oluşturulması hakkındaki kurucunun veya kurucuların karar'ında, kararda yer alan bilgiler ve kayıt için verilen diğer belgelerde yer alan bilgilerin doğruluğu onaylanır, kayıt anında kuruluş sermayesi ödeme düzenine uyulduğu ve mevzuatla belirtilen durumlarda şirketin açılışı ilgili Devlet Birimleri ve Yerel Yönetim Organları'ndan şirket açılışı konusu onaylandığını belirtilir.

* Limited şirketi asgari sermayesi 500 som (10,7 Dolar) olmalıdır.

Tüzel kişinin oluşturulması hakkındaki kurucunun veya kurucuların kararı, kurucu tarafından imzalanır, imza noterce tasdiklenir. Tüzel kişi yetkili temsilcisinin imzası tüzel kişinin mühürü veya noterce tasdiklenir.

Ayrıca, yabancı tüzel kişi şirket açma kararını ve tercümesini noterce tasdikler ve legalize eder.

Şirket açılış işlemlerinde verilen belgelerde küçük hata ve noksanlıklardan dolayı şirket kayıt olmadan belgelerin geri iade edildiği bilinmekte olup, şirket açma hizmetini veren şirketlerin hizmetinden istifade edilmesi olumlu görülmektedir. Söz konusu şirketlerin hizmet bedeli yaklaşık: kurucu yabancı şahıs ise 200-300\$, kurucu yabancı şirket ise 1000\$¹⁸⁰

Ayrıca, Kırgızistan'da aşağıda yer alan tanımlamalar çerçevesinde ticari ve ekonomik faaliyetler yürütülebilmektedir¹⁸¹;

Özel girişimcilik (iş faaliyeti); Genellikle patent denilen kişisel gelir vergisi mükellefiyeti benzeri bir uygulamadır.

KırgızTürk Ortaklığı: Kanun önünde diğer şirket türleri ile aynı hakları olan, aynı sorumlulukları taşıyan, ortaklık oranları % 1'den % 99'a kadar olabilen şirket türüdür.

Limited Şirket; Kurucu sayısı 1 kişiden 5 kişiye kadar olan sınırlı sorumlu şirkettir.

Anonim Şirket; Kapalı Anonim Şirket ve Açık Anonim Şirket olmak üzere iki türü mevcuttur;

Kapalı Anonim Şirket: Hisseleri sadece kurucular arasında dağıtılmış olan giriş, çıkış ve hisse devri izne tabi olan, minimum 5 kişi ile kurulan şirket türüdür.

Açık Anonim Şirket: Kurucu ve hissedarların sınırsız olduğu, çıkartılan hisse senetlerinin diğer kuruculardan izinsiz satılabildiği minimum 10 kişi ile kurulan şirket çeşididir.

-Temsilcilik.

-Şube.

¹⁸⁰ <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=1924&dil=TR&ulke=KIR>, (18.03.2012.)

¹⁸¹ T.C. Bışkek Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği web sitesinden daha detaylı bilgiler alınabilir, (<http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=1924&dil=TR&ulke=KIR>).

Tablo 17: Kırgızistan’da Şirketlerin Kurulması Süreci, Prosedürler

Gösterge	Kırgızistan	Orta Asya ve Avrupa
Prosedür Sayısı	2	6
Süre (gün)	10	16
Maliyet (Kişi başına düşen gelirlerinin%)	3,5	8,3
Asgari ödenmiş sermaye (kişi başına brüt gelirin%)	0,0	10,0

Sıralama konusu	“Doing Business” Sıralaması 2011
İş Kurma	14
Yapı Ruhsatı Alma	43
Mülkiyet Kaydı	17
Kredi Alma	15
Yatırımcının Korunması	12
Vergi Ödeme	150
Sınır Ötesi Ticaret	156
Sözleşmelerin Uygulanması	54
İş Kapatma	138

Kaynak: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/kyrgyzrepublic#startingabusiness>, Erişim Tarihi (20.03.12).

2.4.5. Kırgızistan’da Yabancı Yatırımların Özendirilmesinde Serbest Bölgelerin Rolü

Kırgız Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığa kavuştuktan sonra piyasa ekonomisine yönelik reformlar yapmaya başlamıştır.

Bu reformların kabul edilmesinde Kırgızistan, Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında önde gelenlerdendir. Kırgızistan Sovyetler Birliği ülkeleri arasından 1993 yılında ilk olarak milli para biriminin kabul etmiştir, yine Sovyetler Birliği ülkeleri arasında ilk olarak 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur. Bunların yanı

sıra Sovyetler Birliđi ÷lkeleri içinden 1998 yılında ilk olarak toprağı özel m÷lkiyete vermiştir. Ancak özelleştirmenin hızlı ve geniş kapsamlı yapılması bir açıdan olumsuz etkilerin oluşmasına yol açmıştır ve özelleştirme sırasında büyük fabrikalar özel m÷lkiyete geçince binlerce kiři işsiz kalmıştır, fabrika içinde bulunan makineler ise yurtdışına çok düşük fiyatlarla satılmıştır. Buna ek olarak bu reformların gerçekleşmesi bazı sebeplerden dolayı aksamaktadır, çünkü Kırgızistan’da Sovyetler sonrası komunizm anlayışı hala devam etmekte. Genel olarak değerlendirdiğimizde yapılan bu reformlar Kırgızistan’ın ekonomik kalkınması için uzun vadede yararlı olacağını dūřunuyorum.

Özellikle yabancı ÷lkelerin tecrübesi gösterdiği gibi, Serbest Ekonomi Bölgeleinin buldukları ÷lkelerin ekonomilerinde çok önemli rol oynadığını ve bu ÷lkelere büyük katkılar sağlamaya devam edeceğini göstermektedir. Bugünkü ‘Asya Kaplanları’ denilen ÷lkeler elde ettikleri ekonomik başarılar buna en iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıda sayılan reformlarla birlikte Kırgızistan’a yabancı sermaye ve teknoloji girişini kolaylaştırmak amacıyla 16 Aralık 1992 tarihli “Serbest Ekonomi Bölgeleeri Hakkında Kanun” ile Kırgızistan’da serbest Bölgeleeri kurulması kararlaştırılmıştır.

2010 yılı itibariyle Kırgızistan’da 4 adet Serbest Ekonomi Bölgesi faaliyette bulunmaktadır. Bunlar; Biřkek, Narın, Karakol ve Maymak Serbest Ekonomi Bölgeleeridir. 8 adet daha Serbest Ekonomi Bölgesi’nin kurulması dūřünülmekle beraber halen kuruluş çalışmaları devam etmektedir. Bu ekonomi serbest bölgeleeri aşağıda kısaca incelemeye çalışırız.

2.4.6. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları ve Dezavantajları

Kırgızistan yabancı yatırım çekmeyi birinci öncelik olarak görmektedir. Ancak ÷lkeye yabancı yatırım gelmesi için doğal olarak ciddi iktisadi ve idari reformlar yapılması şarttır. Bu bağlamda Kırgızistan yabancı yatırım çekmede hangi avantajlara ve dezavantajlara sahip olduğunu incelemeye çalışacağız.

2.4.6.1. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Avantajları

Kırgızistan’ın yabancı yatırımcı çekmedeki görece üstünlüğü başlıca şu avantajları içermektedir; düşük iş maliyetleri, eğitilmiş işgücü, devlet otoritelerine direkt ulaşım, zengin yeraltı kaynakları ve madenler, inşaat, sanayi ve enerji ve tekstil sektörlerindeki yatırım fırsatları.

2.4.6.1.1. Kırgızistan’ın Yeraltı Kaynaklarının Zenginliği

Kırgızistan, değerli maden kaynaklarına sahip bir ülke. Bağımsızlık öncesi dönemde altın, kömür, uranyum Kırgız Cumhuriyeti’nin madencilik sektörüne damgasını vurmuştur. Özellikle altın, hem bolca üretilen, hem de ihraç edilen bir maden. Altın, Kırgızistan yeraltı kaynakları arasında en önemlisi diyebiliriz. Kırgızistan’da yaklaşık 120 altın yatağı vardır, ancak altın üretimi çok fazla sermaye yatırımları istediği için bunların sadece birkaç yatağında altın üretimi yapılmaktadır. Diğer incelenen altın yatakları yatırımlar beklemektedir. Bugün Kırgızistan’da hâlihazırda işletilen madenler Kumtor, Makmal, Solton Sarı’dır. Bunların en büyük altın madeni “Kumtor” isimli şirket, bu kuruluşun yıllık altın üretimi 15-20 tondur. Tahmini hesaplara göre Kumtor altın madeninde 400 ton altın vardır. 1997 yılında Kumtor altın madeninin faaliyete geçmesiyle altın üretimi toplam sanayi üretiminin %41’ine ulaşmıştır. 2007 yılı sonunda yapılan rezerv tespitiyle Kumtor altın madeninin 2014 yılına kadar faaliyetine devam etmesi öngörülmektedir. Altın ihracatının ülke ekonomisine hayli önemli bir katkısı vardır. Bu konuda “Kırgızaltın” isimli kamu kuruluşu en büyük söz sahibidir. Altın üretiminde Kırgızistan Eski Sovyetler birliği ülkeleri arasında Rusya ve Özbekistan’dan sonra üçüncü sırada yer alıyor.

Ülkede ayrıca uranyum ve antimuan madenleri ve taş kömürü de vardır. Kömür rezervlerinin hacmi 2,5 milyar ton olarak hesaplanmıştır. Özellikle, kuzey Kırgızistan’daki “Karakeçe” kömür havzasından yılda 1 milyon tona yakın kömür çıkartılabileceği umuluyor.

Petrol ve doğalgaz konusunda, doğa Kırgızistan’a pek cömert davranmamış. Ülkede az da olsa, küçük çaplı bir petrol üretimi vardır. Ama doğalgazın tamamı

Özbekistan'dan ithal ediliyor. Buna karşılık hidroelektrik üretim imkânları daha zengin. Kırgızistan, Kazakistan'a elektrik satıyor, karşılığında petrol alıyor.

Çok büyük miktarlarda olmasa da Kırgızistan'da yeraltı kaynakları mevcuttur ve bu yataklar Kırgızistan'a yatırım yapacak olan yatırımcılar için bir avantaj olarak gösterilebilir.

2.4.6.1.2. Ülkenin de İçinde Bulunduğu Orta Asya Pazarının Büyüklüğü

Günümüzde ülkeler arasında ekonomik ve siyasal sınırlar etkisini kaybetmeye başlamıştır, malhizmet ve insan trafiği daha hareketli hale gelmiştir, herkesin her yerde olan biten her şeyden anında haberdar olabildiği ve rekabetin gittikçe arttığı bir dünyada yaşamaktayız. Bu gelişmeler ışığında, ülkeler küresel rekabete dayanabilmek için, Avrupa Birliği örneği gibi bölgesel birlikleri oluşturmaya çaba göstermektedirler. Orta Asya bölgesinde de bir ekonomik iş birliği kurulması son yıllarda konuşulmaya başlamıştır.

Orta Asya bölgesinde bulunan beş ülkenin toplam nüfusu 70 milyon insan civarındadır. Bölgenin çoğu ülkeler arasında vizesiz giriş çıkışların yanı sıra gümrük işlemleri de oldukça kolaylaştırılmıştır. Başka bir deyişle Orta Asya ülkeler arasında malhizmet ve insan trafiği oldukça serbest hale gelmiştir.

Ancak bir pazarın büyüklüğü sadece nüfus ile ölçmek yanlış olur, pazarın büyüklüğü insanların gelir seviyesi ve satın alma gücünü de değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Orta Asya ülkelerinde kişi başına düşen milli gelir aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 18: Orta Asya Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Ülke	GSYİH (Satın alma Gücü Paritesi) Milyar \$ (2011)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir \$ (2011)
Kazakistan	216,4	13 000
Türkmenistan	41,51	7 500
Özbekistan	94,04	3 300
Kırgızistan	13,1	2 400
Tacikistan	16,01	2 000

Kaynak: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_cas.html, Erişim Tarihi (24.03.2012)

Kırgızistan bu beş ülkenin arasında ekonomik yönden en zayıf ülke olduğunu görüyoruz. Kırgızistan'da son 7 yıl içinde iki devrim gerçekleşmiştir ve bu politik istikrarsızlıktan dolayı ülke ekonomisi büyük ölçüde zarar görmüştür, ancak bu devrimler sonucunda iktidara gelen yeni nesil siyasetçiler, yeni düşünceler getirerek yabancı yatırımcılar için diğer komşu ülkelere kıyasla uygun şartlar sunmuştur.

Orta Asya'nın tam göbeğinde yer alan Kırgızistan'ın neredeyse tüm bölge ülkeleri ile sınırı vardır, bu da Kırgızistan'da yatırım yapan firmalar için bir avantaj olarak gösterilebilir, Kırgızistan'da üretim yapan bir firma ürünlerini tüm bölge ülkelerine kolayca satabilmektedir. Başka bir deyişle, Kırgızistan'da üretim yapan bir şirket Orta Asya pazarının tüm kapasitesini kullanabilir, 70 milyon insanın ihtiyaçlarını giderebilir.

2.4.6.1.3. Kırgızistan'ın Eğitimli, Deneyimli ve Nitelikli İşgücüne Sahip Olması

Bir ülkeye yabancı yatırım çekebilmek için bilindiği gibi sadece ülkede yapılan yasal düzenlemeler veya iktisadi serbestleşmeyle yeterli kalmayıp, bunun yanı sıra ülkede nitelikli ve eğitimli iş gücünün olması şarttır. Yukarıda belirtilen yapısal değişiklikleri etkin kılacak, insan sermayesinin oluşturulması ile söz konusu ülke, yatırımcılar için daha çekici hale gelir.

Sovyet döneminde disiplinin ve üretim düzeyinin düşük olmasına rağmen Kırgızistan işgücü, iyi öğrenim görmüş ve iyi eğitilmiş sayılabilecek derecede ekonomik, bilimsel, teknik, insani, sosyal ve entelektüel potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir. Yüksek eğitim standardı alan bir nüfus yapısında da nispeten vasıflı ve mesleki eğitimi olan yapıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan araştırmalara göre Kırgızistan'da nüfusun okuma yazma oranı %99'dur. Gerçi bu durumun adeta tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni de kapsayan Rus'un Kırgız'dan, Kırgız'ın Kazak'tan veya Kazak'ın Ukraynalı'dan farkı olmayan yarı işçi, yarı profesyonel veya yarı entelektüel olduğu bir benzerliğe sahip olduğu buna da "komünist benzerlik"de denildiği belirtilmektedir.¹⁸²

¹⁸² T. Koichuev, **Kırgızistan Geleceğe Giden Yol**, Avrasya Etüdleri, 1996, s.26

Kırgız halkının eğitim düzeyinin yüksek olduğu ileri sürülmesine rağmen önemli olan günümüz ekonomik koşullarına cevap verebilecek vasıflara sahip olan işgücünü bulundurmamak gereğidir. Çünkü geçmişin bilimsel ve teknik eğitim düzeyi çağın gereklerine cevap veremeyen atıl bir kapasiteyi içermiş olduğu unutulmaması gerekmektedir.

Kırgızistan halkının önemli bir kısmı bağımsızlık öncesi tarımsal faaliyetler ile uğraşmakta ve yüksek nitelik gerektiren işler ile devlet teşkilatındaki önemli görevlerde Rus ve Slav kökenli olanlar görev yapmakta idiler. Ancak, bağımsızlık sonrasında 1990'lı yılların başından itibaren artan Kırgız milliyetçiliğinden dolayı Rus ve Slav etnik gruplarına mensup yüksek nitelikli insanlar Kırgızistan'dan toplu göç etmeye başlamışlardır.¹⁸³ Bir açıdan bu durum beraberinde bazı sıkıntılar getirirse de, genel anlamda Kırgız kökenli işçiler idare, bilim ve sağlık hizmetlerinin başına gelmeye başlamıştır, Sovyet zamanında ise bu mümkün değildi.

Kırgızistan bağımsızlığın kazandıktan sonra insan sermayesine yatırımda bulunmuştur. Başarılı öğrencileri yurtdışına göndererek, yeni nesil nitelikli yöneticilerin yetişmesini sağlamıştır. Yurtdışında eğitim alan öğrencilerin büyük bir kısmı Türkiye'nin yüksek okullarında okumuştur ve okumaktadırlar. Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da eğitim gören öğrenciler de az değildir. Ülkelerine geri dönen uzmanlar, ülkenin iş gücü potansiyelini arttırmakta ve 90'lardan sonraki Rus göçü ile beraberinde giden nitelikli işgücünün yerin doldurmaktadırlar.

2.4.6.1.4. Kırgızistan'da İşgücü Maliyetlerinin Yabancı Yatırımlar İçin Çok Uygun Olması

Kırgızistan'ın işgücü piyasasının önemli özelliği işgücü fazlalığıdır, bu da yüksek doğum oranından kaynaklanmaktadır. Kırgız Milli İstatistik Komitesi tarafından Son 6 yılda gözlemlenen araştırmaya dayanarak, işgücü arzı, işgücüne olan talebe göre %32 fazladır. Bilindiği gibi arz fazla olunca fiyatlar düşer, dolayısıyla Kırgızistan'da iş gücü ücretleri oldukça düşüktür. Yabancı yatırımcılar

¹⁸³ C.Namazie, & Sanfey, P. **Happiness in Transition: the Case of Kyrgyzstan**, London School of Economics, Discussion Paper No: DARP 40, 1999, s. 14

için düşük işgücü ücretleri bir avantaj olarak gösterilebilir. Tam olarak Kırgızistan’da işçi ücretlerin ne düzeyde olduğunu aşağıda verilen tabloda görebilmekteyiz.

Tablo 19: Kırgızistan’da Sektörlere Göre İşçilerin Ortalama Aylık Ücretleri (2010)

Sektörler	ABD Doları
Tarım	95
Madencilik	171
Enerji	232
İnşaat	174
Otelcilik	144
Ulaşım	260
Finansal Faaliyetler	408
Emlak	183
Kamu Yönetim	204
Eğitim	87
Sağlık	92
Ortalama İşçi Aylık Ücretleri	156

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

2.4.6.2. Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Dezavantajları

Yabancı yatırımcılar için elverişli yatırım imkânları sunmak Kırgızistan’ın önemli yatırım politikasıdır. Dolayısıyla, eğer Kırgızistan yabancı yatırım çekmek istiyorsa, bunun için öncelikle girişimcilerin karşılaştıkları ve makro uygulamalarla aşılabilecek sorunların ortadan kaldırılması gerekir.

Kırgızistan’da yabancı yatırımcıları ürküten bir takım önemli sorunlar vardır. Kırgızistan’da yabancı yatırımcıların karşılaşılabilecek olası sorunlar başlıca şu şekilde sıralanabilir:

- Coğrafik Yerleşim Olanaklarının Kısıtlı Olması
- Altyapı Yetersizliği
- Ülkede hala yaygın olan yolsuzluk ve bürokrasi sorunu

d) Makroekonomik ve Politik koşullarının Dengesizliği

Kırgızistan'da yabancı yatırım olanakları kısıtlayan bu etkenler aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

2.4.6.2.1. Coğrafi Yerleşim Olanaklarının Kısıtlı Olması

Kırgızistan Cumhuriyeti kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, güneybatıda Özbekistan, güneyde Tacikistan, güneydoğuda Tanrı dağlarının bir parçası olan Kakşaaltoo sıradağları ve Çin (Doğu Türkistan) ile sınırları bulunan 198.500 km² yüzölçüme sahip Tanrı Dağları ve Pamir Dağlarının karlı ve buzlu eteklerinde kuşlanmış şiddetli depremlerin olduğu bir ülkedir. (Sınırlarının toplam uzunluğu 3,878 km olan ülkenin; Çin ile 858 km, Kazakistan ile 1,051 km, Tacikistan ile 870 km, Özbekistan ile 1,099 km sınırı vardır.)

Kırgızistan doğudan batıya 900 km, kuzeyden güneye 410 km uzunluğundadır ve ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 2.750 m.dir. Genellikle dağlık bir arazi yapısına sahip olan Kırgızistan'ın 3/ 4'ünün ortalama yüksekliği 1500 metrenin üzerindedir. Bu sahaların büyük bir kısmı yılın 6 ayında kar ve buzlarla kaplıdır.¹⁸⁴

Kırgızistan'ın dağlık bir coğrafi yapıya sahip olması ekonomik yönden bir takım sorunları ortaya koymaktadır. Ayrıca dağlık arazide bir tesis kurmak, yatırımcılar için ek maliyetleri beraberinde getirir. Kırgızistan'ın dağlık olmasının yanı sıra, bu dağlık bölgelerde kışın çok soğuk geçmesi ve uzun sürmesi yatırımcılar için bazı sorunlar getirebilmektedir. Bu yüzden Kırgızistan'da yatırım yapan bir firma bu koşulları da göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Kırgızistan denize çıkışı olmayan bir ülke, dünyanın büyük limanlarına da çok uzak mesafededir. Üretim yapmak için yurt dışından ithal edilen malların taşıma maliyetleri oldukça yüksektir, bu da Kırgızistan'a yatırım yapacak yatırımcılar açısından bir dezavantajdır.

¹⁸⁴ www.odci.gov

2.4.6.2.2. Altyapı Yetersizliği Yolların Kötü Durumda Olması

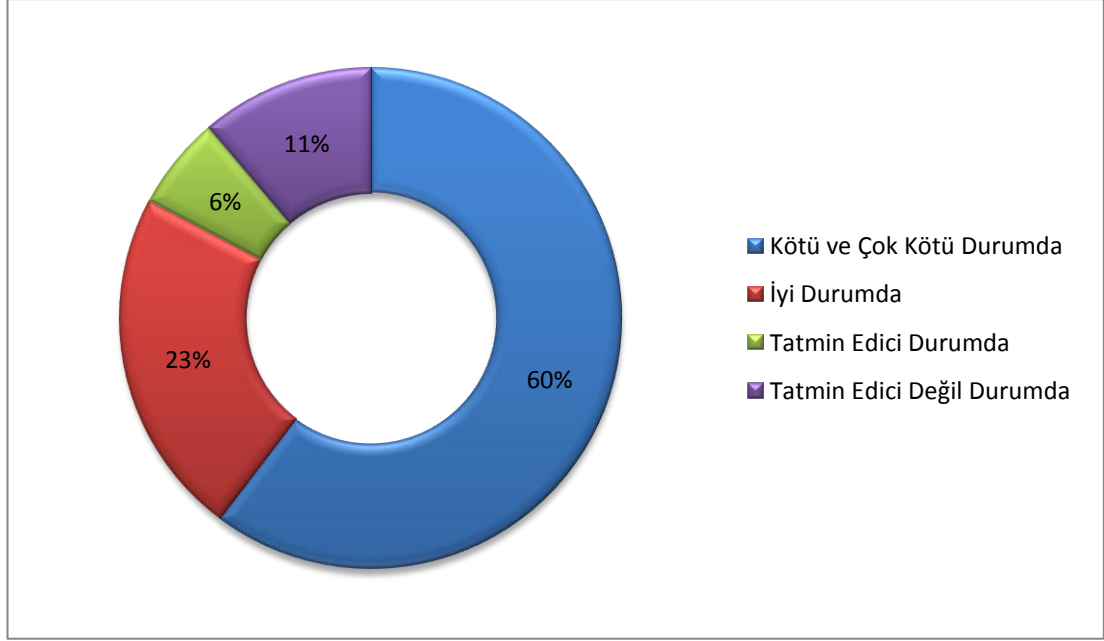
Bir ülkenin özellikle ekonomik büyümesi, kalkınması ve yabancı yatırımları çekebilmesi açısından önemli olduğu kabul edilen temel unsurlardan biri altyapıdır. Kapsamı son derece geniş olan bu hizmetler, kendi içerisinde alt sektörlerden oluşmaktadır. Bizim araştırmada Kırgızistan'daki kara ve demir yolların genel durumun ve avantaj ve dezavantajların incelemeye çalışacağız.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'ın altyapısı en üst düzeyde idi, kara ve demir yolların durumu sürekli kontrol edilip, zamanında onarım ve düzeltme işleri yapılmaktaydı. Sovyetlerin dağılmasıyla ve Kırgızistan, bağımsızlığın kazandığından bu yana altyapı, onun içinde kara yolların kötü durumu ülkenin büyük sorunları haline gelmiştir. 1991'den 2000'li yıllara kadar altyapı onarım ve düzeltme işlerine devlet tarafından bölünen paranın miktarı çok düşüktü, bu nedenle Kırgızistan'ın altyapısı gün geçtikçe kötüleşmekteydi. Ayrıca, yol yapım makineleri bozularak kullanılamaz hale gelince, kırsal kesimlerde daha çok el emeği kullanılmaya başlanmıştır. Tüm bu yıllar boyunca doğru düzgün yol onarımı gerçekleşmeyince, Kırgızistan'da her yıl 200 km asfalt yolu kullanılamaz hale gelmişti. Böylece Kırgızistan'da 1991-2005 dönemi arasında yaklaşık 1000 km yol tamamen bozulmuştu.

Bilindiği gibi ülkedeki altyapı ve onun içinde kara ve demir yollarının durumu ülkenin ekonomik gelişmesini doğrudan etkileyebilmektedir. Oldukça geniş bir pazara sahip olan Orta Asya pazarına çıkabilmek için, uluslararası yolların durumu iyi olması şarttır. Dolayısıyla iç ve bölgesel yol koridorlarının korunması ve geliştirilmesi Kırgız Hükümet'inin önceliklerinden olması gerekmektedir.

1996 yılında Kırgız Hükümeti yol onarımı için yatırımlar çekmeye başlamıştır. Stratejik önem taşıyan, ülkenin kuzeyi ile güneyin bağlayan 640 km uzunluğundaki Bişkek-Oş yolunun rekonstrüksiyonu başlatılmış ve 2004 yılında bu yolun rekonstrüksiyonu tamamlanmıştır. 2010 yılında Kırgızistan'ı Çin ile bağlayan Bişkek-Narın-Torugart yolunun rekonstrüksiyonu başlatılmıştır ve Kırgız Cumhuriyeti Ulaşım bakanlığının verilerine göre 2015 yılında tamamlanacaktır. Bu yolun uzunluğu 400 km olup, bu projenin Suudi Arabistan, Asya Kalkınma Bankası ve Çin Eksimbank'ın yatırımlarıyla gerçekleştirilecektir.

Şekil 22:Kırgızistan’da Yolların Durumu

Kaynak: “Kırgız Cumhuriyeti Ulaşım Bakanlığı”nın Resmi İnternet Sayfasından Alınmıştır;http://www.mtk.gov.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=69&Itemid=77

2.4.6.2.3. Ülkede Hala Yaygın Olan Yolsuzluk Ve Bürokrasi Sorunu

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kırgızistan’ın önüne önemli sorunlar çıkmaya başlamıştır, son yılların en büyük sorunların biri de yolsuzluk ve rüşvetin hızla artması olmuştur.

Sosyalist sistem altında daha uzun süre kalan ülkelerde yolsuzluk düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Çünkü Sosyalist sistem demokratik kurumların gelişmesini engellemiş, ekonomideki devlet müdahalesi anlayışını yerleştirmiştir. Yolsuzluk fırsatlarını arttıran, denetim imkânlarını kısıtlayan bu gelenek Sosyalist sistem altında daha uzun süre kalan ülkelerde alternatif kurumların daha yavaş gelişmesine neden olmuş, yolsuzluğu arttırmıştır. Ayrıca, geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte bu ülkelerde ciddi bir refah kaybı yaşanmış, bürokratların maaşları asgari geçim seviyesinin altına düşmüş hatta maaşlar aylarca

ödenememiştir. Bu ortamda bürokratlar yolsuzluğa daha fazla eğilimli hale gelmişlerdir.¹⁸⁵

Yeni bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan gibi ülkelerde, hükümetler devlet mekanizmasının alt birimlerin yeterince kontrol edemediği durumlarda yolsuzluk düzeyleri son derece yüksek olabilmektedir.

Yolsuzluğa zemin tanıyan faaliyetler genellikle şunlardır: düzenleyici kısıtlamalar ve izin belgeleri, arazi tahsisi ve benzeri resmi kararlar, kamuca sağlanan mal ve hizmetlere ulaşma, kamu yatırımları, vergi düzenlemeleri, teşvikler vb. faaliyetlerdir. Bunun yanında Kırgızistan'da günlük hayatta, özellikle eğitim, sağlık ve finansal sektörlerde yaşanan rüşvet olayları da yaygındır.

Yolsuzluğun yanı sıra Kırgızistan'da kayıt dışı ekonomi denilen bir diğer büyük sorun mevcuttur, Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verilerine göre 2007 yılında ülkede kayıt dışı ekonominin boyutu 26 milyar dolar olarak hesaplanmıştır, bağımsız araştırmalara göre Kırgızistan'da kayıt dışı ekonomisi GSYİMH'nın yarısından daha fazla olduğunu söylemektedirler.

Kırgızistan'da yolsuzluk düzeyi oldukça yüksek olup, Uluslararası Şeffaflık 2011, Yolsuzluk Algılama Endeksi (Transparency International, 2011 Corruption Perceptions Index) sıralamasına göre Kırgızistan 182 ülke arasından 164'ncü sırada yer almaktadır. Kırgızistan'ın bu sıralamanın aşağılarında yer alması yatırımcıları kararsızlığa sokabilmektedir. Aşağıdaki haritada görüldüğü gibi çoğu gelişmekte olan ülkelerin sıralamada yerleri düşüktür.

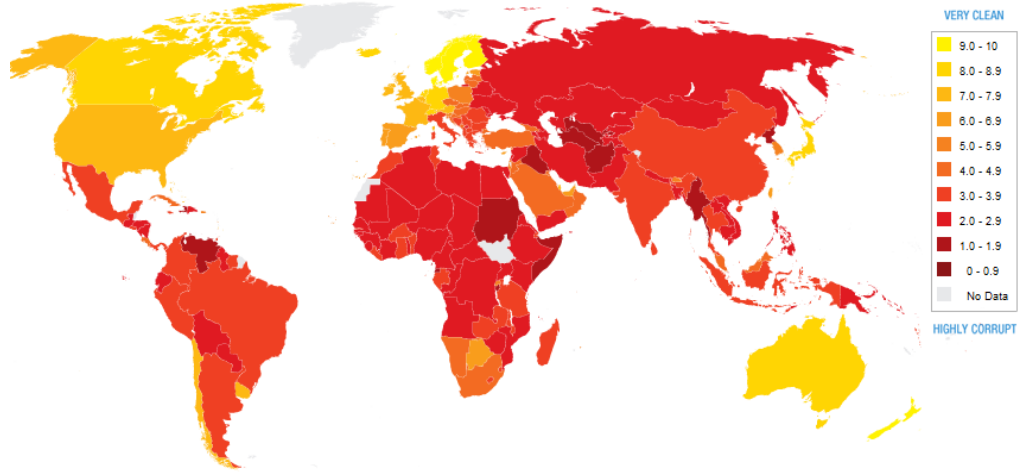
Dünyanın farklı ülkelerinde her bir ülke için yapılmış farklı yolsuzluk algılama anketlerine göre düzenlenen Yolsuzluk Algılama indekse dâhil olan her bir ülkede 8 bağımsız kurum tarafından o ülke iş dünyası, ülke analistleri ve halk arasında yapılan 16 farklı anketin sonuçlarını birleştiren bir endekstir. Bir ülkenin bu ankette yer alabilmesi için o ülkede bağımsız kuruluşlar tarafından en az üç anket yapılmış olması gerekir. Yolsuzluk seviyesinin 0 (Yolsuzluğa Batmış) ile 10 (Temiz) arasında değerlendirildiği bu indekse göre geçiş ekonomileri içerisinde Avrupa ülkeleri genellikle en iyi durumda iken eski SSCB ülkeleri ise en gerilerde yer almaktadır.

¹⁸⁵ Harun Bal **Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Ve Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği** makalesi, Çukurova Ve Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, s. 178

Dünyada 2011 yılında yolsuzluk oranı en düşük ülke Yeni Zelanda olmuştur, topladığı puan ise 9,5. Yolsuzluk oranı en yüksek ülke ise Somali topladığı puan 1.

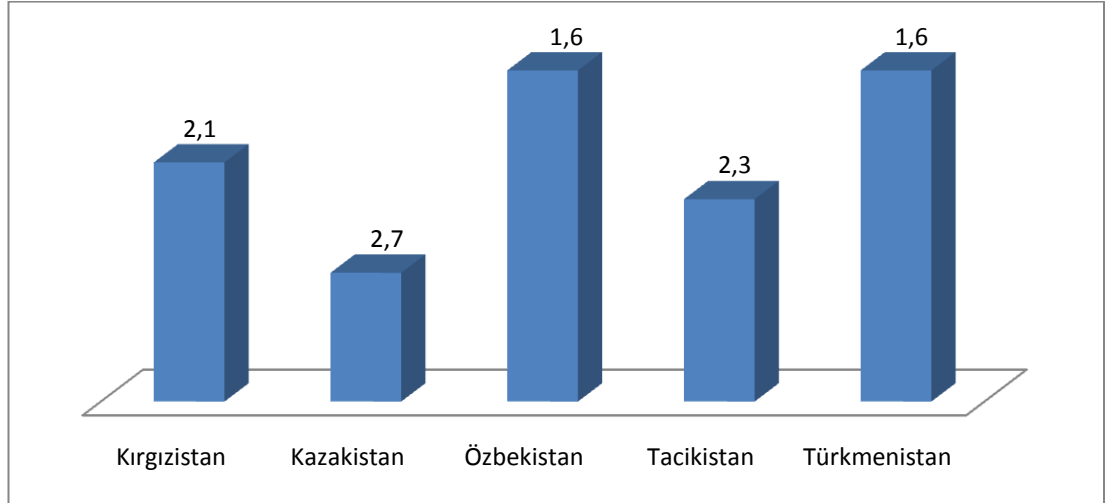
Aşağıdaki haritada, yolsuzluk oranı yüksek ülkeler kırmızı ve koyu kırmızıyla boyanırken, yolsuzluk oranı düşük ülkeler sarı ve açık sarıya boyanmıştır.

Şekil 23: Dünyada Yolsuzluk Düzeyi

Kaynak: Transparency International, 2011 Corruption Perceptions Index.

Şekil 24: Orta Asya Ülkelerinde Yolsuzluk Düzeyi

Kaynak: Transparency International, 2011 Corruption Perceptions Index verilerinden yararlanarak kendim tarafından hazırlanmıştır.

Orta Asya ülkelerine baktığımız zaman, genel olarak yolsuzluk oranı yüksektir, bölgede yolsuzluk oranı en yüksek ülkeler Özbekistan ve

Türkmenistan'dır. Bölgede yolsuzluk oranı en düşük ülke ise Kazakistan. Kırgızistan "Transparency International, 2011" sıralamasında 2,1 puan toplayarak Orta Asya'da 5 ülke içinden üçüncü sırada yer almaktadır.

Kırgız yetkilileri, ülkede yolsuzluğun varlığını kabul etmektedirler. Yolsuzluğun yaygın olması, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar açısından bir dezavantajdır. 2012 yılında Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilen Almazbek Atambaev, yolsuzlukla acımasızca mücadele edeceğini açıkladı.

Bir diğer sorun ise, Kırgızistan'da bürokrasinin yaygın olmasıdır. Aslında "bürokrasi ve yolsuzluk ikilisi" her zaman birlikte hareket ederler, evrak işlemlerini hızlandırmak için vatandaşlar tarafından verilen rüşvet, yolsuzluğun oluşmasına sebep olabilmektedir.

Bugün, ekonomik ve politik anlamda verimliliği ve şeffaflığı geliştirmek, idari reformları gerçekleştirmek Kırgızistan yönetimin başlıca görevleridir. Daha iyi bir yönetim sistemi olmadan yolsuzluk ve bürokrasiyle mücadele etmeden, ekonomik büyümeden ve yoksulluğun azaltılmasından bahsetmek çok zordur.

2.4.6.2.4. Makroekonomik ve Politik Koşullarının Dengesizliği

Kırgızistan'ın bağımsızlığın kazandığı günden beri yaklaşık 20 sene geçse de, ülkede sağlam bir ekonomi kurulmamıştır, bunun birkaç sebebi vardır. Bu sebeplerden en önemlisi de son yıllarda arda arda gerçekleşen iki devrim olmuştur.

24 Mart 2005 ve 7 Nisan 2010 sonrasındaki dönemi, Kırgızistan için makroekonomik bütün göstergelerin düştüğü bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Bunun en büyük nedeni hiç şüphesiz siyasi alandaki gelişmeler ve bu gelişmelerin ekonomiyi, zar zor ayakta durmaya çalışan ve bir şekilde üretim yapmayı başaran sektörleri doğrudan etkilemesidir. Bundan dolayıdır ki düşüşün sınırları da tam olarak belirlenmemiştir. Ülke içerisindeki siyasi durum istikrara kavuşmadıkça ülke ekonomisi, belirsizliğini devam ettirecektir. Bölgedeki durum göz önünde bulundurulduğunda söz konusu risklerin gittikçe arttığını görüyoruz.

2010 yılının Haziran ayında ülkenin güneyinde yaşanan Kırgız-Özbek çatışması, ekonomik dengeleri alt üst etmiş, zaten az gelişmiş yeniden üretim sistemi

tamamen bozmuş, güney bölgelerde ve genel olarak ülkenin tamamında ekonominin gerilemesine sebep olmuştur.

Bir başka sorun da yeni gelen hükümetin belli ve açık ekonomik programa sahip olmamasıdır. Ancak 2012 yılı itibariyle yeni hükümet, Kırgızistan ekonomisini yatırımcılar için daha çekici hale gelmesi için bir takım reformlar yapmayı düşünmektedir, hatta bu reformların bazıları parlamentoya sunulmuştur.

Bu son gelişmeler ışığında, Kırgızistan'da makroekonomik ve politik durum yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır, uzmanların görüşlerine göre eğer bu istikrar devam ederse, ülkeye yabancı yatırımcılar yeni yatırımlarda bulunacağı öngörülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA ENERJİ SEKTÖRÜNÜN GENEL DURUMU VE YAPISAL ANALİZİ

Kırgızistan kendi enerji ihtiyaçlarını sağlayabilecek kadar enerji potansiyeline sahip bir ülkedir. Özellikle ülkede bulunan su (hidro), güneş, rüzgâr, jeotermal ve biokütle enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları bu potansiyelin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede hidro enerji potansiyeli çok büyüktür, uzmanların araştırmalarına göre Kırgızistan'da hidro enerjisi potansiyeli 142 milyar KW/Saattir, günümüzde ise bu potansiyeli sadece % 10 kullanılmaktadır.

Enerji sektörü, Kırgızistan ekonomisinin temel sektörlerinden biri olup, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan da Kırgızistan için büyük önem taşır. Özellikle elektrik enerjisi, ekonominin her sektöründe herhangi bir işin yürütülmesi için olmazsa olmazdır. Elektro enerji sisteminde aksamalar, sanayi sektörünü büyük ölçüde etkiler ve üretimin hacminin azalmasına veya tamamen durmasına sebep olur. Sanayi sektörü ekonomik kayıplara uğrar ve böylece karlar düşer ve milli gelirin de azalmasına yol açar. Elektro enerji kesintileri sadece ekonomik açıdan değil, bunun yanı sıra vatandaşların boş zaman geçirmelerinde sıkıntı yaratarak, her insana gerekli olan dinlenme, eğitim alma, çalışma imkânlarını kısıtlar ve genel olarak insan gelişimine engel olabilmektedir.

Ülke ve ülke vatandaşları için vazgeçilmez ve büyük stratejik önem taşıyan elektro enerjisi için, ilgili bütün tarafların fikirleri dikkate alınarak, hükümetin net planlanmış ve herkesçe kabul edilmiş bir enerji politikası olması gerekmektedir. Günümüzde zor durumda olan Kırgız ekonomisini, enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırımlar çekerek canlandırmak mümkün olabilmektedir.

Bu bölümde Kırgızistan'ın enerji sektörü incelenecektir, ayrıca Kırgızistan'da enerji sektöründeki yatırım olanakları, gerekçeleri ve Kırgızistan enerji sektöründe faaliyette bulunan bazı enerji şirketlerinin finansal ve ekonomik analizi yapılacaktır.

3.1. KIRGIZİSTAN'DA ENERJİ SEKTÖRÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ VE MEVCUT ENERJİ REZERVLERİNİN POTANSİYELİ

3.1.1. Kırgızistan'da Enerji Sektörünün Tarihi Gelişimi

Kırgızistan'ın enerji sektörün tarihsel gelişimini ikiye ayırarak incelemek mümkündür; birincisi yakıt enerji kaynaklarının tarihsel gelişimi ve hidro enerji kaynaklarının tarihsel gelişimi.

Kırgızistan'da yakıt enerji kaynaklarının gelişimi başka sanayi dallarına göre daha erken gelişmeye başlamıştır. İlk kömür madenleri daha 19. yüzyılın sonlarında ülkenin güneyindeki Sülüktü ve Kızıl Kıya şehirlerinde işletilmeye başlamıştır. 1910 yılında Kök Cangak şehrinde kömür madeni açılmıştır, 1916 yılında ise Taş Kömür şehrinde kömür madeni faaliyete geçmiştir. Bu yıllarda Kırgızistan, Orta Asya bölgesinde kömür üretiminde birinci sıradaydı. 1913 yılında toplam Orta Asya kömür üretiminin %70'i Kırgızistan'da üretilmekteydi.

Kırgızistan'da petrol arama faaliyetleri 1900 yılından itibaren başlamıştır ve o yıllarda Kırgızistan'ın toplam yıllık petrol üretimi 65 ton iken, 1913 yılına gelindiğinde yıllık petrol üretimi 3000 ton olmuştur. O yıllarda Kırgızistan'ın sanayi sektöründe yakıt enerji sektörünün payı %50-60 civarındaydı.

Kırgızistan'a Sovyetler Birliğinin gelmesiyle enerji sektörüne büyük yatırımlar yapılamaya başlamıştır, dolayısıyla kömür, petrol ve doğal gaz üretimi oldukça artmıştır. Sovyetler Birliğin sanayileşme programıyla beraber Kırgızistan'da da sanayi, onun içinde enerji sektörü hızla gelişmiştir. 1970'li yıllarda Kırgızistan'da yıllık kömür üretimi 4,5 milyon ton civarındaydı bu da kendi talebini fazlasıyla karşılamaktaydı demektir.

Kırgızistan, bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkenin başka sanayi dallarında olduğu gibi, enerji sektöründe de kriz yaşanmıştı. Örneğin; 2000 yılında Kırgızistan'ın kömür üretimi 1980'li yıllara kıyasla neredeyse 10 kat düşmüştü. Son yıllarda ülkede kömür üretimi düşünce, yurtiçinde kömüre olan talep karşılanmamaya başlamıştır. Günümüzde kömür, Kazakistan'dan ithal edilmektedir.

Kırgızistan'ın büyük kömür yataklarına sahip olmasına rağmen, kendi taleplerini karşılayamamaktadır ve komşu ülkelerden bağımlı kalmaktadır. Bu bağımlılığı gidermek için yeni yatırımlar gerekmektedir, özellikle kömür üretiminde kullanılan teknolojilerin yenilenmesi ve altyapının geliştirilmesi şarttır.

Kırgızistan'da petrol ve gaz üretimi yıllar boyunca düşük miktarlarda gerçekleşmiştir, günümüzde de petrol ve gaz üretimi iç talebi karşılamamaktadır. Kırgızistan, petrol ve doğal gaz ithalini Rusya, Özbekistan ve Kazakistan'dan yapmaktadır. Bu da Kırgızistan için büyük bir dezavantajdır, çünkü Rusya sürekli petrolü, Özbekistan ise doğal gazı keserek ekonomik ve politik baskı uygulamaktadırlar. Gündemde olan son gelişmelere bakacak olursak, Kırgızistan'ın yeni hükümeti, Rusya'ya ekonomik ve politik bağımlılığı azaltmak amacıyla, petrol ve doğal gazı Azerbaycan'dan ithal edeceğini açıklamıştır. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev, bu açıklamayı 29 Mart 2012 tarihinde Azerbaycan'a olan resmi seferinden sonra yapmıştır.

Kırgızistan'ın enerji sektörünün diğer önemli dalı hidro enerji sektörüdür. Geçmişe bakarsak, Kırgızistan'da hidro enerji sektörünün gelişimi, Orta Asya bölgesine Rusların gelmesiyle başlamıştır. Kırgızistan'da ilk hidro elektro santral 1929 yılında yapılmıştır, ancak ilk santrallerin enerji üretim kapasitesi çok düşüktü.

1950-60'lı yıllarda Orta Asya bölgesinde yer alan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde petrol, kömür ve doğal gaz yatakları bulunmuştur ve Sovyetler Birliği tarafından işletilmeye başlamıştır, ancak Kırgızistan, diğer bölge ülkelerine göre yakıt enerji yataklarına fakirdir. Bu yüzden, komşu ülkelerden enerji bağımlılığından kurtulmak amacıyla Kırgızistan'da alternatif enerji kaynakları aranmaya başlatılmıştır. O dönemdeki en yeni teknolojilerin kullanımıyla ve en temiz enerji kaynağı olarak bilinen hidroenerjisi ön plana çıkmıştır. 1960-1980 yılları arasında, Kırgızistan'da 17 Hidro Elektro Santrali inşa edilmiştir. Bunların en büyüğü Toktogul HES'idir, Toktogul HES'i tarafından üretilen enerji, tüm Orta Asya bölgesini ucuz enerjiyle sağlamaktaydı.

1991 yılına gelindiğinde, artık Sovyetler Birliği dağılmış ve eski ekonomik bağlar üzülmüştür, bu dönemde Kırgızistan'ın enerji sektöründe büyük kriz yaşanmıştır, çünkü Sovyetler döneminde uygulanan elektrik dağıtım sistemi tamamen çökmüştü

Tablo 20: Kırgızistan’da Kurulan Büyük Hidro Elektro Santraller

HES ADI	Kurulu Gücü (MW)	Enerji Üretim Kapasitesi (Milyar KW/saat)	Kurulduğu Yıl
Üç Korgon	180	0,75	1962
Toktogul	1200	4,1	1975
At Başı	40	0,12	1982
Kürpü Say	800	2,6	1982
Taş Kömür	450	1,5	1987
Şamaldı Say	240	0,91	1995

Kaynak: <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/>, (17.04.2012).

Bu sorunlara bir çözüm olarak, 1993 yılında Kırgız Cumhuriyeti’nin aldığı kararla eski Sovyetler zamanında enerji sektöründe oluşan temelin üzerine “KIRGIZENERGOHOLDİNG” isimli şirket kurulmuştur. Bu şirketin bünyesinde 16 şube bulunup, ülke içi üretim, dağıtım ve iletim faaliyetlerini yürütmekte idi. Ayrıca enerji sektöründe inşaat ve tasarım alanında uzmanlaşmış 3 anonim şirket de “KIRGIZENERGOHOLDİNG” ana şirketinin içindeydi.

1996 yılında “KIRGIZENERGOHOLDİNG” kurumsal yönetimli “KIRGIZENERGO” anonim şirketine dönüştürülmüştür. “KIRGIZENERGO” anonim şirketi enerji sektöründe tekel güce sahip olarak ülkede tüm enerji üretimini ve dağıtımını yapmaktaydı. Enerji sektöründe rekabetin olmamasından dolayı, elektrik üretiminde ve dağıtımında sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında 1997 yılında Kırgız Hükümeti enerji sektöründe reformlara gitmek zorunda kalmıştır. Reformların en önemlisi “KIRGIZENERGO” şirketini kısmen özelleştirilmesi olmuştur. Kırgızistan’ın elektro enerji sektörünün ticarileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması ile birlikte bölgesel tekel dağıtım şirketleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tekellerin kontrol altına alınması, özellikle enerji sektörü için hayati önem taşımaktadır.

3.1.2. Kırgızistan’da Mevcut Enerji Rezervlerin Potansiyeli

Bu kısımda Kırgızistan’da mevcut enerji rezervlerin potansiyeli araştırılmıştır.

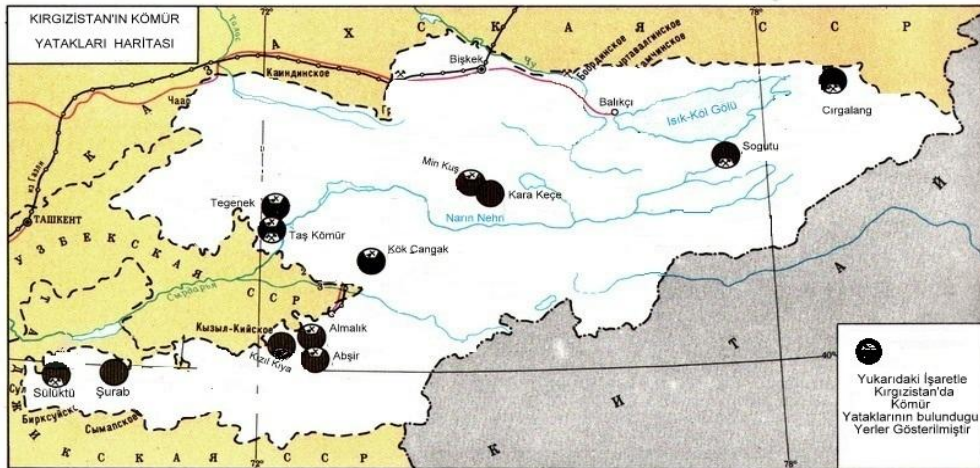
3.1.2.1. Kırgızistan’daki Yeraltı Enerji Kaynaklar (Yakıt Enerji Kaynakları)

3.1.2.1.1. Kömür Yatakları

Kırgızistan, mevcut kömür yatakları bakımından Orta Asya’da ilk sıralarda yer almaktadır. Kırgızistan’ın Enerji Bakanlığının verilerine göre kömür yataklarının tahmini potansiyeli 2 milyar 290 tondur. Ülkede 70 kömür madeni bulunmaktadır, bu madenlerin bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Güney Fergana Kömür Yatakları
(Sülüktü, Kızıl Kıya, Beş burhan, Abşir, Almalık)
- Özgön Kömür Yatakları (Kök Cangak, Kum Bel, Zindan)
- Kuzey Fergana Kömür Yatakları (Taş Kömür, Kara Tut, Tegenek)
- Kavak Kömür Yatakları (Kök Moynok, Min Kuş, Kara Keçe).

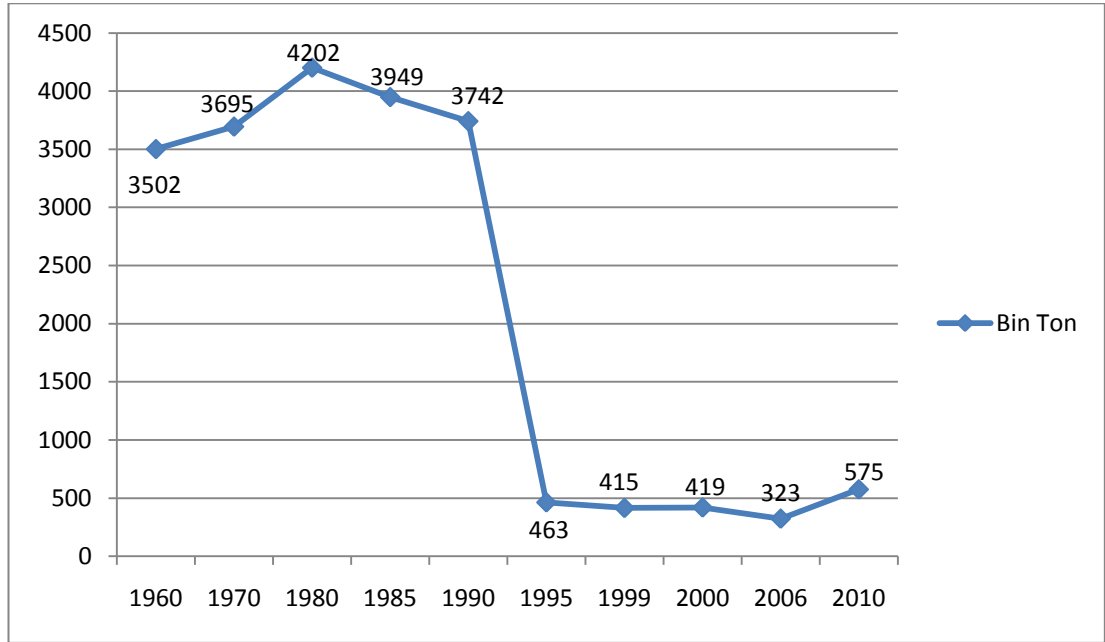
Şekil 25: Haritada Kırgızistan’da Bulunan Kömür Yataklarının Bazıları Gösterilmiştir.

Kaynak: <http://neftegaz.ru/analisis/view/7620/>, (17.04.2012); Harita Doroşenko.N.İ tarafından düzenlenmiştir (Türkçeye kendim tarafından çevrilmiştir)

Bu kadar kömür yataklarının bulunmasına rağmen ülkede üretilen kömür çok az miktarda olup, yurtiçi talebi karşılayamamaktadır. Bunun sebebi ise kömür üretiminde kullanılan makinelerin ve teknolojilerin çok eski olmasıdır. Eski Sovyetler zamanında açılan kömür yatakları kullanılamaz hale gelince, ülkede kömür üretimi düşmüştür. Günümüzde Kırgızistan'ın yıllık kömür tüketimi 1,5 milyon ton olarak hesaplanmıştır, ülkenin yıllık kömür üretimi ise sadece 500 bin ton civarındadır. Dolayısıyla Kırgızistan, 1 milyon ton kömürü Kazakistan'dan ithal etmek zorundadır. Aşağıda Kırgızistan'ın yıllar bazında kömür üretimi grafik şeklinde gösterilmiştir.

Şekil 26: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Kömür Üretimi (1960-2010)

Kaynak: Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.
www.stat.kg

Yukarıdaki grafikten anlaşıldığı gibi, Kırgızistan'ın kömür üretim sektörü bağımsızlıktan sonra krize girmiş ve bu kriz hala devam etmektedir. Ülkede kömür üretimi yapan işletmelerin çoğu devlete aittir, ancak hükümet, son 20 yıl boyunca kömür üretim sektörünün canlandırılmasına yönelik ciddi bir müdahalede bulunmamıştır. Son yıllarda Kırgız Hükümeti, kömür üretim sektörünün özelleştirilmesi yönünde yeni girişimlerde bulunmaktadır. Hükümet özelleştirmeye

giderek bu sektörde yaşanan krizden çıkma yollarını aramaktadır, ancak bu sektörde alt yapının ve teknolojilerin çok geride kalması, makinelerin % 90'ı kullanılmamış hale gelmesi, dolayısıyla bu sektörün yakın vadede yatırımcılara kar getirmeyeceğini düşünürsek, bu sektöre büyük yatırımların gelmesini beklemek zordur.

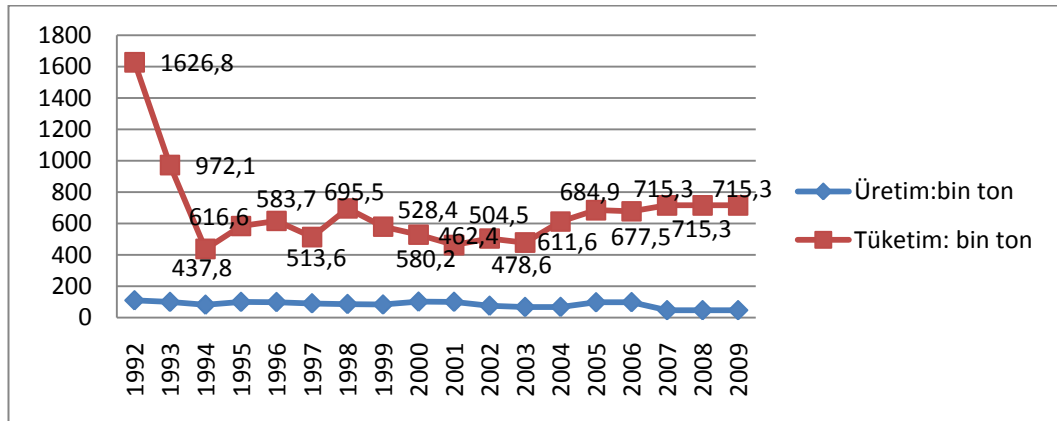
Kırgızistan için stratejik önem taşıyan bu sektörün ayağa kalkandırılması ülkenin önceliklerinden olmalıdır, dolayısıyla Kırgız Hükümeti bu sektörü canlandırmak için önemli reformlara gitmesi zamanın talebidir.

3.1.2.1.2. Petrol Yatakları

Kırgızistan'ın petrol üretimi, komşu ülkelerle kıyasla yok denilecek kadar azdır, ülkede yıllık petrol üretimi sadece 80 bin ton civarındadır, Kırgızistan'ın yıllık petrol tüketimi ise, yaklaşık 1,5 milyon tondur. Dolayısıyla ülkede tüketilen petrolün %95'i Rusya, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerden ithal edilmekte. Ayrıca, dünyada petrol fiyatının sürekli dalgalanması ülkenin bütçe planlamasında büyük zorluklar yaratmaktadır. Bu da Kırgız ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

“Eksiton Corporation” Petrol Araştırma Enstitüsü Başkanı Düşönbek Kamçibekova göre Kırgızistan'ın tahmini petrol rezervleri 500 milyon tondan 1 milyar tona kadar olduğu tespit edilmiştir, ancak bu rezervleri üretime dönüştürmek oldukça zordur, çünkü petrol üretiminde kullanılan teknolojiler Kırgızistan'da bulunmamaktadır, ya da çok eskidir. Genel olarak Kırgızistan'da petrol rezervlerinin bulunduğu bölgeler şunlardır: Fergana vadisi, Alay vadisi, Aksay ve Toktogul vadileri.

Şekil 27: Kırgızistan'da Yıllara Göre Petrol Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#pet>; (25.04.2012).

3.1.2.1.3. Doğal Gaz Yatakları

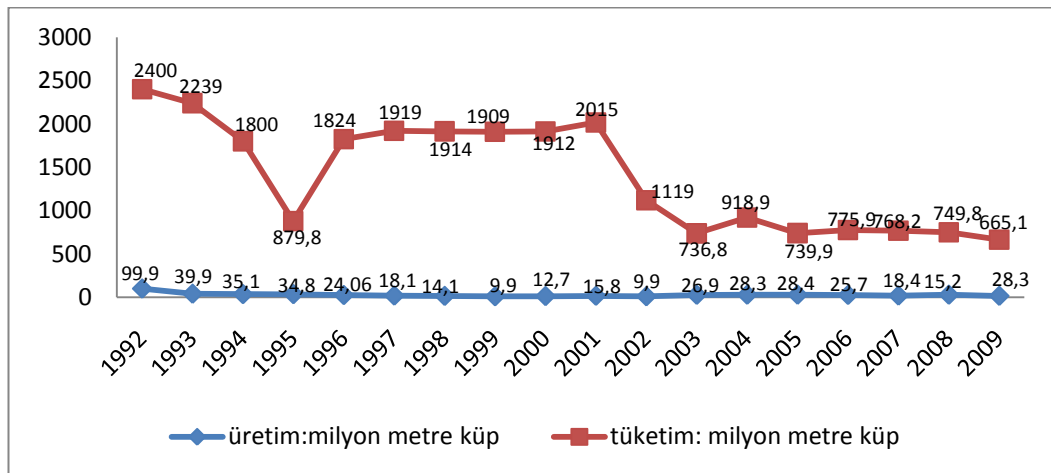
Kırgızistan'da doğal gaz kaynakları sınırlı miktarda bulunup, tahmini doğal gaz rezervlerinin hacmi 145-260 milyon ton olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde Kırgızistan'da 12 gaz yatağından yılda yaklaşık 20 milyon metre küp gaz üretilmektedir. Yurtiçinde doğal gaz üretimi yapan tek elci şirket "Kırgızgaz"dır. Son yılların ortalama yurtiçi tüketimi ise 750 milyon metre küptür. Başka bir deyişle, Kırgızistan, yurtiçinde tüketilen doğal gazın büyük bir kısmın ithal edilmek zorundadır.

Kırgızistan, doğal gaz ithalini Özbekistan'dan gerçekleştirmektedir. Özbekistan'dan ithal edilen doğal gazın hacmi yıllık 700-750 milyon metre küptür.

Doğal gaz ithalinde Kırgızistan ve Özbekistan arasında son yıllarda bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır, en büyük sorun ise doğal gaz fiyatlarında yaşanan anlaşmazlıklardır. 2008 yılında 1000 metre küp doğal gaz için 45 dolar ödenirken 2011 yılında bu fiyat 260 dolara kadar yükselmiştir. Doğal olarak Kırgızistan açısından bu olumsuz gelişmeler Kırgızistan ekonomisini zorlamaktadır.

Aşağıda verilen grafikte görüldüğü gibi Kırgızistan doğal gaz üretimi, yurtiçi tüketiminin çok altındadır. Komşu ülkelere bağımlı olan Kırgızistan, başka enerji kaynaklarına geçmesi düşünülmektedir.

Şekil 28: Kırgızistan'da Doğal Gaz Üretimi Ve Tüketimi

Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#ng>

Erişim Tarihi 25.04.2012

3.1.2.2. Kırgızistan'daki Yenilenebilir Enerji Kaynaklar

Fosil yakıtlarda meydana gelen maliyet artışları ve çevreye verdiği zararlar nedeniyle yenilenebilir Enerjilerin (YE) kullanımının ekonomik avantajları sürdürülebilirlik prensibi çerçevesinde gündeme oturmıştır. Başta Avrupa Birliği olmak üzere, ülkeler YE kullanımına ve bu alanda geliştirilecek teknolojilere çok büyük önem vermektedirler.

Günümüzde tüm yenilenebilir ve alternatif enerji kaynakları enerji talebinin % 2,5'lik bölümünü karşılamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'ı 2015 yılında YE kaynaklarının toplam talebin % 3,3'ünü karşılamasını öngörmektedir.¹⁸⁶

Kırgızistan, yenilenebilir enerji kaynakları açısından Orta Asya bölgesinde ilk sıralardadır. Kırgızistan'ın en önemli yenilenebilir enerji kaynağı ise hidroenerji kaynaklarıdır, ancak biz bu kısımda ülkede mevcut olan biyokütle, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve jeotermal enerjisi üzerinde duracağız ve bu enerji kaynakları hakkında genel bilgileri vermeye çalışacağız.

3.1.2.2.1. Biyokütle Enerjisi

Doğadaki bitkilerden ve hayvanlardan yararlanılarak enerji üretilmesi mümkündür. Fotosentez sırasında atmosferden aldıkları karbondioksitin karbonunu bünyelerinde biriktirerek biyokütleyi oluşturan bitkilerin yakılmasıyla biyokütle enerjisi elde edilebilmektedir. Hayvansal ve bitkisel atıkların çürütülmesiyle üretilen metan gazının yakılarak enerji elde edilmesi de biyogaz yöntemi olarak anılmaktadır.¹⁸⁷

Kırgızistan nüfusunun yarısından fazlası kırsal bölgelerde yaşamakta olup, genellikle hayvancılık ve tarımcılıkla uğraşmaktadır. Kırgızistan'ın kırsal bölgelerinde bol miktarda bulunan organik atıklarının potansiyeli oldukça yüksektir. Bu organik atıklar enerjiye dönüştürülse, kırsal bölgelerde yaşayan halk için olumlu bir sosyoekonomik etkiler oluşacaktır.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. International Energy Agency (IEA), <www.iea.org>

¹⁸⁷ Matthew L. Wald, "Is Ethanol for The Long Haul", **Scientific American**, Ocak 2007, s. 4249.

Uzmanların tahminlerine göre Kırgızistan’da biyokütle enerjisinin potansiyeli yıllık yaklaşık 200 milyon metre küp biyogaz üretilme kapasiteye sahiptir. Günümüzde Kırgızistan’da biyokütle enerjisinin yıllık üretimi sadece 2 milyon metre küptür¹⁸⁸

3.1.2.2. Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi yeni ve yenilenebilir bir enerji kaynağı oluşu yanında, dünyanın ekosistemi için önemli bir sorun olan çevreyi kirletici atıkların bulunmayışı, yerel olarak uygulanabilmesi ve karmaşık bir teknoloji gerektirmemesi gibi üstünlükleri sebebiyle son yıllarda üzerinde yoğun çalışmalar yapıldığı bir konu olmuştur. Binaların ısıtılması, soğutulması, bitkilerin kurutulması ve elektrik üretimi güneş enerjisinin yaygın olarak kullanıldığı alanlardır.

Güneş enerjisi geniş bir coğrafi dağılıma sahip bir enerji kaynağıdır. Coğrafi olarak Kırgızistan dağlık bir ülke olmasına rağmen, ülkede 365 günün 250 günü güneşlidir. Şu an için Kırgızistan’da güneş enerjisinin kullanımı oldukça azdır, ancak ülkede mevcut olan güneş enerjisinin potansiyeli oldukça yüksektir ve gelecekte geleneksel enerji kaynaklarının yanında en önemli seçeneklerden biri olacağı düşünülmektedir.

Şekil 29: Kırgızistan’ın Güneş Haritası

Kaynak:http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=57&Itemid=63&lang=en; Erişim Tarihi 02.05.2012. (DNI Value =kWh/m2/day)

¹⁸⁸<http://www.developmentandtransition.net/Prospects-for-Renewable-Energy-in-Kyrgyzstan.35+M56b9c9498a8.0.html>; (02.04.2012).

3.1.2.2.3. Rüzgâr Enerjisi

Rüzgâr enerjisi aslında, güneş enerjisinin dolaylı bir şeklidir. Çünkü güneş enerjisinin karaları, denizleri ve atmosferi her yerde aynı ısıtamaması nedeniyle oluşan sıcaklık ve basınç farkları rüzgârı ortaya çıkarmaktadır.

Yıllar önce kullanılan yel değirmenlerinde, rüzgâr estikçe dönen pek çok kanat bulunmaktaydı, bugünün rüzgâr türbinlerinde ise yalnızca iki veya üç kanat bulunmaktadır. Bu kanatlar, ye değirmenlerinde görüldüğünden çok daha uzun (25 m.'ye kadar) olabilmektedir.

Kanatlar, buhar türbinlerine çok benzer olarak, elektriği üreten jeneratörü çalıştırır. Kanatların daha uzun olması ve rüzgâr şiddetinin artması türbinin elektrik üretimini artırır. Rüzgâr türbinleri çevredeki engellerin rüzgârı kesemeyeceği yükseklikte bir kule üzerine yerleştirilirler. Zira rüzgâr hızı hem yükseklikle artmakta, hem de daha az değişken olmaktadır.

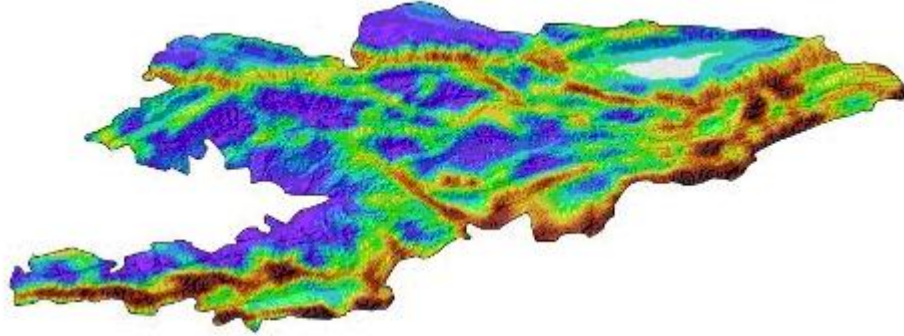
Daha çok elektrik üretmek için türbinlerin rüzgâr hızının sabit olduğu alanlarda kurulması uygundur ve bu nedenle de dünyada pek çok yer elverişli değildir. Rüzgâr şiddeti 7 sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan 7. sınıfdaki rüzgârlar son derece kuvvetli, 2. sınıfdakiler ise esinti şeklindedir. Elektrik üreten türbinler için ise 4. sınıfdaki rüzgârların (yıllık ortalama rüzgâr şiddetinin 19,2 km/saat) uygun olduğu kabul edilmektedir.¹⁸⁹

Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre Kırgızistan'da yıllık ortalama rüzgâr şiddeti 1,8 km/saatten 13 km/saate kadar değişmektedir. Başka bir deyişle Kırgızistan'da rüzgâr enerjisinin potansiyeli yüksek değildir ve endüstriyel ölçekte rüzgâr enerjisinin kullanımı konuşulmamaktadır.

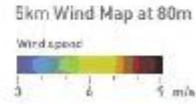
¹⁸⁹ Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Deprem ve Araştırma Enstitüsü. Rüzgâr Enerjisi, < <http://web.boun.edu.tr/meteoroloji/yenerji.php>>.

Şekil 30: Kırgızistan'ın Rüzgâr Haritası

Kyrgyzstan Wind Map at 80m

Copyright © 2008 3TIER Inc

Kaynak: EIA; Uluslararası Enerji Ajansı;

http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=133&lang=ru;
(02.05.2012).

3.2.KIRGIZİSTAN'DAKİ HİDROENERJİ KAYNAKLARI VE BU KAYNAKLARIN ÖZELLİKLERİ, ÜLKE EKONOMİSİ VE YATIRIMCILAR AÇISINDAN PERSPEKTİFLERİ

3.2.1. Kırgızistan'da Elektrik Enerji Sektörünün Ülke Ekonomisi Açısından Önemi

Kırgızistan'ın elektrik enerji sektörü ülkenin GSMYİH'sının %5, sanayi üretiminin %16 ve ülke bütçe gelirlerinin %10 oluşturmaktadır.¹⁹⁰

Kırgızistan için elektrik enerji sektörü hem ekonomik hem politik hem sosyal açılardan önemli ve hassas bir konudur. Son yıllarda elektrik enerji sektöründe

¹⁹⁰ <http://energo.gov.kg/ru/?d=legislation/statepolicy/energy>; (30.04.2012).

yaşanan krizler, ülke ekonomisi için ve ülke içinde politik istikrarı sağlamada elektrik enerji sektörünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. 2007 yılından itibaren ülkede sürekli elektriklerin kesilmesi ve bu sektörde yolsuzluk düzeyin yüksek olması, ülkede politik ve sosyal dalgalanmalara sebep olmuştur. 2010 yılında elektrik tarifelerinin Bakiev hükümeti tarafından yükseltilmesi, 7 Nisan 2010 tarihinde yaşanan devrimin en büyük sebeplerinden gösterilmektedir.

Kırgızistan'da 1970'lerde kurulan Hidroelektrik Santraller sadece Kırgızistan'ı değil, neredeyse tüm Orta Asya bölgesini ucuz enerjiyle sağlamaktaydı.

Sovyetler Birliği dağılıp, eskiden uygulanan planlı ekonomi sistemi çökünce, elektrik enerji sektörü büyük bir krize uğramış ve yeni piyasa ekonomisine ayak uyduramamıştır. Piyasa ekonomisinin sert şartları altında kalan enerji sektöründe üretim verimliliği düşmüştür, üretim maliyetleri ise sürekli yükselmiştir, dolayısıyla elektrik enerji sektörü devletin zararına çalışmaktaydı, başka bir deyişle elektrik enerji sektöründe piyasa kuralları işlememekteydi. Bilindiği gibi rekabetçi bir piyasada fiyatlandırma stratejileri arz talep ilişkisine bağlıdır, ancak elektrik enerji fiyatlandırılması çok hassas bir konudur, eğer arz talep koşullarına dayanarak fiyatlandırılma yapılırsa, tarifeler yükselecektir, çünkü elektrik enerjiye olan talep yüksektir ve gittikçe bu talep yükselecektir. Bu da ülkenin yoksul ailelerin olumsuz yönde etkileyecektir. Diğer yandan elektrik enerji tarifeleri günümüzdeki gibi neredeyse üretim maliyetleri seviyesinde uygulanacaksa eğer, o zaman ülkenin bütün enerji sektörünün çökme tehlikesi doğabilir.

Yukarıda tartışılan senaryoları göz önünde bulundurularak, Kırgızistan için hayati önem taşıyan bu sektörde hem devlete uygun hem tüketiciler için uygun tarifeler koyulması gerekmektedir. Elektrik enerji sektörünün canlandırılması ve bu sektörde reformların yapılması Kırgızistan ekonomisi için en büyük önceliklerindedir.

3.2.2. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Sektörünün Yapısı

Kırgızistan’da üretilen enerjinin % 95’i hidro elektro santraller tarafından üretilmektedir, bu yüzden aşağıda Kırgızistan’ın enerji sektörünün yapısı olarak Kırgızistan’ın elektrik enerji sektörü anlatılmıştır.

Kırgız Cumhuriyeti’nin elektrik enerji sektörü yapısal olarak kontrol hisse paketleri devlete ait olan 7 enerji şirketten oluşur:

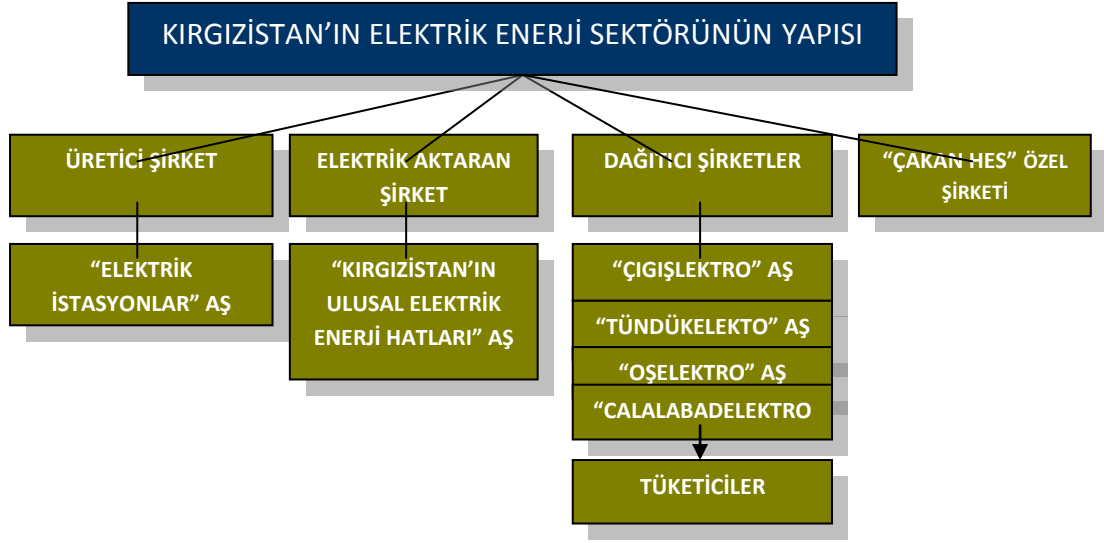
1. “Elektrik Santralleri A.Ş”, piyasada faaliyet gösteren en büyük şirket olarak mevcut elektrik üretiminin %99’unu karşılamaktadır. Toktogul kaskatında şirkete bağlı olarak 6 adet santral faaliyet göstermektedir. Ayrıca, Bişkek ve Oş şehirlerinin ısıtmasına yönelik ısı santralleri de bu şirkete bağlıdır.
2. “Ulusal Enerji Hatları A.Ş” yalnızca nakilden sorumlu olup üretim veya satış gerçekleştirilmemektedir.
3. “Tündük elektro” firması Çüy bölgesi ve Bişkek şehrine dağıtım gerçekleştirmektedir.
4. “Çığış elektro” Isık Göl ve Narın bölgesine dağıtım gerçekleştirmekte olup, güneye elektrik ihracatında çıkış noktasıdır.
5. Celalabad Elektro, Celalabad bölgesine dağıtım yapmaktadır.
6. Oş Elektro ise Oş bölgesine dağıtım yapan firmalardır.

Ayrıca özel sermayeli “Chakan HES” şirketi Kırgızistan enerji piyasasında faaliyette bulunmakta

“Tündük elektro”, “Çığış elektro”, “Celalabad” ve “Oş Elektro” firmaları Anonim Şirket olup, hisse senetlerinin %90 Devlete aittir.¹⁹¹

¹⁹¹ T.C Bişkek Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği; **Kırgızistan Enerji Sektörü Raporu**; <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=370&dil=TR&ulke=KIR>, (25.06.2012).

Şekil 31: Kırgızistan'ın Elektrik Enerji Sektörünün Yapısı

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Enerji ve Ulaşım Bakanlığı verilerinden yararlanarak kendimce düzenlenmiştir.

3.2.3. Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan Önemli Hidroelektrik Santraller

Kırgızistan'ın elektrik enerjisinin temel kaynağı olarak görülen hidroelektrik santrallerinden en büyük dördü: Toktogul (1200 MW), Kurpsay (800 MW), Taşkömür (450 MW), Şamaldısay'dır (240 MW). Bunların tamamı Narın nehrinin alt bölümünde yer almakta ve Toktogul sistemini oluşturmaktadırlar.

3.2.3.1. Toktogul Hidroelektrik Santrali

Kırgızistan'ın en önemli ve en büyük HES'i Toktogul hidroelektrik santralidir. Aynı zamanda Toktogul su rezervuarı Orta Asya'da en büyük su rezervuarı olarak bilinmektedir.

Toktogul HES (genel parametreleri):

- Güç- 1200 MW
- Elektrik Üretimi; 4,1 milyar kW/saat
- Kurulduğu -Yıl 1975

3.2.3.2. Kürpüsay Hidro Elektrik Santrali

Genel Parametreleri:

- Güç -800 MW
- Elektrik Üretimi; 2,6 milyar kW/saat
- Kurulduğu- Yıl; 1982

3.2.3.3. Taşkömür Hidro Elektrik Santrali

Genel Parametreleri:

- Güç-450 MW
- Elektrik Üretimi; 1,5 milyar kW/saat
- Kurulduğu Yıl- 1987

3.2.3.4. Şamaldısay Hidro Elektrik Santrali

Genel Parametreleri:

- Güç -240 MW
- Elektrik Üretimi; 0,91 milyar kW/saat
- Kurulduğu Yıl- 1995¹⁹²

¹⁹² Veriler Kırgızistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığının internet sayfasından alınmıştır; <http://energo.gov.kg/ru/>; <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/>; (01.05.2012).

3.3.KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETEN “ELEKTRİK SANTRALLER” ŞİRKETİ TARAFINDAN ÜRETİLEN ELEKTRİK ENERJİSİNİN MALİYET ANALİZİ

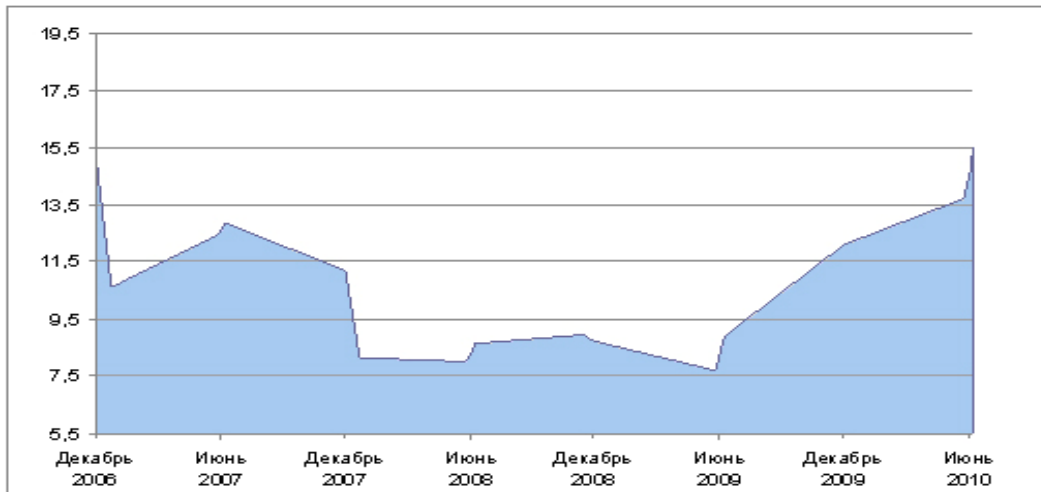
3.3.1. Kırgızistan’da Elektrik Enerjisinin Üretimi

Kırgızistan’da elektrik enerjisi üretimini yapan tek şirket “Elektrik Santraller” Anonim Şirkettir. Kendi bünyesinde 8 elektrik santrali barındırmaktadır. Bu santrallerin toplam kurulu gücü 3640 MW olup, hisse senetlerinin %93,72’si devlete aittir.

Kırgızistan’ın 1992-2010 yılları arasında ortalama yıllık elektrik enerji üretimi 13,48 milyar KW/saattir düzeyinde gerçekleşmiştir. Son yılların verilerine bakarsak en çok elektrik enerjisi üretimi 2006 yılında 16,801 milyar KW/saat, en az elektrik enerjisi üretimi ise 2009 yılında 10,89 milyar KW/saat olarak gerçekleşmiştir.

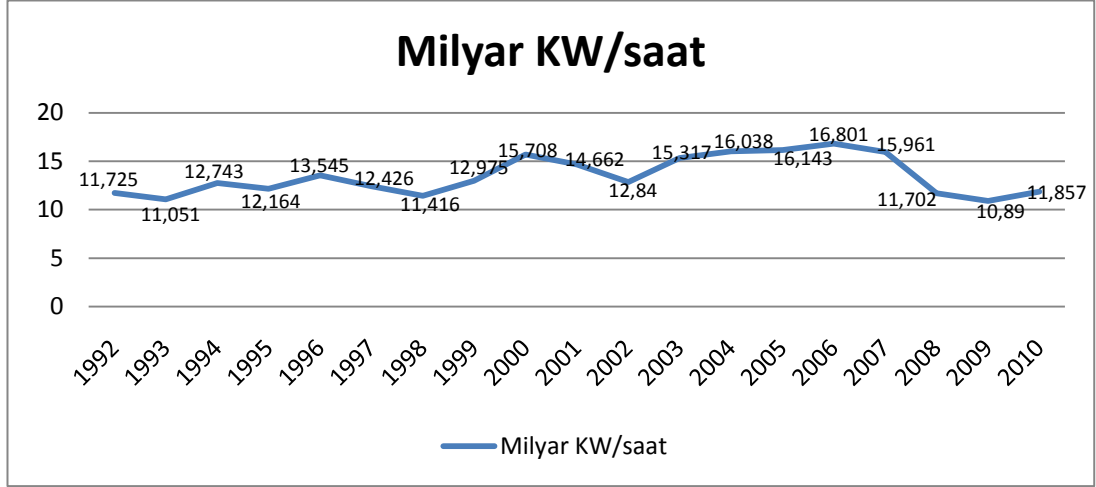
Kırgızistan’da elektrik enerji üretimi Toktogul barajındaki su seviyesine bağlıdır. Aşağıdaki grafikte Toktogul barajındaki su seviyeleri yıllara göre gösterilmiştir.

Şekil 32: Toktogul Barajındaki Su Seviyesinin 2006-2010 yıllarına Göre Dinamiği (Milyar m.3)

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır.

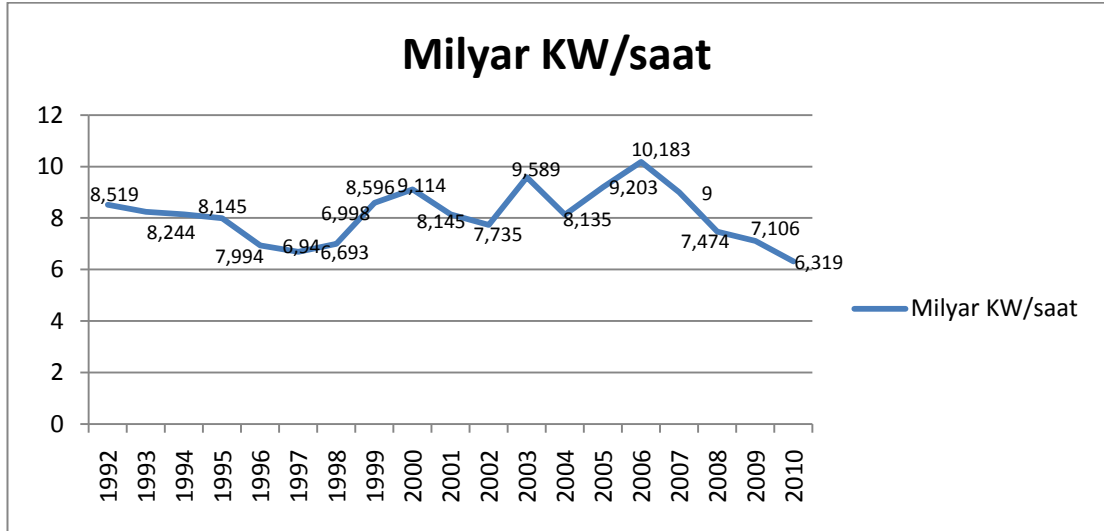
Şekil 33: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik Üretimi (1992-2010)

Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#elec>; (01.05.12). Ayrıca Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verileri eklenerek kendimce düzenlenmiştir.

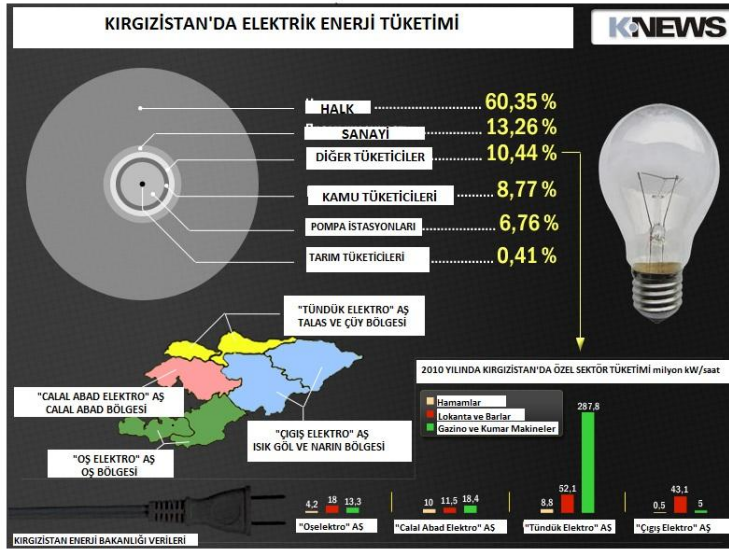
3.3.2. Kırgızistan'da Elektrik Enerji Tüketimi

Şekil 34: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik Tüketimi

Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#elec>; Erişim Tarihi 01.05.12. Ayrıca Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verileri eklenerek kendimce düzenlenmiştir.

Şekil 35: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Tüketimi

Kaynak: <http://www.knews.kg/files/media/3/3009.jpg>

3.3.3. Kırgızistan'da Üretilen Elektrik Enerjisinin Maliyet Analizi

Elektrik enerji maliyeti tüketicilere sunulduğu elektrik enerjisinin kalitesine bağlıdır. Bundan yola çıkarak Kırgızistan'da üretilen elektrik enerjisinin maliyeti USAID'in (The United States Agency of International Development) “**Оценка Себестоимости Электроэнергии**” (Elektrik Enerjisinin Maliyet Analizi) araştırması baz alınarak, Kırgızistan'da elektrik enerjisi maliyet analizi yapılmıştır.

Ayrıca hesaplamada üç farklı senaryo ortaya koyulmuştur. Öncelikle bu 3 senaryonun özellikleri ve tahmini maliyet analizi yapılmıştır.

Tablo 21: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Maliyetlerin Ön Hesaplaması

	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 3
Servis Kalitesi	Kötü	Orta	İyi
Elektrik Enerji Maliyetleri	2,2 cent \$ / kWsaat	3,6 cent \$ / kWsaat	4,4 cent \$ / kWsaat
Gerekli Olan Gelir (Yurtiçi Satışlarda)	190 Milyon ABD Doları	326 Milyon ABD Doları	415 Milyon ABD Doları

Birinci senaryo için hesaplanan tahmini elektrik enerji maliyetleri günümüzdeki Kırgızistan'da uygulanan tarife politikasına benzemektedir. Tüketicilere sunulan elektrik enerjisinin kalitesi kötü durumdadır. Birinci

senaryodaki uygulanan tarife politikasına göre, kazanılan gelirlerin yıllık 190 milyon ABD doları seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. Bu da servisin kötü durumda kalacağını, dolayısıyla uzun vadede ülkenin enerji sektörünün tamamen çökmesine neden olabileceğini göstermektedir.

İkinci senaryoda elektrik enerjisi için sunulan tarifelere göre yıllık gelirlerin 326 milyon ABD doları civarında olacağı öngörülmektedir, başka bir deyişle eğer bu senaryo uygulanacaksa, 136 milyon ABD doları ek gelirin kullanımıyla ülkenin enerji sektöründe duran varlıkların onarımı, iyileştirilmesi ve servisin orta seviyeye kadar yükseltilmesi beklenmektedir.

Üçüncü senaryoda ise elektrik enerji sektörünün yıllık geliri 415 milyon ABD doları olacağı düşünülmektedir. Ek gelir olarak 225 milyon ABD doları uzun vadede stratejik planlama ve yeni enerji projelerinde kullanılacaktır.

Aşağıda yapacağımız analiz, tam sağlıklı olmayabilir, çünkü elimizde bulunan veriler eksiktir, erişemediğimiz verileri varsayım olarak araştırmaya çalışacağız.

Elektrik enerjisi maliyeti kapsamında elektrik enerjisinin üretimi, iletimi ve dağıtımını dikkate alınır. Ayrıca elektriğin tüketicilere kesintisiz bir şekilde sunabilmek için gerekli olan servisin güvenilir, verimli ve sürdürülebilir bir temelde, tüm meşru ve makul giderleri içermelidir.

Uluslararası uygulamalara göre, bu maliyetler şunlardır:

- Elektriğin üretimi, iletimi, dağıtımını, planlamasını ve izlemesi, işletim ve bakımı, elektrik ölçmesi, faturalandırması, para toplaması ve kullanıcılara sunulan diğer hizmetlerin maliyetleri.
- Amortisman giderleri
- Duran varlıkların karlılığı (genişleme ve modernizasyon yatırım için yatırım getirisi)
- Enerji kayıpları ve faturaların ödenmemesinden kaynaklanan maliyetler.
- İşletme sermayesi maliyeti (yedek parça, sarf malzemeleri, işletme faaliyetlerine ilişkin nakit akışları).
- Kırgız Cumhuriyeti yasaları çerçevesinde uygulanan vergiler ve harçlar.
- Aşağıda bu üç senaryo tek tek incelenecektir.

SENARYO I.

KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNÜN DAHA DA KÖTÜ DURUMA DÜŞMEYE DEVAM ETMESİ.

Bu senaryoda, Kırgızistan’da son 2 yıldır uygulanan tarife politikası incelenecektir. Aslında tarifelere olan bu seviye enerji şirketlerinin asgari operasyonel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ancak aşınmış ekipmanların, yıpranmış tesislerin değişimi mümkün olmamaktadır.

Aşağıdaki tabloda 2010 yılının Kırgız Cumhuriyetinde faaliyette bulunan enerji şirketlerinin gelir ve gider tablosu incelenektir.

Tablo 22: Kırgızistan’ın Bazı Enerji Şirketlerinin Gelir Gider Tablosu

Senaryo 1.								
Kırgızistan’da elektrik enerjisi sektörünün daha da kötü duruma düşmeye devam etmesi.								
		<i>“Elektrik İstasyonları” Anonim Şirketi</i>	<i>“Kırgızistan Ulusal Elektrik Enerji Hatları” Anonim Şirketi</i>	<i>Tündük Elektro</i>	<i>Çığış Elektro</i>	<i>Oş Elektro</i>	<i>CalalAbad Elektro</i>	<i>Tüm Sektör</i>
A. MALİYETLER	Ölçme Birimi (ABD Doları)							
I. Malzeme ve Hizmetler								
Onarım ve bakım	Milyon Dolar	7,2	0,4	0,4	0,02	0,01	0,01	7,9
Madde ve Malzeme	Milyon Dolar	10,6	1,7	2,9	0,7	1,2	0,9	18,1
Yakıt (Termik Santraller için)	Milyon Dolar	43,9	0	0	0	0	0	43,9
Diğer yakıtlar ve yağlar	Milyon Dolar	1,1	0,5	0,8	0,3	0,3	0,3	3,5

Kendi İhtiyaçları İçin Elektrik Tüketimi	Milyon Dolar	3,2	0,1	0,1		0,03	0,04	3,5
TOPLAM	Milyon Dolar	66,01	2,7	6,1	1,6	2,9	2,1	81,5
II. Maaş Bordrosu	Milyon Dolar	12,8	7,6	10,08	3,5	5,1	3,9	42,9
III. Sosyal Fonlara Tahsisler	Milyon Dolar	2,1	1,3	1,7	0,6	0,9	0,7	7,4
IV. Amortismanlar	Milyon Dolar	3,8	5,9	3,6	0,4	0,6	0,4	14,8
V. Diğer Giderler	Milyon Dolar	10,5	10,7	2,3	0,8	2,2	0,3	26,7
VI. Diğer Vergiler	Milyon Dolar	0,3	0,1	0,5	0,008	0,02	0,01	1,02
VII. Borçlanma Maliyetleri	Milyon Dolar							
Anapara Geri Ödemesi	Milyon Dolar	7,2	2,8	0,3	0,1	0	0,1	10,7
Faiz Giderleri	Milyon Dolar	4,4	2,4	1,07	0,009	0	0	7,9
VIII. Sermaye Yatırımları	Milyon Dolar							
Yeniden Yapılandırma İçin Sermaye Yatırımları	Milyon Dolar	0	0	0,97	0,09	0,1	0,12	1,3
Yeni İnşaat Yatırım Harcamaları	Milyon Dolar	3,7	1,7	3,6	0,5	0,4	0,08	10,2
IX. Kar Vergisi	Milyon Dolar							
X. Elektrik İthalatı Harcamaları	Milyon Dolar							
XI. Frekans Düzenleme Maliyetleri	Milyon Dolar		4,1					4,1

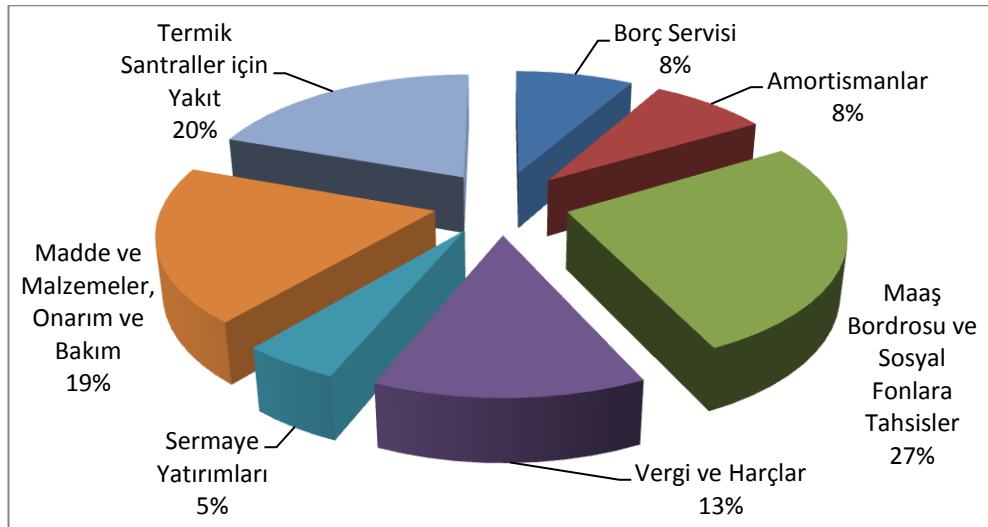
TOPLAM GİDERLER	Milyon Dolar	169,04	65,6		19,4	24,4	16,2	341,8
B. DİĞER GELİRLER	Milyon Dolar							
I. Isı Satış Gelirleri	Milyon Dolar	11,5						
II. Sıcak Su Hizmetinden Elde Edilen Gelirler	Milyon Dolar	4,5						
III. Frekans Düzenlemelerinden Elde Edilen Gelirler	Milyon Dolar		7,01					
C. NET DEĞER	Milyon Dolar	94,8	32,5	30,5	7,7	12,3	7,8	185,9
D. Elektro Enerji Dengesi								
I. Toplam Üretim/ Tedarik	MW/saat	11 857 243	11 525 257	4 411 491	1296805	1696914	1268755	
II. Kendi İhtiyaçları vb.	MW/saat							
III. Kumtor Firmasına Satışlar	MW/saat		271 268					
İletim ve Transformatör Kayıpları	MW/saat							
Miktar	MW/saat	44579	596239	1097191	403527	449968	362274	2954768
Yüzde	%	0,38%	5,17%	24,87%	31,12%	26,532%	28,63%	33,3%
IV. Net Üretim	MW/saat	10 958 251	10 462 868	3 287358	887847	1244101	905016	
E. Elektrik Enerjisinin Ortalama Maliyeti	som/KW saat	0,41	0,15	0,44	0,41	0,47	0,41	
F. Kar (Zarar)	Milyon Dolar	-11,3	2,2	0,2	-1,3	-1,9	0,02	-12,1

G. Sonuç: Elektrik Enerjisinin Ortalama Maliyeti	Üretim Maliyeti:	Som KW/saat 0,41	%41%
	İletim Maliyeti:	0,15	15%
	Dağıtım Maliyeti:	0,43	43%
	Toplam:	0,99 (2,2 cent)	100%

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Enerji Bakanlığının Raporuna ve USAİD Verilerine Dayanarak Kendimce Düzenlenmiştir. <http://www.energoes.kg/>

Aşağıdaki grafikte elektrik enerji sektöründeki giderler gösterilmiştir. Giderlerin arasında en büyük paya sahip olan maddeler maaş bordrosu ve sosyal fonlara ödemeler, daha sonra termik santraller için yakıt ve vergiler yer alırken amortisman ve sermaye yatırımlarına bölünen paranın miktarı çok azdır. Hâlbuki Kırgızistan'nın enerji sistemine yaklaşık 30-40 sene olmuştur, bu yüzden tüketicilere güvenli enerji sağlamak için enerji sisteminin yenilenmeye ihtiyacı vardır.

Şekil 36: Kırgızistan'da Elektrik Enerji Sektöründeki Giderler Yapısı

Kaynak: <http://www.energoes.kg/>

Bu senaryoya göre elektrik enerjisinin maliyeti 1 kW saat için 1 Kırgız Somu olarak hesaplanmıştır, ancak bu maliyetin içinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yeterli seviyede amortisman ve modernizasyon için yeni yatırımlar hesaplanmamıştır, ayrıca tüketiciler tarafından ödenmeyen elektrik faturalar da elektrik maliyetinin içinde yer almayıp, enerji şirketlerin zararına yazılmıştır.

Kırgızistan'da elektrik enerji sistemi Sovyetler döneminde kurulup, elektrik üretim, iletim ve dağıtım sistemleri artık kritik duruma gelmiştir. Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra yapılan bakım ve onarım işleri yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Eğer elektrik maliyeti içine amortisman ve yıpranmış tesislerin yenilenmesini katmazsak, Kırgızistan'ın enerji sektöründe finansal ve teknik krizler yaşamaya devam edecek ve sonunda ülke enerji sektörünün tamamen çökmesine neden olabilecektir.

Aşağıda Kırgızistan'ın elektrik enerji sektörünün kötü durumda olduğunu kanıtlayan örnekler verilmiştir:

- 2010 yılında Kırgızistan'da 12 578 kez elektrik kesintisi yaşanmış bu da günde ortalama 34 kez elektrik kesildiğini göstermektedir.
- “Tündük Elektro” AŞ şirketinin dağıtım ağlarının % 50'si çok kötü durumdadır ya da tamamen kullanım dışı haline gelmiştir.
- Kırgızistan'da faaliyette bulunan hidro ve termik santraller yaklaşık 30-40 sene öncesinde kurulmuştur, eskidiği için verimliliği neredeyse iki katına düşmüştür ve acil onarım ve bakıma ihtiyacı vardır.

Kırgızistan'ın Enerji Bakanlığının raporuna göre 2009-2010 yıllarında sektörün zararı 58,5 milyon ABD doları olmuştur. Bu kadar zararın sebepleri iletim ve dağıtım sırasında yaşanan %33'lük bir kayıp gösterilmektedir. Ayrıca tüketicilerin bir kısmının elektrik faturalarının ödememesi ya da ödeyememesi de sektörün büyük sorunlarından.

Son olarak, bu senaryoda hesaplanan elektriğin maliyeti 1 som kW/ saat düzeyi sektördeki gerçek maliyetleri yansıtmamaktadır. 1 som kW/ saat olarak hesaplanan ve günümüzde uygulanan tarife politikası, yıpranan donanım ve elektrik enerji sektörünün altyapısının yenilenmesi bu maliyetin kapsamının dışındadır. Bu

tarife politikası uygulanmaya devam ederse Kırgızistan'ın tüm enerji sektörü çökebilir.

Tablo 23:Kırgızistan'ın Enerji Şirketlerinin Kar Ve Zarar Cetveli 20092010

ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“ELEKTRİK İSTASYONLAR” AŞ		
Üretim (MW/Saat)		
Yurtiçi Satışlar	9 038 320	9 488 771
Yurtdışı Satışlar	864 059	1 469 480
Toplam	9 902 379	10 958 251
Satış Gelirleri (milyon ABD doları)		
Yurtiçi Gelirler (milyon ABD doları)	54,2	36,6
Yurtdışı Gelirler (milyon ABD doları)	33,3	43,2
Frekans Düzenleme Gelirleri (milyon ABD doları)	1,8	3,7
Isıtmadan Elde Edilen Gelirler (milyon ABD doları)	6,3	11,5
Sıcak Su Satış Gelirleri (milyon ABD doları)	2,1	4,5
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	97,9	99,6
Ortalama Yurtiçi Tarife (som KW/saat)	0,282	0,182
Ortalama Yurtdışı Tarife (som KW/saat)	1,815	1,381
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	139,4	110,9
KAR (ZARAR) (milyon ABD doları)	41,5	11,3

Not: 1 ABD doları=47 KYRGYZ Som

ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“KIRGIZİSTAN ULUSAL ELEKTRİK ENERJİ HATLARI” ANONİM ŞİRKETİ		
Toplam Elektrik İletimi (MW/saat)	9 324 109	10 462 868
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	28,1	48,7
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	31,7	46,5
Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	-3,6	2,2
ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“TÜNDÜK ELEKTRO” ANONİM ŞİRKETİ		
Toplam Elektrik Üretimi (MW/saat)	3 088 602	3 287 358
Yurtiçi Satışlar(milyon ABD doları)	53,6	74,6
Elektrik İletiminden Elde Edilen Gelirler (milyon ABD doları)	0,03	0
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	53,3	74,6
Ortalama Tarife (som kW/saat)	0,816	1,068
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	54,9	74,4
Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	-1,6	0,2

ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“ÇIĞIŞ ELEKTRO” ANONİM ŞİRKETİ		
Toplam Elektrik Üretimi (MW/saat)	921 040	887 848
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	15,9	19,07
Ortalama Tarife (som kW/saat)	0,811	1,010
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	15,97	20,4

Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	-0,07	-1,33
ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“OŞ ELEKTRO” ANONİM ŞİRKETİ		
Toplam Elektrik Üretimi (MW/saat)	1 255 664	1 244 101
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	21,9	25,9
Ortalama Tarife (som kW/saat)	0,822	0,977
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	21,4	27,8
Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	0,5	-1,9
ŞİRKET İSMİ	YIL	
	2009	2010
“CALALABAD ELEKTRO” ANONİM ŞİRKETİ		
Toplam Elektrik Üretimi (MW/saat)	870 587	905 016
Toplam Gelirler (milyon ABD doları)	13,4	18,04
Ortalama Tarife (som kW/saat)	0,727	0,937
Toplam Giderler (milyon ABD doları)	13,8	18,02
Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	-0,4	0,02
Tüm Sektörde: Kar (Zarar) (milyon ABD doları)	-46,3	-12,2

SENARYO II.
ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNDE ACİL ONARIM İŞLERİ YAPILARAK
VE ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNÜN ALTYAPISINI YENİLEYEREK
TÜKETİCİLER İÇİN GÜVENİLİR VE KESİNTİSİZ ELEKTRİK
TEDARİĞİ.

Bu senaryoyada, kritik durumda olan Kırgızistan'ın elektrik enerji sektörüne devamlı olarak yeni yatırımlar çekerek, onarım ve bakım işlerini yapmak hedeflenmiştir.

Kırgızistan'da son 20 senede elektrik enerji sektöründe onarım ve bakım işleri neredeyse yapılmamıştır. Yeni yatırımlar yapılırsa elektrik enerji sektöründe güvenilir bir sistem kurulup sektörde verimlilik artacaktır.

Aşağıda Kırgızistan'da elektrik enerji sektöründeki öncelik olarak yenilenmesi gereken projeler ve onların tahmini yenilenme maliyetleri verilmiştir:

Tablo 24: Kırgızistan'daki HES'lerin Yenilenme Maliyetleri

PROJE ADI	KURULDUĞU YIL	YENİLENME MALİYETİ (MİLYON ABD DOLARI)
Üç Kurgan Hidro Elektro Santrali	1962	32
Toktogul Hidro Elektro Santrali	1975	22
Bişkek Termik Santrali	1977	300
Kürpü Say Hidro Elektro Santrali	1982	4
At Başı Hidro Elektro Santrali	1990	26
TOPLAM: 384 MİLYON ABD DOLARI		

Kaynak: <http://www.energoes.kg/>

ELEKTRİK İLETİM SİSTEMİ:

Kırgızistan'ın elektrik iletim ağlarının değiştirilmesi için yaklaşık 250 milyon ABD doları gerekecektir.

Tablo 25: Kırgızistan'da Elektrik Dağıtım Sisteminin Yenilenme Maliyeti

Şirket	Yıpranmış Ekipmanların Değiştirilmesi İçin Maliyet Tahminleri (MİLYON ABD DOLARI)
Tündük Elektro	260-500
Çığış Elektro	210-400
Oş Elektro	215-415
CalalAbad Elektro	150-290
TOPLAM	835-1,505

Kaynak: <http://www.energoes.kg/>

Yukarıda belirtilen projelerin önümüzdeki 5-10 senenin içinde acil yenilenmesi şarttır. Toplam yenilenme maliyeti tahmini rakamlarla 1,5-2,1 milyar ABD doları olarak hesaplanabilmektedir. Bu projelerin yenilenmesini yapabilmek için ülkede uygulanan tarife politikasını değişmesi ve yenilenme için gereken sermaye yatırımları elektrik maliyetlerinin içinde olması gerekir.

Kırgızistan'ın elektrik enerji sektöründe tesis onarım ve ekipman değişimini gerçekleştirebilmek için elektrik tarifelerinin yükseltilmesi gerekecek. Başka bir deyişle birinci senaryoda uygulanan 1 som kW/saat tarifesi senaryo 2'de 1,65 som kW/saat olarak yükseltilip, enerji sektörüne yıllık ekstradan 136 milyon dolar kazanılmış olacak. Dolayısıyla bu 136 milyon doları enerji şirketlerinin amortisman giderlerine harcanacaktır. Ayrıca modernizasyon ve onarım işleri yapıldıktan sonra iletim ve dağıtım sırasında yaşanan elektrik enerji kayıpları önceki %33 oranından %27'ye kadar düşeceği öngörülmektedir.

Tablo 26: Kırgızistan’ın Bazı Enerji Şirketlerinin Gelir Gider Tablosu (Senaryo II)

Senaryo 2. ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNDE ACİL ONARIM İŞLERİ YAPILARAK VE ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNÜN ALTYAPISINI YENİLEYEREK TÜKETİCİLER İÇİN GÜVENİLİR VE KESİNTİSİZ ELEKTRİK TEDARİĞİNİ SAĞLAMAK.								
		<i>“Elektrik İstasyonlar ” Anonim Şirketi</i>	<i>“Kırgızistan Ulusal Elektrik Enerji Hatları” Anonim Şirketi</i>	<i>Tündük Elektro</i>	<i>Çığış Elektro</i>	<i>Oş Elektro</i>	<i>CalalAbad Elektro</i>	<i>Tüm Sektör</i>
H.MALİYETLER	Ölçme Birimi (ABD Doları)							
XII. Malzeme ve Hizmetler								
Onarım ve bakım	Milyon Dolar	7,2	0,4	0,4	0,02	0,01	0,01	7,9
Madde ve Malzemer	Milyon Dolar	10,6	1,7	2,9	0,7	1,2	0,9	18,1
Yakıt (Termik Santraller için)	Milyon Dolar	43,9	0	0	0	0	0	43,9
Diğer yakıtlar ve yağlar	Milyon Dolar	1,1	0,5	0,8	0,3	0,3	0,3	3,5
Kendi İhtiyaçları için Elektrik Tüketimi	Milyon Dolar	3,2	0,1	0,1		0,03	0,04	3,5
TOPLAM	Milyon Dolar	66,01	2,7	6,1	1,6	2,9	2,1	81,5
XIII. Maaş Bordrosu	Milyon Dolar	12,8	7,6	10,08	3,5	5,1	3,9	42,9
XIV. Sosyal Fonlara Tahsisler	Milyon Dolar	2,1	1,3	1,7	0,6	0,9	0,7	7,4

XV. Amortismanlar	Milyon Dolar	60,8	31,9	21,1	12,1	12,7	8,8	147,7
XVI. Diğer Giderler	Milyon Dolar	10,5	10,7	2,3	0,8	2,2	0,3	26,7
XVII. Diğer Vergiler	Milyon Dolar	0,3	0,1	0,5	0,008	0,02	0,01	1,02
XVIII. Borçlanma Maliyetleri	Milyon Dolar							
Anapara Geri Ödemesi	Milyon Dolar	7,2	2,8	0,3	0,1	0	0,1	10,7
Faiz Giderleri	Milyon Dolar	4,4	2,4	1,07	0,009	0	0	7,9
XIX. Sermaye Yatırımları	Milyon Dolar							
Yeniden Yapılandırma İçin Sermaye Yatırımları	Milyon Dolar	0	0	0,97	0,09	0,1	0,12	1,3
Yeni İnşaat Yatırım Harcamaları	Milyon Dolar	3,7	1,7	3,6	0,5	0,4	0,08	10,2
XX. Kar Vergisi	Milyon Dolar							
XXI. Elektrik İthalatı Harcamaları	Milyon Dolar							
XXII. Frekans Düzenleme Maliyetleri	Milyon Dolar		4,1					4,1
TOPLAM GİDERLER	Milyon Dolar	110,97	39,6	30,5	7,7	12,3	7,8	209,01
İ. DİĞER GELİRLER	Milyon Dolar							
IV. Isı Satış Gelirleri	Milyon Dolar	11,5						
V. Sıcak Su Hizmetinden Elde Edilen Gelirler	Milyon Dolar	4,5						

VI. Frekans Düzenlemelerinden Elde Edilen Gelirler	Milyon Dolar		7,01						
J. NET DEĞER	Milyon Dolar	151,9	58,6	30,5	19,4	24,4	16,2	318,7	
K. Elektro Enerji Dengesi									
V. Toplam Üretim/ Tedarik	MW/saat	11 857 243	11 525 257	4 411 491	1296805	1696914	1268755		
VI. Kendi İhtiyaçları vb.	MW/saat								
VII. Kumtor Firmasına Satışlar	MW/saat		271 268						
İletim ve Tranformatör Kayıpları	MW/saat								
Miktar	MW/saat	35 663	476 991	877 744	322821	359975	290 619	2 363814	
Yüzde	%	0,30%	4,14%	19,90%	24,8%	21,2%	22,91%	26,7%	
VIII. Net Üretim	MW/saat	10 967 167	10 853 384	3 506793	968553	1 334 095	977 671		
L. Elektrik Enerjisinin Ortalama Maliyeti	som/KW saat	0,65	0,25	0,64	0,94	0,86	0,78		
M. Kar (Zarar)	Milyon Dolar	-68,3	=====	-17,3	=====	=====	-8,4	-145,03	
N. Sonuç: Elektrik Enerjisinin Ortalama Maliyeti						Som KW/saat	%		
						Üretim Maliyeti:	0,65	41%	
						İletim Maliyeti:	0,25	15%	
						Dağıtım Maliyeti:	0,75	43%	
						Toplam:	1,65 (3,6 cent)	100%	

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Enerji Bakanlığının Raporuna ve USAİD Verilerine Dayanarak
Kendimce Düzenlenmiştir. <http://www.energoes.kg/>

SENARYO 3

KIRGIZİSTAN GENELİNDE TÜKETİCİLERE GÜVENİLİR VE KESİNTİSİZ ELEKTRİK ENERJİSİNİN SAĞLANMASI.

Bu senaryoda ülkenin enerji sektörüne sermaye yatırımları çekerek Kırgızistan'ın önünde duran ciddi enerji sorunları hemen önce çözmek hedeflenmiştir.

Aşağıda, Kırgızistan'ın enerji sektörü için büyük önem taşıyan ve çözülmesi gereken sorunlar sıralanmıştır:

- Komşu ülkelerin enerji sistemine bağımlılıktan kurtulup, Kırgızistan'ın kuzey ve güney bölgeleri arasında kesintisiz elektrik iletimini sağlamak.
- Kış aylarında ve kuraklık mevsimlerinde elektrik enerji sıkıntısını en aza indirmek.

Bu sorunları çözebilmek için “Kırgızistan Ulusal Hatları” Anonim Şirketi 2 tane yatırım projesi sunmuştur. Bu yatırım projeleri ülkenin kuzey ve güney bölgeleri arasında yeni elektrik iletim sistemini kurmayı hedeflemektedir. Bu projelerin toplam maliyeti 500 milyon ABD doları civarında olacağı ve yeni yatırım olursa 3-5 sene içinde tamamlanacağı düşünülmektedir.

Ayrıca “Elektrik İstasyonlar” Anonim şirketi kış aylarında ve kuraklık mevsimlerinde yaşanan enerji sıkıntıları çözmek için Kırgızistan'ın Narın Bölgesinde bulunan Karakeçe kömür madeninde termik santral kurma projesini sunmuştur.

Planlanan termik santralin kapasitesi 600 MW olacak ve tahmini maliyeti de 977 milyon ABD dolardır. Eğer bu proje gerçekleşirse yıl boyunca kesintisiz elektrik enerji üretimi olacaktır. Termik santral kömür ocağının yanında kurulacağı için kömür sıkıntısı çekilmeyecek ve lojistik açıdan da bir avantaj elde edilmiş olacaktır. Eğer yeni yatırım olursa bu proje 7-10 senede tamamlanmış olacaktır.

Bu projeler hakkında bilgi eksikliğinden dolayı bir maliyet analizi yapamıyoruz, yetkililerin araştırmalarına göre eğer bu projeler gerçekleşirse en azından Kırgızistan kendi ürettiği elektrik enerjisiyle tüm ülke genelinde kesintisiz ve sağlam enerji tedarikini yapabileceğini söylemektedirler.

Bu senaryoda herhangi bir hesaplama yapılmayacak, ancak enerji şirketleri tarafından sunulan projelerin tahmini maliyetlerine dayanarak, ülke genelinde

kesintisiz ve sağlam elektrik enerji tedarikliğini sağlayabilmek için senaryo 2 de gösterilen elektrik tarifelerini % 20 yükseltilmesini doğru gördük. Başka bir değişle senaryo 2 de gösterilen tarife 1,65 som kW/saat iken senaryo 3 te 2.05 som kW/saat (4,4 cent) olarak yükseltilmiştir. Bu tarife uygulanırsa senaryo 1 ile karşılaştırdığımızda Kırgızistan için yıllık ekstradan 225 milyon ABD doları kazanılmış olacaktır. Bize göre, günümüzdeki fiyatlar itibariyle bu tarife Kırgızistan’da güvenli ve kesintisiz elektrik enerjisi sağlamak için uygun olacağını düşünmekteyiz.

Tablo 27: Senaryoların Maliyet Karşılaştırılması

Maliyeti	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 3
Üretim (Som kW saat)	0,41	0,65	0,87
İletim (Som kW saat)	0,15	0,25	0,41
Dağıtım(Som kW saat)	0,43	0,75	0,75
Toplam (Som kW saat)	0,99 (2,2 cent)	1,65 (3,6 cent)	2,03 (4,4 cent)

3.4.KIRGIZİSTAN’DA ELEKTRİK ENERJİ SEKTÖRÜNDEKİ YATIRIM OLANAKLARI VE GEREKÇELERİ

3.4.1. Kırgızistan’da Elektrik Enerji Sektöründe İş Ve Yatırım Olanakları

3.4.1.1. Kambarata 1 ve 2 Santral İnşaatı

Kambarata santral inşaatı 1986 yılında SSCB Enerji Bakanlığı’nca başlatılmıştır. Hâlihazırda Kambarata 2 istasyonunda çalışma yürütülmekte olup, Kambarata 1’de henüz çalışma başlatılmamıştır. Kambarata 2’de inşaat işleri %40 oranında tamamlanmış bulunmaktadır. Halen stoklarda Rus malı jeneratörler ve türbinler bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti ve Rus RAO UES firması Kambarata projesiyle yakından ilgilenmektedir. RAO UES 3 milyon Dolar

karşılığında Kambarata 1 ve 2'nin keşif yenileme çalışması ve ekipman yenileme işlerini üstlenmeyi teklif etmiştir.

Geçmiş dönemde finansman yokluğu nedeniyle dondurulan bu proje, Pakistan ve Afganistan'a Kırgızistan ve Tacikistan'dan elektrik ihracatına yönelik nakil hatları kurulması projesinin gündeme gelmesiyle bir anda önem kazanmış ve ilgi görmeye başlamıştır.

Kambarata santrallerinin inşası konusunda yabancı yatırımcılarla ortak işletme kurulması yönünde arayışlar devam etmektedir. Santrallerin özelleştirilmesi gündem dışında tutulmaktadır.¹⁹³

Kambarata 1

1900 MW kurulu kapasite, yıllık 5,1 milyar kWh üretim kapasitesi ile çalışması öngörülmekte olup, tahmini proje bedeli 4-5 milyar Dolar'dır. 4,65 milyar metreküplük rezervuarı, Narın nehrinin mevsimsel olarak idaresine olanak tanıyacaktır. Narın nehrinin bu proje bölümünden ortalama yıllık akım hızı 317 metreküp/saniye olarak hesaplanmaktadır.

Kambarata 2

Üç üniteli hidroelektrik santrali proje bedeli 270 ila 290 milyon dolar arasında tespit edilmekte olup, ayrıca, 17,6 milyon Dolarlık 500 kV hattına ihtiyaç duyulmaktadır. Taşkent Hidroproje Enstitüsü proje için detaylı teknik dizayn, maliyet planı ve teknik dokümantasyonu hazırlamıştır. Daha önce Harza (ABD) ve SNC Shavinigan (Kanada) firmalarınca öncül fizibilite raporları da hazırlanmış bulunmaktadır. 360 MW Kurulu kapasite, 1.148 GW/h üretim kapasitesi ile çalışması öngörülmektedir.

3.4.1.2. Üçkurgan Santrali Rekonstrüksiyonu

Üçkurgan hidroelektrik santrali inşaatına 1956 yılında başlanmış, 1962 yılında tamamlanmıştır. 180 MW kurulu kapasiteye sahip olan santralde yıllık ortalama üretim 899 milyon kWh'dir. Rekonstrüksiyon projesi ekipman modernizasyonu, santralin operasyonel güvenilirliğinin artırılmasına yönelik faaliyetler ile kurulu

¹⁹³ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, (30.04.2012).

kapasitenin 40 MW artırılmasını içermektedir. Söz konusu proje ile ilgili olarak santral projesinin müşavirlik işini yapmış olan Taşkent Hidroproje Enstitüsü'ne fizibilite işi verilmiş bulunmaktadır. Rekonstrüksiyona yönelik müşavirlik işleri 2007 baharında tamamlanacak olup, rekonstrüksiyon işlerinin 30 milyon Dolara gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Güney Kırgızistan'a kesintisiz güç sağlanması projenin ana hedefidir.¹⁹⁴

3.4.1.3. Atbaşı Santrali Rekonstrüksiyonu

Atbaşı santralının kurulu kapasitesi 40 MW, yıllık ortalama üretimi 145 milyon kWh düzeyindedir. 32 yıldır faaliyette olan santralin ekipman, parça ve teknik sistemlerinin yeniden inşası ve yenilenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, hidroteknik kurulumun durumunu kontrolden sorumlu ekipmanın da rehabilitasyonu ve değiştirilmesi gerekmektedir. Dağlık bölgelerin geliştirilmesi projesi çerçevesinde İsviçre kaynaklı krediyle yürütülen elektroteknik işler için toplam 200 bin İsviçre Franklık hibe ayrılmıştır. Hibenin hidro teknik alanına da kaydırılması öngörülmektedir. Rekonstrüksiyon faaliyetlerinin tamamının 10 milyon Dolara gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir.¹⁹⁵

3.4.1.4. Yukarı Narın Bölgesi Hidroelektrik Santral Kompleksleri Projesi

Hâlihazırda taslak aşamasında olan bu projelerin yapışletdevret modeline uygun olarak ihale edilmeleri öngörülmektedir.

- a) Oruktam HES (genel parametreler):
 - Seviye – 2610 m;
 - Güç– 100 MV_T (2x50 MV_T);
 - Elektrik üretimi – 648 млн. кВт/саат
 - Baraj Hacmi – 558 milyon. м³
 - Ön araştırmalara göre inşaatın yaklaşık değeri -199 milyon ABD doları.

¹⁹⁴ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, Erişim Tarihi 30.04.2012

¹⁹⁵ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, Erişim Tarihi 30.04.2012

b) Canıköl HES (genel parametreler):

- Su bendi yüksekliği – 160 m;
- Güç– 130 MV_T (2x65 MV_T);
- Elektrik üretimi – 470 milyon. kV_T/saat;
- Baraj Hacmi – 325 milyon. m³
- Ön araştırmalara göre inşaatın yaklaşık değeri – 176,5 milyon ABD doları.

c) Narın HES1 (genel parametreler):

- Seviye – 2235 m;
- Güç – 62 MV_T (2x24 + 2x7 MV_T);
- Elektrik üretimi – 227 milyon. kV_T/saat;
- Baraj Hacmi – 9,87 milyon m³
- Ön araştırmalara göre inşaatın yaklaşık değeri – 85 milyon ABD doları.

d) Narın HES3 (genel parametreler):

- Seviye – 2141 m;
- Güç– 60 MV_T (2x30 MV_T);
- Elektrik üretimi – 254 milyon. kV_T/saat;
- Baraj hacmi – 0,3 milyon m³
- Ön araştırmalara göre inşaatın yaklaşık değeri – 81 milyon ABD doları.

3.4.1.5. MikroHidroelektrik Santralleri Projesi

Çok sayıda nehir üzerinde bölgesel olarak faaliyet gösterecek mikro hidroelektrik santralleri kurulması konusunda 2030 yılına kadar bir program kapsamında 0,5-30 megawatt gerilim aralığında faaliyet gösterecek 120-130 adet küçük santrale inşa edilmesi öngörülmektedir. Projenin toplam bedeli 500-600 milyon Dolar olarak ifade edilmekte, santral projelerinin 5-30 milyon Dolar arasında bir bedelle gerçekleştirilebileceği tahmin edilmektedir. Santraller için tespit edilen araziler hâlihazırda özelleştirilmiş olmakla birlikte, arazilerin tahsisatında Kırgız Hükümetinin desteği alınabilecektir. Santrallerin Kırgız girişimcilerle ortaklık esasında kurulması öngörülmektedir.

Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Asya Kalkınma Bankası'nın başlangıçta ilgi göstermesine rağmen ilerleme sağlanamamış olup, eski idare döneminde proje fizibilitesi için Alman Hükümetinden alınmış bulunan 25 milyon Alman Markının akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Projenin amortisman süresi 4-8 yıl olarak hesaplanmaktadır.¹⁹⁶

Şekil 37: Kırgızistan'da Faaliyette Bulunan ve Kurulması Planlanan Büyük HES'ler

Kaynak: <http://energo.gov.kg/img/Kart%20pres%20GST2.JPG>, Erişim Tarihi 18.04.2012

3.4.2. Kırgızistan'da Hidroelektrik Santrali, Elektrik İletim Ağı İnşa ve İşletmesi ile Elektrik Satışı İçin Gerekli Lisans ve Onaylar

1. Hidroelektrik santrali ve elektrik iletim ağı inşa ve işletmesi ile elektrik satışı için Devlet Enerji Ajansı'ndan lisans alınması gerekmektedir. Üretim, dağıtım ve satış gibi birden fazla alanda faaliyet gösteren işletmelerin her faaliyet için ayrı ayrı lisans alması zorunludur.

2. Müteahhit firmaların Devlet Mimari ve İnşaat Ajansı Ulusal Lisansİhale Merkezi'nden çok özel faaliyet türleri için (projelendirme, mühendislik, kurulum vb.) lisans almaları gerekmektedir.

¹⁹⁶ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, Erişim Tarihi 30.04.2012

3. Mühendislik işleri için Çevre Koruma Bakanlığı'ndan çevrebilim uzman incelemesi onayı ile proje dokümanlarına ilişkin olarak Bağımsız Ekspertiz Bürosu tarafından düzenlenecek Ulusal Ekspertiz kararı aranmaktadır.¹⁹⁷

3.4.3. Kırgızistan'da Elektrik Enerjisi Sektöründeki Projelerle İlgili Temas Kurulabilecek Kuruluşlar

OAO ELEKTRİK SANTRALLERİ

JSC ELECTRIC POWER PLANTS

Adres: str. Jibek Jolu № 326 Bishkek/Kyrgyzstan

Tel: + 996 312 666881

Fax: + 996 312 663409

deputy3-es@infotel.kg

www.energo-es.kg

Deputy director general: Joldoshbek M. Nazarov

KIRGIZİSTAN ULUSAL ELEKTRİK HATLARI

JSC NATIONAL GRID OF KYRGYZSTAN

Adres: str. Jibek Jolu № 326 Bishkek/Kyrgyzstan

Tel: + 996 312 661005, 661001

Fax: + 996 312 660656, 661609

nesk@elcat.kg

nesk@infotel.kg

Deputy General Director: Medetbek Aitkulov

KYRGYZ SCIENCE TECHNICAL CENTER OF ENERGETICS 'ENERGY'

Adres: str. Ahunbaeva № 119 Bishkek/Kyrgyzstan

Tel: + 996 312 510349

Fax: + 996 312 510339

Director: Shamil DİKAMBAEV, Mezgin Vladimir Aleksandrovich

(Küçük çaplı elektrik santrali projeleri)

CENTER FOR RENEWABLE ENERGY APPLICATIONS

Adres: str. Elebaev № 7 Bishkek/Kyrgyzstan

¹⁹⁷ <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, Erişim Tarihi 30.04.2012

Tel: + 996 312 559201

Fax: + 996 312 559204

Director: Obozov Alaibek

CHAKAN GES

Adres: str. Usenbaeva 194/2 Bishkek/Kyrgyzstan

Tel: + 996 312 628381

Fax: + 996 312 628482

Deputy director: Polianinov Genadiy Aleksandrovich

(Küçük çaplı elektrik santrali projeleri)

OREMİ

Adres: str. Lva Tolstogo 100 Bishkek/Kyrgyzstan

Tel: + 996 312 620752

Fax: + 996 312 663995

Baisbekov Daniyar

(Elektrik istasyon donanımları, transformatör üretimi)

3.5. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE HİDROELEKTRİK ENERJİSİ ALANINDAKİ DENGELER

Bilindiği üzere, Orta Asya'dan Güney Asya'ya elektrik ihracatına yönelik her türlü planın Afganistan'ı ve Afganistan'ın enerji altyapısının önemli ölçüde iyileştirilmesini içermesi zaruridir. Bu bağlamda, Afganistan'ın dış dünyaya açılması Orta Asya'yı Güney Asya'dan ayıran engelin ortadan kalkması anlamına gelmiş, hem bölge içi hem de bölgeler arası işbirliği potansiyeli yüksek olan enerji sektörü büyük önem kazanmıştır.

Kırgızistan ve Tacikistan bölgedeki suyun %80'inin karşılamaktadır. Sovyet dönemi ekonomik sisteminin artık uygulanmayışı, suyun paylaşımı bakımından bazı sorunları gündeme getirmektedir. Bahar aylarında Kırgızistan ve Tacikistan Pamir buzullarından gelen fazla sudan hemen kurtulmak isterken, hem Özbekistan genel anlamda, hem de Özbekistan'daki ekim alanları ve pamuk tarlaları yazın suya ihtiyaç duymakta, ayrıca, enerji santrallerinin kış aylarında faaliyetine devam edebilmesi için bu suyun rezervlerde biriktirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, USAID elektriğe ihtiyaç duyan Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ı başta Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere Orta Asya'daki hidroelektrik kaynaklarına bağlayarak bölgesel elektrik piyasasının gelişmesine yönelik olarak 3,3 milyon Dolarlık bir girişim başlatmayı tasarlamaktadır. Bölgesel Enerji Piyasası Yardım Programı adı verilen bu girişim kapsamında 2 yıllık bir süre içerisinde öncelikle Afganistan'da güvenilir bir iletim hattının kurulması ve yasal çerçevenin oturtulması öngörülmektedir. 5 yıllık bir süre içerisinde de özel sektör yatırımlarıyla bölgeleri birbirine bağlayacak olan 500 kV'luk enerji nakil hatlarının kurulması öngörülmektedir.

Orta Asya'dan Güney Asya'ya elektrik ihracatına yönelik olarak özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen projelere Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Dünya Bankası'nın da dahil olması söz konusudur.

Halen Tacikistan'da elektrik sektörüne yönelik yatırımların ağırlıklı olarak Rus kaynaklı olduğu gözlenmektedir. Kırgızistan'dan büyük çaplı elektrik ihracına imkan verecek olan Kambarata projeleri bağlamında da Rus firmalarının (RAO UES) adı sık sık geçmekte, ancak, finansman zorluğu nedeniyle hızlı hareket edilmediği değerlendirilmektedir.

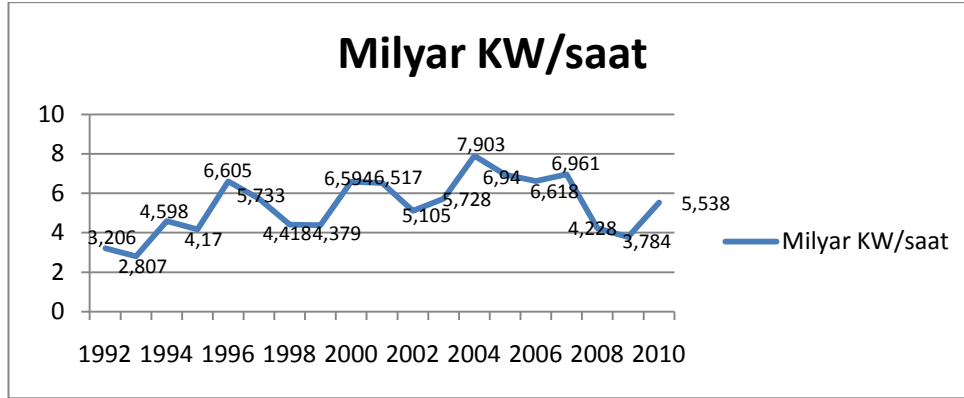
Ayrıca, Amerikan AES firmasının Orta-Güney Asya elektrik nakil hatları projesi ile ilişkisinin kesildiği ve önümüzdeki dönemde Rus firmalarının gündeme geleceği anlaşılmaktadır.¹⁹⁸

3.5.1. Kırgızistan'ın Hidroenerji İhracat Potansiyeli

Kırgızistan'ın 1992-2010 yıllarına göre elektrik enerji ihracatına bakarsak ortalama yıllık 5,3 milyar KW/saat olarak gözükmektedir. Ancak Kırgızistan'da elektrik enerjisinin dağıtımı, iletimi sürecinde yaşanan kayıpları ve halkın kaçak elektrik kullanımını göz önüne alırsak, kayıplar oldukça yüksektir. Kırgızistan'da üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık % 30-40'ı kayıp olarak hesaplanabilmektedir. Başka bir deyişle Kırgızistan'ın elektrik enerji ihracatının yıllık ortalaması gerçekte 2-2,5 milyar KW/saat civarındadır.

¹⁹⁸ T.C. Bışkek Büyükelçiliği Ticaret Msavirliği; <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>, Erişim Tarihi 30.04.2012

Şekil 38: Kırgızistan'ın Yıllara Göre Elektrik İhracatı (Kayıplar Hesaplanmadığında)

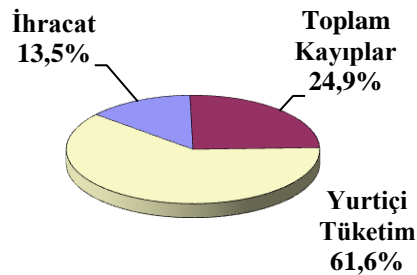

Kaynak: <http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#elec>; Erişim Tarihi 01.05.12. Ayrıca Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin verileri eklenerek kendimce düzenlenmiştir. Bu grafiği düzenlemede kullanılan formül: $Üretim - Tüketim = İhracat$. Kırgızistan'ın elektrik enerji ihracatı hakkında elimizde tam veriler bulunmadığı için, bu grafikte elektrik dağıtım ve iletimi sürecinde yaşanan elektrik enerji kayıpları hesaplanmamıştır.

Kırgızistan'ın, 2007 yılına kadar Kazakistan'a ve Özbekistan'a olan elektrik enerji ihracatı daha çok takas şeklinde gerçekleşmekteydi, başka bir deyişle Özbekistan'a ihraç edilen elektrik enerjisi doğal gaz olarak, Kazakistan'a ihraç edilen elektrik enerjisi ise kömür ve petrol olarak ülkeye dönmekteydi. Ancak 2007 yılının başında Kırgız Hükümeti komşu ülkelere elektrik enerjisinin kW/saati 1,5 cent (ABD dolar cent) değerinde satmaya başlamıştır.¹⁹⁹

Yukarıdaki kısımlarda anlatılan Kırgızistan'ın enerji sektöründe yatırım olanakları harekete geçirilebilirse, elektrik enerji ihracatı ülke ekonomisi için önemli ölçüde yararlı olacaktır.

Şekil 39: Kırgızistan'ın 2010 Yılına Göre Hasaplanan Elektrik Enerji Denge Yapısı.

¹⁹⁹ <http://www.tenderlib.ru/news/179>, (26.08.2012).

SONUÇ

Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik sorunlarının çözümünde ve ekonomik büyümelerinin sağlanmasında son yıllarda doğrudan yabancı yatırımları büyük önem kazanmıştır. Özellikle gitgide küreselleşen dünyada doğrudan yabancı yatırımları yapan çok uluslu şirketler ön plana çıkmıştır. Çok uluslu şirketler aracılığıyla gelişmiş ülkelerdeki sermaye fazlalığı, gelişmekte olan ülkelere yatırılmaya başlamıştır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlar Kırgızistan gibi petrol ve doğal gaz yatakları sınırlı olan ülkeler için kalkınma ve istihdamın sağlanması bakımından önemli bir fırsattır. Kırgızistan’da ve başka gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen düşük satınalma gücü, iç tasarruflardaki eksiklikler, döviz darboğazı yerli sanayinin gelişimini ve rekabet gücünün artmasını engellemektedir. Doğrudan yabancı yatırımları, gelişmekte olan ülkelerdeki teknoloji eksikliğinin giderilmesi, istihdamın sağlanması, kaynak eksikliğinin giderilmesi, üretim artışı ve endüstriyel gelişimin sağlanması, modern knowhow yönetim becerisinin getirilmesi, pazarlama katkısı ve ihracat imkânlarının arttırılması açısından alternatif bir fırsattır. Gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli sorunlardan biri sermaye birikiminin yetersizliğidir. Doğrudan yabancı yatırımları ilk yatırım aşamasında ülkeye getirdiği sermaye ile daha sonraki yıllarda elde edilen karların tekrar yatırıma dönüştürülmesi bakımından sermaye birikimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Bir geçiş ekonomisi olan Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra eski Sovyetler Birliğinin planlı ekonomik yapısından serbest piyasa ekonomisine geçmek zorunda kalmıştır. Geçiş sürecinde olan ülkelerin önemli sorunlarından biri kendi ekonomik ve siyasi modelinin olamayışıdır, dolayısıyla bu ülkeler sürekli başka ülkelerin modellerine uyum sağlamak zorundadırlar. Ancak her ülkenin ve her sistemin kendine özgü bir kalkınma programı olması şarttır. Bu yüzden geçiş döneminde olan Kırgızistan, ekonomik gelişim sağlaması için acil bir şekilde kendi ekonomik politikalarını üretmek zorundadır. Öncelikle doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek için ülkede yatırımcılara cazip yatırım ortamı hazırlamak Kırgızistan’ın öncelikli ekonomik politikaların başında gelmesi gerekmektedir. Ayrıca sermaye gereksinimi olan Kırgızistan’ın, sosyal, ekonomik ve politik yapılarındaki istikrarı sağlamaya yönelik politikaları üretmesi gerekmektedir. Çünkü yabancı yatırımcılar,

bekleyeceği yüksek getiriye karşılık riski daha düşük bir ortamı tercih edecektir. Bu durumda, ülke riskliliği yabancı sermaye hareketlerinde önem kazanmaktadır. Ancak bunun tam tersine Kırgızistan'da son 7 senede 2 devrim gerçekleşmiş ve ortalama yılda bir hükümet değişmiştir. Bu da yabancı yatırımcıları ürkütmekle kalmayıp ülkede hali hazırda faaliyette bulunan diğer yatırımcıların da ülkeden çekilmesine neden olmaktadır. Yabancı yatırım çekmede Kırgızistan'ın diğer sorunları ise, yabancı yatırımlara karşı idari uygulamaların şeffaf olmayışı, ülkedeki bürokrasinin ağır işleyişi, yolsuzluk düzeyinin çok yüksek olması, hukuk sistemindeki aksaklıklar, yatırımcılar için yeterli güven ortamının sağlanamaması ülkedeki yabancı yatırımların beklenen seviyenin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır. Kırgızistan'daki yatırım alanlarına bakarsak, özellikle bazı sektörlerde yatırımlar oldukça yetersizdir. Bu sektörler içerisinde en önemli sektör enerji sektörüdür. Büyük yatırım potansiyeli olan enerji sektörü günümüzde kötü durumdadır. Özellikle elektrik enerji sektörü yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Kırgızistan'da faaliyette bulunan elektrik enerji tesisleri kurulalı 30-40 sene olmuştur, doğal olarak ekipmanların, sektörün altyapısının yenilenmesi şarttır. Elektrik enerji sektörünün yenilenmesi büyük maliyetler gerektirir, bu yüzden bu tesislerin onarımı, yeni tesislerin kurulması "YapıŞletDevret" modeli ile yapılabilir.

Sunduğum tezin amacına yönelik olarak Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımların durumu ve enerji sektöründeki yabancı yatırımların ne durumda olduğunu göstermek, ayrıca Kırgızistan'da üretilen elektrik enerjisinin maliyet analizinin yapılması hedeflenmiştir.

Kırgızistan kendi enerji ihtiyaçlarını sağlayabilecek kadar enerji potansiyeline sahip bir ülkedir. Özellikle ülkede bulunan su (hidro), güneş, rüzgâr, jeotermal ve biokütle enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları bu potansiyelin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede hidro enerji potansiyeli çok büyüktür, uzmanların araştırmalarına göre Kırgızistan'da hidro enerjisi potansiyeli 142 milyar KW/Saattir, günümüzde ise bu potansiyeli sadece % 10 kullanılmaktadır.

Enerji sektörü, Kırgızistan ekonomisinin temel sektörlerinden biri olup, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan da Kırgızistan için büyük önem taşır. Özellikle elektrik enerjisi, ekonominin her sektöründe herhangi bir işin yürütülmesini sağlar. Elektro enerji sisteminde aksamalar, sanayi sektörünü büyük ölçüde etkiler ve

üretimin hacminin azalmasına, sanayi sektörünün ekonomik kayıplara uğramasına veya tamamen durmasına sebep olur. Elektro enerji kesintileri sadece ekonomik açıdan değil, bunun yanı sıra vatandaşların boş zaman geçirmelerinde sıkıntı yaratarak, her insana gerekli olan dinlenme, eğitim alma, çalışma imkânlarını kısıtlar ve genel olarak insan gelişimine engel olabilmektedir. Kırgızistan’da enerji sektöründen bahsederken, ülkenin fosil yakıtlara fakir olmasını söylememizde fayda vardır. Bu yüzden ülkenin enerji sektöründeki bütün yük elektrik enerjisine yüklenmiş durumdadır ve genel olarak Kırgızistan’ın enerji sektöründe büyük sorunlar yaşanmaktadır.

Aşağıda Kırgızistan’ın elektrik enerji sektörünün kötü durumda olduğunu kanıtlayan örnekler verilmiştir:

- 2010 yılında Kırgızistan’da 12 578 kez elektrik kesintisi yaşanmış bu da günde ortalama 34 kez elektrik kesildiğini göstermektedir.
- “Tündük Elektro” AŞ şirketinin dağıtım ağlarının % 50’si çok kötü durumdadır ya da tamamen kullanım dışı haline gelmiştir.
- Kırgızistan’da faaliyette bulunan hidro ve termik santraller yaklaşık 30-40 sene öncesinde kurulmuştur, eskidiği için verimliliği neredeyse yarı yarıya düşmüştür ve acil onarım ve bakıma ihtiyacı vardır.

Sovyetler Birliği dağılıp, eskiden uygulanan planlı ekonomi sistemi çökünce, elektrik enerji sektörü büyük bir krize uğramış ve yeni piyasa ekonomisine ayak uyduramamıştır. Piyasa ekonomisinin sert şartları altında kalan enerji sektöründe üretim verimliliği düşmüştür, üretim maliyetleri ise sürekli yükselmiştir, dolayısıyla elektrik enerji sektörü devletin zararına çalışmaktadır, başka bir deyişle elektrik enerji sektöründe piyasa kuralları işlememektedir. Bilindiği gibi rekabetçi bir piyasada fiyatlandırma stratejileri arz talep ilişkisine bağlıdır, ancak elektrik enerji fiyatlandırılması çok hassas bir konudur, eğer arz talep koşullarına dayanarak fiyatlandırılma yapılırsa, tarifeler yükselecektir, çünkü elektrik enerjiye olan talep yüksektir ve gittikçe bu talep yükselecektir. Bu da ülkenin yoksul ailelerin olumsuz yönde etkileyecektir. Diğer yandan eğer elektrik enerji tarifeleri günümüzdeki gibi neredeyse üretim maliyetleri seviyesinde uygulanacaksa, o zaman ülkenin bütün enerji sektörünün çökme tehlikesi doğabilir.

Aşağıda, Kırgızistan'ın enerji sektörü için büyük önem taşıyan ve çözülmesi gereken sorunlar sıralanmıştır:

- Ülkede uygulan elektrik tarife politikası uzmanlar tarafından yeniden hesaplanarak hem sektör hem de tüketiciler için uygun bir tarife sunulması gerekmektedir.
- Kırgızistan'ın elektrik enerji sektöründe yaygın olan kaçak elektrik kullanımını engellemek gerekmektedir.
- Ülke genelinde mümkün olduğu kadar elektrik tasarrufuna gitmek gerekmektedir.
- Komşu ülkelerin enerji sistemine bağımlılıktan kurtulup, Kırgızistan'ın kuzey ve güney bölgeleri arasında kesintisiz elektrik iletimini sağlamak gerekmektedir.
- Kış aylarında ve kuraklık mevsimlerinde elektrik enerji sıkıntısını en aza indirmek gerekmektedir.
- Enerji sektöründe planlanan, ama sermaye eksikliğinden dolayı duran projeleri canlandırmak, ülkenin enerji sektörün cazip hale getirerek sektöre doğrudan yabancı yatırımlar çekmek gerekmektedir.

Yaptığımız elektrik enerji maliyet analiz çalışmasıyla yukarıda sıraladığımız Kırgızistan'nın elektrik enerji sektöründeki sorunların çözümüne gidilebileceğini düşünmekteyiz.

Elektrik enerji maliyeti tüketicilere sunulduğu elektrik enerjisinin kalitesine bağlıdır. Bundan yola çıkarak araştırmanın uygulama bölümünde Kırgızistan'da üretilen elektrik enerjisinin maliyeti hesaplanmaya çalışılmıştır. Hesaplamada üç farklı senaryo ortaya koyulmuştur.

Birinci senaryo için hesaplanan tahmini elektrik enerji maliyetleri günümüzdeki Kırgızistan'da uygulanan tarife politikasına benzemektedir ve 1 kW/saat 2,2 cent olarak hesaplanmıştır. Bu tarife neredeyse elektrik enerjisinin üretim maliyet seviyesindedir, doğal olarak da tüketicilere sunulan elektrik enerjisinin kalitesi kötü durumdadır. Birinci senaryodaki uygulanan tarife politikasına göre, kazanılan gelirlerin yıllık 190 milyon ABD doları seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir. Bu da servisin kötü durumda kalacağını, dolayısıyla

uzun vadede ülkenin enerji sektörünün tamamen çökmesine neden olabileceğini göstermektedir.

İkinci senaryoda elektrik enerjisi için sunulan tarife 1 kW/saat 3,6 centtir. Bu tarife sistemine göre yıllık gelirlerin 326 milyon ABD dolar civarında olacağı öngörülmektedir, başka bir deyişle eğer bu senaryo uygulanacaksa, 136 milyon ABD doları ek gelirin kullanımıyla ülkenin enerji sektöründe duran varlıkların onarımı, iyileştirilmesi ve servisin orta seviyeye kadar yükseltilmesi beklenmektedir.

Üçüncü senaryoda ise elektrik tarifesi 1 kW/saat 4,4 cent olarak hesaplanmıştır. Bu durumda sektörün yıllık geliri 415 milyon ABD doları olacağı düşünülmektedir. Ek gelir olarak 225 milyon ABD doları uzun vadede stratejik planlama ve yeni enerji projelerinde kullanılacağı düşünülmektedir.

Yaptığımız elektrik enerjisi maliyet analizi, tam sağlıklı olmayabilir, çünkü elimizde bulunan veriler eksiktir, erişemediğimiz verileri varsayım olarak araştırmaya çalıştık.

Ülke ve ülke vatandaşları için vazgeçilmez ve büyük stratejik önem taşıyan elektrik enerji sektörü için, ilgili bütün tarafların fikirleri dikkate alınarak, hükümetin net planlanmış ve herkesçe kabul edilmiş bir enerji politikası olması gerekmektedir. Günümüzde zor durumda olan Kırgızistan ekonomisini, enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırımlar çekerek, canlandırmak mümkün olabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Adler, Michael ve Bernard Dumas, "Exposure To Currency Risk: Definition And Measurement", **Financial Management**", Vol.13, No.2, s. 973.

Akdiş, Muhammet. **Dünyada Ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Beklentiler**, Yased Yayınları, 1985, ss. 99-100.

Akin, Emrah. "Çok Uluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Vergisel Teşvik", **Yaklaşım dergisi**, Sayı: 148, Nisan 2005, s.67.

Akkaya, Muammer. "Başkandan", **Vizyon Dergisi**, Bişkek-Kırgızistan: Kırgız-Türk İşadamları Derneği (Kıtiad), (21), 3. (Haziran 2006).

Aklan, Adanur Nejla. "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları". **Dış ticaret Müsteşarlığı E-Dergisi**, 1997; ss. 10-16.

Akman, Ayhan. **Yabancı Sermaye Yatırım Neden Ve Etkileri**, (Yased, 1988), s.35.

Allahverdiyev, Hasan ve Zahid Memmedov; **Yatırım Sürelerinin Düzenlenmesi**, Bakü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Yayınları.2003.

Altınmakas, Söner. "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Kırgızistan Örneği", Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2004.

Asiedu, Elizabeth. "On The Determinants Of Foreign Investment To Developing Countries: Is Africa Different?", **World Development**, No: 30(1), 2003. s.6.

Aykol, Bilge ve Gülüzar Kurt. **Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Gelismeler Ve Türkiye İçin Stratejik Planlama Ve Konumlanma Yaklaşımı**, İzmir 2006, s. 10

Ayyıldız, Yaşar. **“Kırgızistan'da Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Türkiye'den Gelen Yatırımlar”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Bişkek 2007, s. 74

Bal, Harun. **"Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği"** Makalesi, Çukurova Ve Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü.

Bayraktutan, Yusuf. **"Bilgi Ve Uluslararası Ticaret Teorileri”**, **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2003, 4 (2),s. 175.

Berberoğlu, Necat. **“İktisat Teorisi”**. Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 773, Eskişehir, 2006, s. 96.

Bildirici, Zeki, **"Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Portföy Yatırımları Ve Sıcak Para"** Makalesi, 2008.

Biyaliev, Abak **“Kr'nın Ekonomikasına İvestitsiyaları Tartuu Üçün Kandıy Cagımduu Şartları Tüzüş Kerek?”** Makalesi, Bişkek 2003.

Boonserm, Booncharoenpol. "Foreign Direct Investment In Asia: Thailand's Experiences After 1960" **Faculty Of Economics Journal**, Krirk University, Bangkok, Thailand, s.3.

Bouoiyour, Jamal. **“The Determining Factors Of Foreign Direct Investment In Morocco”**, 2003, Erişim: [Www.Erf.Org. Eg/Cms/Getfile.Php?Id=643](http://Www.Erf.Org.Eg/Cms/Getfile.Php?Id=643).

Bulutoğlu, Kenan. **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1970.ss. 47-51.

Candemir, Aykan. **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, Cilt1 "Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler.**

Çankaya, Mehmet. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler Ve Bu Faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, Sayı: 270, 2004, s.96.

Çeken, Hüseyin. **Küreselleşme, Yabancı Sermaye Ve Türkiye Turizmi**, 1. Baskı, İstanbul, 2003, ss.48-49

Çetenak, Emin Hüseyin. **"Yabancı Portföy Yatırımlarının Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi: IMKB Üzerine Bir Uygulama"** Y.Lisans Tezi; 2006; ss. 19-20.

Çetintaş, Hakan. **"Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Rekabet"**,Erişim: [Www.Dtm.Gov.Tr](http://www.Dtm.Gov.Tr), 18.09.2011.

Çorupbekov, Maksatbek. **"Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Bu Yatırımları Belirleyen Etkenler Üzerine Bir Araştırma"** Yüksek Lisans Tezi, s.32

DEİK. **"TürkiyeKırgızistan Ticari Ve Ekonomik İlişkileri"**. Deik, Türk Kırgız Konseyi; (2006). Erişim: www.deik.org.tr.

Dogrue, Suat. "Ekonomik Büyüme Ve Yabancı Sermaye, Türkiye'de 1980 Sonrası Bir Değerlendirme"; **Maliye Yazıları**, Temmuz-Aralık Sayı: 19-21, 1989, s: 77-78.

DPT. **"Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı"**, Ankara 2000, ss. 56.

Dunning, John Harry. **Multinationalenterprises and The Global Economy. New York: AddisonWesley, 1993, s.60.**

Efe, Birol. “Küreselleşme Sürecinde Dysy'nin Analizi; İzmir Örneği”, **İzmir Ticaret Odası**, 2002, s.15.

“Ekspert V Upravlenii Finansami”, **Ekspert Dergisi**, Eylül-Ekim, 2003, №37 s. 390.

Erşen, Ercüment. “Kırgızistan Vergi Sistemi Ve Sorunları-2”. **Vizyon Dergisi**, Bişkek-Kırgızistan, Kırgız-Türk İşadamları Derneği (Kitiad), (Haziran 2006). (21), s.24-25.

Ercan, Metin. Kamil;"Dogrudan Yabancı Yatırımlar İle İlkenin Kalkınmışlığı Ve Krizler Arasındaki İlişki," **Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2001; Cilt: 3, Sayı: 2, s.89.

Esen, Öner. **Sermaye Kontrolleri Üzerine Bazı Gözlem Ve Değerlendirmeler**, 1998, s. 232.

Eskişehir Sanayi Odası Dergisi, 1997, s.18.

Filiztekin, Alpay. “Türkiye’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Evrimi”. **Dış Ticaret Müsteşarlığı Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret politikaları E-Dergisi**, 2006. 1 (1), s. 101-116.

Frank, Isaiah “Foreign Enterprise in Developing Countries”, **The John Hopkins University Press**, 1985, s. 2.

Gür, Betül. “Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri”. **Dış Ticaret Müsteşarlığı E-Dergisi**. Nisan 2003.s. 12-16.

Güvemli, Oktay. **Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi Ve Değerlendirilmesi Ve Yapılabilirlik Raporu Esasları**, İstanbul, 1988, s.3.

Göver, Tuğrul. **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslar Arası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi**, 2005, ss. 3-10.

Griffin, Ricky W. ve Mike W. Pustay. **International Business**. Wayne, 2004, <http://wehner.tamu.edu/mgmt.www/monteils/3fdi.htm>.

Hanson, Gordon. “Should Countries Promote Foreign Direct Investment?”, **United Nations Conference On Trade And Development, United Nations Ve Center For International Development**, Harvard University, G 24 Discussion Paper Series No. 9, February 2001. s.10.

Hodgetts Richard ve Fred Luthans. **International Management**”, McGraw Hill, New York, (1991) s.178.

IMF ve OECD. **Foreign Direct Investment Statistics: How Countries Measure FDI**, 2001, Washington, Dc, 2003, s.157.

İSO. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Ve Türkiye: Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, 1. Baskı, (İstanbul: İso Yayınları, 2002), s.26.

İzmir Chamber Of Commerce Publication. “Worldwide Direct Fdi, Development In Turkey And Izmir's Change”, Izmir: No: 58, 1998, ss.9-10.

Jordaan, Johannes Cornelius. “**Foreign Direct Investment And Neighbouring Influences**”. Pretoria: University Of Pretoria, Faculty Of Economics and Management Sciences (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2005, ss. 18-19

Kirgiz Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi. (Online Veritabanı), (www.stad.kg/rus/database) Kirgiz Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı Think Kyrgyz Republic. Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi, Bişkek. 2007. ss. 20-22

Kırgız Cumhuriyeti'nde Yatırımlara İlişkin Kırgız Cumhuriyeti Kanunu" (14 Haziran 2004 № 76, 31 Temmuz 2006 № 144, 23 Haziran 2008 № 127, 17 Ekim 2008 № 231, 30 Nisan 2009 № 141, 16 Temmuz 2009 № 222 K.C. Kanunları Redaksiyonunda), Bişkek Şehri 27 Mart 2003, T.C. Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliğince Tercüme Edilmiştir.

Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul 1998, ss.402-503.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2002, s.639.

Karluk, Rıdvan. "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı", **Ekonomik İstikrar, Büyüme Ve Yabancı Sermaye Dergisi**, s. 98.

Kaymak, Hasan. "Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?" **Maliye Dergisi**, Sayı:149, Mayıs-Aralık 2005, s.81.

Kazakistan Merkez Bankasının Ödeme Bilançosu; <http://www.nationalbank.kz/>

Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. B.İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s. 50.

KITIAD. (Kırgız-Türk İş Adamları Derneği), Erişim: <http://www.kitiad.org.kg>

Kiyoshi, Kojima. "Direct Foreign Investment, London: Croom Helm. Kojima, Kiyoshi And Terutomo Ozawa Micro And MacroEconomic Models Of Direct Foreign Investment: Towards A Synthesis", **Hitotsubashi Journal Of Economics**, 1984, ss.120.

Koichuiev, Turar. "Kırgızistan Geleceğe Giden Yol", **Avrasya Etüdüleri**, 1996, s.26.

Konuralp, Gürel. **Sermaye Piyasaları: Analizler, Kuramlar Ve Portföy Yönetimi**, Alfa Yayınları, Mart 2005, s.3.

Kutal, Gülten. **Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler**, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, ss.22-35.

Lal, Deepak. **Appraising Foreign Investment In Developing Countries**, London: Heinemann. 1975, ss.22-34.

Lipsev, Robert E. **Home And Host Country Effects Of Fdi**, Nber Working Paper, 2005, No: 92-93.

Lizondo, Jose Saul. "Foreign Direct Investment", Cambridge: M.I.T. Press. Loungani, P. And Razin, A. "How Beneficial Is Fdi For Developing Countries", **Finance And Development**, 38 (2), 2005, (June), s.99.

Loewendahl, Henry ve Ertugal Loewendahl. "Turkey's Performance In Attracting Foreign Direct Investment Implications Of Eu Enlargement", **European Network Of Economic Policy Research Institutions**, Working Paper No. 8, November 2001.

Love, James ve Hidalgo Lage Francisco. "Analysing Determinants Of Us Direct Investment To Mexico", **Applied Economics**, 32, 2000, s.12-60.

Matthew, L. Wald. "Is Ethanol For The Long Haul", **Scientific Amer Ican**, Ocak 2007, ss. 42-49.

Meyer, Klaus. ve Estrin Saul. "Entry Mode Choice In Emerging Markets Greenfield, Acquisition, And Brownfield", **Center For East European Studies**, Copenhagen Business School, Working Paper No. 18, February 1998.

Namazie, C. ve Peter Sanfey. "Happiness In Transition: The Case Of Kyrgyzstan", **London School Of Economics**, Discussion Paper No: Darp 40, 1999, March.s. 14.

Niyazov, Asan. **İnvestitsionniy Klimat I Ego Problemi**, Bişkek 2003, s. 26.

Nurhan, Aydın. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Ve Ortak Girişimler**, Eskişehir 1997.

Oksay, Suna. "İş Dünyası Asya'ya İyi Baksın", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ocak 2000.

Oksay, Suna. "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 8, Ocak 1998, s. 3.

Ormanoğlu, Burhan. "Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslar Arası Tahkim", **Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu**, Mart 2004, s.13.

İnan, Özalp. **Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 32.

Ozkivrak, Özlem ve Dilek Dileyici. "**Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet Ve Türkiye**", Erişim: www.dtm.gov.tr, 18.09.2011.

Pedersen, Torben ve Shaver Myles. **Internationalization Revisited: 'Big Step'hypotheses** , Manchester, 2000, s.5.

Pugelt, A. T and Lindert, P. **International Economics**, McGrawHill, 2000, ss. 60-78.

Quynh, Pham Diem, Nguyen Thi Hong Ve Bui Quang Tuan. "A Study Oftrade, Foreign Direct Investment And Labour In Vietnam", **Mekong Economics**, Hanoi, 2002; ss.50-51.

Root, Franklin R. **Analyzing Political Risk In International Business** Multinational Enterprises In Transition, Darwin Pres, 1972. s. 354.

Salvatore, Dominick. **International Economics**, New York: Prentice Hall, 1999, s. 350.

Sabır, Hasan. **Küreselleşen Pazar Ekonomileri Ve Rekabet Politikaları**, İstanbul: Derin Yayınları No:106, 2007, s.16.

Saparov, Tirkeş. **Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan Ve Türkmenistan'da Gelir Üzerinden Alınan Vergilerin İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, Ekim 2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (T117270).

Seidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama**, 1994, 1999, 2001 Baskıları, ss.406-583.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası Finans**, Gizem Yayınları, İstanbul. 1994, ss. 301-593.

Sezgin, Açıklan ve Diğerleri. "Ücretler Ve Büyüme İle Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi" **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, Aralık ,2006, ss.272-273.

Sözen, İlyas. "**Ortadoğu Ülkelerinden Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi (Bahreyn, Kuveyt, B.A.E", İsrail, Suudi Arabistan)**". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Yüksek Öğretim Kurumu, Tez Bilgi Bankası, 143858 No'lu Tez. 2006. s. 22.

T.C Bışkek Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği; "**Kırgızistan Enerji Sektörü Raporu**";:http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?altalanid=370&dil=tr&ulke=kir

T.C. Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, **"Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi Ve Türkiye Uygulaması"** Erişim: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/veriyay/takvim.html>

Töre, Nahit. "Dünyada Sermaye Akımları", Ekonomik İstikrar, Büyüme Ve Yabancı Sermaye", **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü**, Ankara, 2001, s.1.

Tandırıcı Oğlu, Haluk ve Özen, Ahmet. "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt 5, Sayı 4, 2003, s. 105.

Tekin, Suat. **Dünyada Ve Türkiye'de Ysy Ve Beklentiler**, YASED, Yayın No: 33, 1988), s.231.

Turan, Mehmet. **"Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Türk Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunların Araştırılması"**, Bışek-2003, Yayınlanmamış Çalışma, s.4.

UNCTAD; World Investment Report: **"CrossBorder Mergers And Acquisitions And Development"**, United Nations, New York And Geneva, 2000; s.181.

UNCTAD, World Investment Report: **"Transnational Corporations And Competitiveness, United Nations Conference On Trade And Development Division On Transnational Corporations And Investment"**, New York And Geneva, 1995.

UNCTAD **"Fdi Policies For Development"**, World Investment Report. 2003.

Uras, Güngör. **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Formül Matbaası, İstanbul, 1979; Ss.30-59.

Uzunoğlu, Alkin ve Görlesel C.F. **Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ükelere Etkileri Ve Türkiye**, İmkb Araştırma Yayınları No:6, İstanbul. 1995.

Yüce, Mehmet. “Kırgız Cumhuriyeti Vergi Sistemi. Akademik Bakış”, **Türk Dünyası, Celalabat İşletme Fakültesi, Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 2005, ss. 1-20.

Yıldırım, Hilal. **Yabancı Sermaye Ve A.B.D.'Ye Yönelik Portföy Yatırımları**, 2004. ss. 6-10.

Zakon Kırgızskoy Respublıkı "**O İinvestitsiyah V Kr**", 2003№ 66.

Zengin, Ahmet. “Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **İktisat İşletme Ve Finans Dergisi**, Şubat 2003, s. 63.

İnternet Kaynakları

Boğaziçi Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü;
Meteoroloji Laboratuvarı; <http://web.boun.edu.tr/meteoroloji>;
<http://web.boun.edu.tr/meteoroloji/yenerji.php>>. (13.04.2012).

Central Intelligence Agency; <https://www.cia.gov>;
https://www.cia.gov/library/publications/worldfactbook/wfbExt/region_cas.html.
(24.03.2012).

Doing Business; <http://russian.doingbusiness.org>;
[http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/kyrgyzrepublic#startingabusi](http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/kyrgyzrepublic#startingabusiness)
ness. (20.03.12).

Energy Portal Energy Cooperation Between The EU, Eastern Europe; The Caucasus
and Central Asia; <http://www.inogate.org>;
[http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=57](http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=57&Itemid=63&lang=en)
&Itemid=63&lang=en. (02.05.2012);
[http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=13](http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=133&lang=ru)
[3&lang=ru](http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=133&lang=ru). (02.05.2012).

Human Technologies For Human Development; <http://gtmarket.ru>;
<http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>. (15.05.2012).

Independent Statistics U.S Eenergy Information Administration; <http://www.eia.gov>;
<http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#elec>. (01.05.12).
<http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#ng> .(23.04.2012).
<http://www.eia.gov/countries/countrydata.cfm?fips=KG&trk=m#pet>.(23.04.2012).

K.News; <http://www.knews.kg>; <http://www.knews.kg/files/media/3/3009.jpg>.
(16.09.2012).

Kırgız Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı; <http://energo.gov.kg>;
<http://energo.gov.kg/ru/?d=legislation/statepolicy/energy>. (30.04.2012).

Kırgız Milli İstatistik Komitesi; www.stat.kg. (18.06.2012)

Maplecroft, Risk, Responsibility And Reputation; <http://maplecroft.com>,
http://maplecroft.com/about/news/pra_2012.html. (15.05.2012).

Neftegaz.ru; <http://neftegaz.ru>; <http://neftegaz.ru/analisis/view/7620>. (17.04.2012).

Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi; <http://www.ekodialog.com>;
http://www.ekodialog.com/finansal_eko/fin_eko_konulari3.html.(21.05.2012).

Özbekistan Milli İstatistik Kurumu; <http://www.stat.uz> .(21.03.2012).

Sanalda 1 Numara, Umudun Doğduğu Nokta; ; <http://www.sanaldal1numara.net>;
<http://www.sanaldal1numara.net/yurtdisi/78203ozbekistanekonomisindeyabanciyatirimlar.html>. (06.04.2012).

Türk Kazak Türkçe Kazakistan Haberleri; <http://turkkazak.com>;
http://turkkazak.com/site/?page_id=1736. (18.03.2012).

Türkçe Bilgi Kaynağı; <http://www.bilgiler.gen.tr>;
<http://www.bilgiler.gen.tr/764transferriski.html>, s. 1. (13.03.2012),

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı; <http://www.dtm.gov.tr>;
http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/yab_ser.doc
(17.04.2012)

T.C. Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği; <http://www.musavirlikler.gov.tr>;
<http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=1924&dil=TR&ulke=KIR>.
(18.03.2012.)

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/KIR/elektrikweb.doc>. (30.04.2012).

T.C Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; <http://sbe.dpu.edu.tr>;
<http://sbe.dpu.edu.tr/16/271282.pdf>. (16.03.12).

United Nations Development Programme in Europe and Central Asia;

<http://www.developmentandtransition.net>;

<http://www.developmentandtransition.net/ProspectsforRenewableEnergyinKyrgyzstan.35+M56b9c9498a8.0.html>. (02.04.2012)

Wellcome.KG; <http://www.welcome.kg>;

<http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/>.17.04.2012.